

Az Igazságügyi Minisztérium
Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnoksága

**MÓDSZERTANI
FÜZETEK**

1989 3

Belső használatra

MÓDSZERTANI FÜZETEK

AZ IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM
BÜNTETÉSVÉGREHAJTÁS
ORSZÁGOS PARANCNSOKSÁGA

Kézirat gyanánt

Szerkeszti:
a szerkesztőbizottság

Elnök: dr. Kun László bv. vezérőrnagy

Tagjai:
Fejes Imre bv. alezredes,
dr. Illovszky Vladimir bv. ezredes,
Kudor Zoltánné bv. őrnagy,
dr. Lőrincz József bv. alezredes
dr. Németh Gyula bv. alezredes
Palotás Miklós bv. ezredes,
Vincze Tamás bv. ezredes

Szerkesztő: Bánki Erika

Szerkesztőség:
1054 Budapest V., Steindl Imre u. 8.

A fotókat készítette:
Doba Károly
és Zimmermann Béla

RECORD
Ipari Kiszövetkezet nyomdaüzeme
2116 Pécel, Pesti út 21.
Felelős vezető: Tóth Istvánné

TARTALOM

1 KULCSÁR KÁLMÁN: Az emberi jogok ma Magyarországon

8 FÓRUM

8 VÉGHNÉ DR. MÜLLER ANIKÓ:
a bv-bírói eljárás – nézőpontunkból

12 DR. HÁGELMAYER ISTVÁNNÉ:
A fogvatartottak munkáltatásával összefüggő kérdések

17 TAPASZTALATCSERE

17 Dr. VÓKÓ GYÖRGY: a büntetésvégrehajtás törvényességével kapcsolatos időszerű problémák

21 SURIN ANDRÁS: A deprivációk megélése a börtönben

30 NAGY ISTVÁN: A szegedi tűzvéz tanulságai

35 TÁJÉKOZTATÓ

35 DR. NÉMETH GYULA: Az őrzésbiztonság technikai rendszereinek fejlesztése

40 DR. CSERMELY PÉTER: A büntetésvégrehajtás tűzvédelmi helyzete

45 KITEKINTÉS

45 DR. BOROS JÁNOS: Tanulmányút Lengyelországban

53 A BV TÖRTÉNETÉBŐL

53 DR. LŐRINCZ JÓZSEF: Kármán Elemér a fiatalkorúak bírása és pedagógusa (1876–1927)

60 KÖNYVEKRŐL, FILMEKRŐL

60 VIGH–TAUBER–MADÁCSI: A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés kapcsolata (dr. Cser Gyula)

63 MÉSZ ANDRÁS: Bebukottak (Kálmán János)

I Az emberi jogok ma Magyarországon

Ha az emberi és az állampolgári jogok *deklarálása* szempontjából tekintünk végig a magyar alkotmányfejlődésen, nem sok büszkén idézhető példát találunk. Nincsenek szépen formált és szövegezett deklarációink, s szegényesek ebből a szempontból az újabb dokumentumok is. Az 1946. évi I. törvény-cikk preambulumaának megfogalmazása ugyan korszerű, s ami a deklarációt illeti, nagyvonalú jogalkotásnak is kiindulópontja lehetne vagy lehetett volna, ám – az „e cél megvalósítására” kitétel ellenére – konkrétan a törvényben csak a köztársasági államforma jelenik meg. S igaz ugyan, hogy az 1946. évi X. törvény rendelkezett az emberi jogok „hatályosabb védelméről”, adott esetben büntetőjogi következményeket kilátásba helyezve, de például az 1946. évi VII. törvény már olyan tényállásokat fogalmazott meg, amelyek hosszú távra felhasználhatóvá váltak éppen az emberi jogok brutális megsértésével járó elnyomás számára. Még később pedig, az 1949. évi alkotmánytól kezdődően maguk a deklarációk is korlátozzák a jogokat, s csak napjainkban indult meg e korlátok feloldása is.

Az *alkotmányosság*nak a magyar alkotmányfejlődésben viszonylag korán kibontakozott és napi gyakorlattá vált elve sem az egyén – ember vagy állampolgár – jogainak védelme körül erősödött meg történetileg, hanem a szűkebb értelmű alkotmányos intézmények, adott esetben privilégiumok, végső esetben az ország függetlenségének érdekében. Jóllehet tartalmilag nem egy alapjog megjelent a magyar jogalkotási gyakorlatban az alkotmányos szint alatt, igazában mégsem bontakozott ki az emberi és az állampolgári jogoknak az a *tényleges érvényesülésben* megmutatkozó kiemelkedő szerepe, amely az angol alkotmányfejlődést, pontosabban jogfejlődést jellemzi.

Manapság viszont egyre többet foglalkozunk az alapvető emberi és állampolgári jogok problémájával. A jogalkotásban – a jogállam megteremtésének részeként, az új alkotmány kidolgozásának folyamatában és ehhez kapcsolódva egyes törvények előkészítésében – éppúgy központi helyet foglal el ez a probléma, mint a tudományban, a publicisztikában, a társadalmi vitákban, politikai követelésekben. Talán csak a második világháborút követő egy-két évben övezte ezt a problémát ilyen közérdeklődés.

Könnyen arra a következtetésre juthatnánk – akárcsak e két időszak összehasonlítása alapján is –, hogy bár lényeges különbségekkel, mégis mindkét esetben tekintélyuralmi politikai rendszer „lebontásának” folyamatában él az ország, mindkét esetben természetes tehát az emberek és polgárok jogairól szólni, e jogok biztosításának körülményeit és lehetőségeit vitatni. Azt hiszem azonban, hogy a kézenfekvő válasz, mint oly sok esetben, erre a kérdésre adva sem fogná át a teljes valóságot.

*A tanulmány másodközlés. A Valóság 1989/4-es számából vettük át. A szerk.

Az emberi jogokról a közelmúltban megjelent egyik írásomban idéztem Marx és Engels egyik megállapítását a *Szent család* vagy a *kritikai kritika kritikája* című közös munkájukból: „Annak, hogy a *modern állam elismerte az emberi jogokat*, ugyanaz az értelme, mint annak, hogy az *antik állam elismerte a rabszolgaságot*. Ahogy ugyanis az antik államnak a rabszolgaság a *természeti bázisa*, úgy a *modern államnak* a polgári társadalom *embere*, azaz a független, az emberrel csak a *magánérdek* és a tudattalan természeti szükség-szerűség köteléke révén összefüggő ember, aki a szerzés munkájának, valamint a saját és idegen *önös* szükségletének *rabszolgája*. A modern állam az *általános emberi jogokban* elismerte ezt a természeti bázisát mint olyant. És nem megteremtette... az *emberi jogok proklamálásával* a maga részéről is elismerte a saját helyét és születési alapját.

Ebből a mai szemmel meglehetősen szkeptikusnak tűnő megállapításból két következtetést vontam le. Az első: az emberi jogok nem valamilyen a priori racionalitás termékei, nem tekinthetők tehát valamiféle filozófiai-jogászi konstrukciónak, hanem az emberi kapcsolatok fejlődéséből, az emberi viszonyok történeti alakulásából következnek. *Nem a jog teremti őket* – ahogyan ez egyébként folyamatosan hangsúlyt is kapott a politikai gondolkodás történetében –, hanem elismeri létüket mint az emberi együttélés és szerveződés történetileg kialakult rendjének következményeit. A második következtetés: az emberi jogok fogalma – amellett, hogy történetileg kialakult társadalmi jelenség –, szemben a rabszolgasággal, történetileg létrejött érték is. Olyan érték, amely tartósan beépült nem csupán a politikai gondolkodásba, hanem a politikai kultúrával az emberi együttélés egyik irányító elemévé is vált. Nem mond ennek ellen az sem, hogy időnként szinte minden társadalomban megsértik, már csak azért sem, mert a jog megsértése még nem kérdőjelezi meg érvényét. A jogsértés helyreállítása pedig újradefiniálja a megsértett jog hatályát, megerősíti érvényességét. Ideológiai szinten egyébként az emberi jogok megsértése ma már védhetetlen. 1936 óta a szovjet jogi ideológia sem vállalkozott nyílt elutasításra, ezt csak a fasiszta politikai rendszerek vállalták eszmei szinten is. Ma pedig az emberi jogok megsértése nyílt és – talán kissé szélsőségesen megfogalmazva – globális méretű tiltakozással találkozik. Ennek a tiltakozásnak jogi alapjai egyébként megfogalmazódtak az Egyesült Nemzetek közgyűlése által 1948. december 10-án elfogadott *Emberi Jogok Egvetemes Nyilatkozatában*, majd az ezt követő, 1966-ban kelt két egyezségokmányban (a polgári és politikai, illetőleg a gazdasági, szociális és kulturális jogokról, amelyeket Magyarország 1976-ban ratifikált, és az ezekkel kapcsolatos, az ellenőrzést és a jogorvoslatot is lehetővé tévő, ún. fakultatív jegyzőkönyvet is aláírta).

Egy ország viszonya az emberi jogokhoz – használjuk ezt a fogalmat ezen túl gyűjtőfogalomként az állampolgári jogokra is – három tényezőtől függően alakul, amelyek tartalma három kérdésben fogalmazható meg: 1. Mennyire bontakoztak ki azok a viszonyok, amelyekben a modern állam felismerheti a maga „természeti bázisát”, mennyire élnek azok a gazdasági folyamatok és viszonyok, amelyeken a civil társadalom – mára már klasszikussá vált értelemben – felépülhet? 2. Milyen mértékben vált realitássá az adott társadalom politikai kultúrájában az emberi jogok olyan szemlélete és gyakorlata, amelyből következően mindenki, az állami szervek és a polgárok egyaránt tisztelik és megkövetelik; azaz mennyiben váltak a jogi garanciákon túl a politikai kultúra

valóságában is élő garanciákkal biztosított elidegeníthetetlen jogokká? 3. A politikai viszonyok egy adott társadalmi-történeti szituációban mennyire igénylik, engedik vagy éppen nehezítik, illetőleg akadályozzák e jogoknak mint alapjogoknak a biztosítását?

Mindezen tényezők közrehatnak természetesen a szabályozásban, a szabályozás mikéntjében is, de még inkább a vonatkozó jogszabályok tényleges érvényesülésében.

Ha ezekből a tényezőkből kiindulva közelítjük meg az *emberi jogok problémáját a mai magyar társadalomban*, akkor olyan ambivalens helyzetet találunk, amely helyzetből kivezető folyamatok azonban mindhárom említett tényező síkján egyértelműen kedvezőnek tűnnek az emberi jogok korszerű szabályozása és érvényesülése szempontjából is.

A klasszikus szemléletben az emberi jogok tulajdonképpen *negatív szabadságot* jelentenek, szabadságot az állammal, a kormányzattal szemben. Ennek alapján annak feltételezése, hogy az állam, a kormányzat célja az egyén felszabadítása saját érdekeinek követésére. Ez a negatív szabadság bontakozott ki Angliában, ez volt az amerikai alkotmány ideológiájának alapja, és ez jelent meg a vállalkozási szabadság eszméjében és gyakorlatában. A későbbi társadalmi fejlődés során a szabad verseny visszásságai sok tekintetben diszkreditálták ezt az ideológiát, és a viszonyok változtatásával, a tudatos társadalomalkítás, a tervezés vagy akár a nagy gazdasági szervezetek egyént veszélyeztető megjelenésével és az állam fokozott beavatkozása gyakorlatának kibontakozásával a „negatív szabadság”, az állammal, a kormányzattal szembeni szabadság konzervatív hangsúlyt kapott. A polgári társadalmakban az 1970-es évektől kezdődően vált ismét fontossá a negatív szabadság gondolata, amidőn az állami szervezetek bürokratikus növekedése, a „nagy kormányzat és nagy bürokrácia” valósága ismét aktuálissá tette. A „pozitív szabadság” elmélete viszont nem a kormányzat és az állam restriktióját igényelte, hanem éppen azt, hogy az ember egyénként vagy csoportok tagjaként valóban képes legyen céljai elérésére, ez pedig éppen a kormányzati beavatkozást igényelte a gazdasági és politikai folyamatokba. Jó szemű amerikai alkotmányjogászok a valóságnak megfelelően állapították meg, hogy a XX. században a háború, a gazdasági válság a pozitív kormányzást alkotmányos realitásként teremtette meg. És ebben a fejlődésben a liberalizmust, amelyet korábban csak az állammal szemben álló, negatív terminusokban fogtak fel, mint a politikai és a polgári jogok pozitív garantálását és a gazdasági biztonság biztosítását definiálták újra.

A magyar társadalom és gazdaság második világháborút követő évtizedeiben olyan fordulat következett be az állam és gazdaság viszonyában, amely ugyan nem jelentett teljesen újat a több évszázados fejlődéshez képest – amelyben mindig is a politikai rendszer túlsúlya volt a jellemző, és ebből következően az állam a gazdaság szférájának autonóm alakulásában valójában sohasem ismerte fel a maga „természeti bázisát”, soha nem bontakozott ki töretlenül az a civil társadalom, amely a maga autonómiájával a negatív szabadság tartalmú emberi jogok valódi talajául szolgálhatott volna –, mégis fordulatot jelentett. Fordulatot, mert jelentős mértékben gyökeresen új tartalmat hozott, hiszen – ahogyan az emberi jogokat elemző egyik korábbi kötet megállapította – a szocialista társadalomban a gazdaság „államivá”, egyben állami viszonyvá is lesz.

A „nem ismerünk el semmiféle magánérdeket” jelszó a gazdaság államivá válásának éppen olyan logikus következménye, mint a vállalkozás és a vállal-

kozó, az egyéni boldogulást restriktív nélkül kereső individuális törekvések lehetőségének kizárása. Ha a gazdasági viszony állami viszonyra válik, akkor óhatatlanul is – még inkább tudatos törekvéssel – gyakorlatilag minden viszony államivá vagy legalábbis politikaivá lesz, és a történelmünkben benne rejlő, az utolsó két évszázadban maradéktalanul soha el nem tűnt tendencia, a politika behatolása a társadalom minden más szférájába, különösen kifejezetten válik, ahogyan vált is. Nem véletlen, hogy az utolsó négy évtizedben az emberi jogoknak inkább a „pozitív” szabadságtartalmú felfogása került előtérbe politikai életünkben, a jelszavak szintjén és az alkotmányos megnyilatkozásokban is. Ez ugyanis további lehetőségeket adott az állami cselekvés számára, és egyúttal a jogi garanciái is csak nagyon bizonytalan megfogalmazást kaphattak.

A modernizáció feszítő szükséglete, a korábbi irányítási rendszer negatív következményei, a technológiai és gazdasági szakadék szélesedése a centrum-országok és Európa keleti periferiája között – a követett társadalomépítési modell sok más diszfunkcionális következménye mellett – világossá tették, hogy a gazdasági viszonyok állami viszonyra válása nem ad további lehetőségeket. Akut szükségletté, bizonyos fokig jelenséggé vált tehát a társadalom különböző tevékenységi szféráinak elkülönülése, saját racionalitásuk kibontakoztatásának kívánalma, a kreatív erők és energiák – köztük jelentős mértékben az egyén kreatív és innovációs képességeinek, vállalkozói hajlamának – kibontakoztatása. Mindez éppen az emberi jogok negatív szabadságtartalmát hozta előtérbe, a védelmet az állam, a kormányzat tevékenységével, túlzó megkötöttségeivel szemben, és ezt a védekező tartalmat csak megerősítik azok a társadalmi tapasztalatok, amelyek a gazdaság államiságára épült autoritatív politikai rendszer önkényuralmi kinövéséből, a jog közvetlen, napi politikai, sőt gazdaság- és kultúrpolitikai felhasználásából adódtak. Nagyon is logikus következmény tehát, ha ma legerőteljesebben éppen a „negatív tartalmú”, a kötöttségtől való mentességet jelentő emberi jogok szava hallatszik.

Az *állam önkorlátozása*, ha lassan is, mégis tért nyer, és ha a „modern állam – szerény állam” jelszava a gazdasági helyzetből fakadóan szükség-szerűnek *észlelt* restriktívokkal még nem is valóság, biztató jelek mégis mutatkoznak, az eszmék szintjén mindenképpen. Az „autonóm” gazdasági szféra – amelynek autonóm jellege ugyan sohasem teljes – olyan jogi szabályozást igényel, amely hosszabb távra kiszámítható jogbiztonságot nyújt, és az utóbbi időben keletkezett jogszabályaink közül néhány már erre az útra tért, ilyen szándékot tükröz. Elegendő talán csak a gazdasági társaságokról szóló, 1988. évi VI. törvényre utalni. Ez a törvény – ma még a vállalkozást és gazdálkodást nehezítő, adott esetben diszkriminatív jellegű, ám remélhetően lebontható jogszabályok által megakadályozott reálfolyamatokat elősegítve és e folyamatok talaján – hozzásegíthet annak az autonóm embertípusnak nem csupán kialakulásához, hanem kritikus tömeggé válásához, olyan gazdasági viszonyok uralkodóvá válásához, amelyek végül is biztosítják a természeti bázist az emberi és állampolgári jogok objektív létehez és társadalmi funkciók kiteljesedéséhez.

Ez a folyamat azonban szükségképpen differenciákat létrehozva, egyes egyéneknek, rétegeknek, csoportoknak előnyöket kínálva, másoknak kedvezőtlen feltételeket teremtve bontakozik ki, s jelenségei egyrészt életben tartanak a korábbi évtizedekhez kapcsolódó ideológiai elemeket, illúziókat (gyakran sohasem volt állapotot is valóságnak látva), másrészt hangsúlyt adnak a pozitív szabadságtartalmú emberi jogoknak, a gazdasági és szociális jogok

skáláját erősítve teremtve alapot a kibontakozó gazdasági folyamatok további állami szabályozásának. A negatív és pozitív szabadságtartalmú emberi jogok igénye tehát egyszerre erősödik társadalmunkban, bonyolult, gyakran ellentmondásos kapcsolatban egymással. A restriktív nélküli politikai szabadság szintjén például a restriktívot involváló szociális és gazdasági jogok követelése jelenik meg.

Mindezzel együtt azonban az objektív folyamatok mégis az emberi jogok erősödése, a deklaráción túli szabályozással való – vagy ilyen szabályozás nélküli – érvényesülése kibontakozásának érdekében hatnak.

A magyar *politikai kultúra* hagyományos vonásai éppen úgy nem kedveznek az emberi jogoknak, mint a gazdaság államivá válása. A politikai kultúránkba történetileg beépült paternalizmus – a gondoskodó politikai vezetés – és a részvételt nem, de gondoskodást igénylő alattvaló egymást kiegészítő fogalompárját ugyan korábban is vissza-visszatérően kikezdték a magyar történelem különböző reformszakaszaival társuló progresszív erők, ez a vonás és a hozzá kapcsolódó fogalompár nem tűnt el, sőt az utolsó négy évtized jelentős részében inkább erősödött. A magyar politikai kultúra sajátos fejlődéséből adódik azonban, hogy éltetett és továbbadott olyan vonást is, amely a paternalista politikai kultúrákra általában nem jellemző. Ez a kritikai elem nagyon fontos abból a szempontból, hogy megbontja a paternalista politikai kultúra homogenitását. Erősíti viszont azt a mindenfajta paternalista kultúrában benne rejlő elemet, amely válsághelyzetekben különösen jelentősen a tolerancia ellen hat, amely pedig a más ember jogainak, más ember nézeteinek és állásfoglalásának elviseléséhez szükséges. Az emberi jog ugyanis nemcsak az én jogom, s ha az én jogom álláspontja történelmünkben s politikai kultúránkban időnként erősödött is, a más joga, az ember joga iránti türelem már nehezen elviselhetőnek mutatkozott.

A paternalista elem gyengülése gazdaságban és politikában egyaránt kétségtelenül kedvező lehetőséget ad az objektív folyamatok által megalapozott és erősített emberi jogok beépülésének a politikai kultúrába. A tartóssá, sőt organikussá váláshoz szükséges tolerancia eleme azonban még nem olyan erős, hogy a politikai kultúra állapota már ma is garanciaként működhessen az emberi jogok megvalósulása számára. Mai politikai kultúránk még elviselné az emberi jogok megsértését, ha azt például a „kibontakozás” (szinte mindegy, milyen előjellel történő) szükségletével magyarázhatná. Szinte nap mint nap észlelhető a jogállam kialakításához való társadalmi viszonyban is olyan kívánság megjelölése, hogy majd azután kezdjünk el jogállamként működni, ha ilyen vagy olyan problémákat már megoldottunk, ha ilyen vagy olyan sérelmet már orvosoltunk. Érthető ez a társadalmi attitűd, érthetősége azonban nem alapozhat meg a jogot sértő állami, társadalmi vagy akár individuális magatartást. A politikai kultúra egyértelmű átalakulása és átalakítása olyan közeggé, amely óvja az emberi jogokat és természetessé teszi követésüket, mindenre tekintet nélküli jogszerű magatartást igényel az állami szervektől elsősorban, de ugyanúgy a társadalomtól és az egyénektől is.

A harmadik tényező, amellyel röviden foglalkoznunk kell, az adott, tehát a *mai történeti-társadalmi helyzetünkhöz kapcsolódó politikai viszonyok* közrehatása. A politikai rendszer átalakításának szükségességét felismerő és ezt megvalósítani kívánó tudatos törekvésekből következik az emberi jogok alkotmányos elismerésének korszerűsítése – alapvető és elidegeníthetetlen jellegüként való alkotmányos felfogásukkal is. Ezt a tudatosságot alátámaszt-

ják a társadalom reálfolyamatai is, amelyek túlnyomó részükben politikai vetületükben is ezt igénylik, ezt fogalmazzák meg, és politikai erőként fokozottabb kibontakozásukat is előmozdítják.

Hogy a helyzet ebből a szempontból is ambivalens, annak sajátos összefüggései vannak. Bármilyen furcsának is tűnhet ebben az összefüggésben, Bibó István *A magyar demokrácia válsága* című tanulmánya első mondatait kell itt idéznem: „A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától, és fél a reakciótól.” Ezután arról ír, és ez ma már, visszanézve, vitatható, hogy e félelmeknek nincs tárgyi alapja, majd így folytatja: „A politikai élet végzetes félelmének azonban az a tulajdonságuk, hogy tárgyi előfeltételek híján is, pusztán a félelem erejénél fogva elő tudják hívni azt a veszedelmet, amelytől félnek... Ha az ország nem tud kiszabadulni a félelemből ebből a csapdájából, előbb-utóbb óhatatlanul kettészakad egy ostobán feltett alternatíva körül... A kettő között elsőkkad minden nyugodt és biztos reformpolitika, és újból kátyúba jut az ... oly nagy reményekkel megindult magyar demokratikus fejlődés.”

A figyelmes olvasó, emlékezve az eredeti szövegre, nyilván észrevette, hogy egy kivételével kihagytam minden olyan mondatot vagy mondatrészt, amely a tanulmány írásának idejére konkretizálta volna az elmondottakat. Nem csupán azért tettem ezt, mert véleményem szerint Bibó István egy konkrét helyzetben tulajdonképpen a magyar politikai kultúra egyik tartós vonásának megjelenését fogta meg, hanem más összefüggés megfogalmazhatósága érdekében is. Az olyan szituációk ismétlődése, gyakori ismétlődése ugyanis, amelyek a félelem elemét a politikai kultúra részévé teszik, együtt jártak az ország dominanciájával vagy azt idézték fel, akár mint következményt, akár mint kiváltó elemet. Továbbá: a félelem eltéríti a politikai cselekvést a kiszámíthatatlan, az irracionális felé. Az erőszak, a félelem és kiszámíthatatlanság közös gyermeke azután a gyanakvás és az intolerancia, amely furcsa módon végül is saját szülőit nemzheti.

Ma a félelem még csak halványan észlelhető mindennapjaink politikai viszonyaiban. Annál inkább él, sőt erősödik azonban a gyanakvás. Aktualizálódott politikai kultúránk latens vonása, a tolerancia hiánya és a türelmetlenség is. Ez pedig – egyéb veszélyes következményeiről most nem szólva – mindenképpen az emberi jogok korszerű megfogalmazása és megvalósulása ellen hat.

Ha azonban az ambivalencia egyik oldalát említettem, hadd utaljak a másikra is. Azok az alapvető folyamatok, amelyekről szóltam, az az egységes gazdasági és politikai világrendszer, amely mai erősségével egyértelműen alkalmazkodásra kényszerít, s a politikai rendszer átalakulásának jelenségei is egyre erősítik a magyar társadalomnak az európai centrumhoz való közelítését, bizonyos esetekben és hosszabb távon pedig nagy valószínűséggel integrációját is. Ez a folyamat egyértelműen a centrum jogfejlődéséhez való adaptáció szükségességének, sőt politikailag kívánatos voltának felismerésével jár. Ennek az adaptációnak a következményei nem csupán a magánjogi területeken mutatkoznak, hanem a büntetőjog és természetesen a közjog, ezen belül az alkotmányjog szabályozási szférájában is. Az új alkotmány kidolgozásának folyamatában kialakult koncepció ennek szellemében kívánja az új alkotmányt szabályozási tartalmával együtt bekapcsolni az európai alkotmányfejlődés fő vonalába, s éppen ebből következően is épül az államhatalom három ágának elválasztására, egyensúlyuk kimunkálására, az alkotmányosság bírói, és pedig alkot-

mánybírótság által való biztosításának meghonosítására. Felesleges is hangsúlyozni: ebből kiindulva az emberi jogok alkotmányos helyüket, tartalmukat és garanciális összefüggéseik kidolgozását tekintve is felértékelődnek.

S ennek a körülménynek ma még teljesen fel nem becsülhető jelentősége van. Ha ugyanis az objektív folyamatok fő tendenciáján túlmenően az emberi jogok biztosítása szempontjából a többi, a magyar társadalomban ható tényezőt ambivalensnek találtuk, akkor a *szabályozásnak és a szabályozás mikéntjének fontossága hallatlanul megnövekszik*. A folyamatok spontán menetében és következményeiben a tudatosság és a belőle fakadó tudatos szabályozás, ha képes e folyamatok valóságos társadalmi tartalmának – és talán nem túlzás ezt mondani – *történelmi értékelésére, a szabályteremtés erejével meghaladhatja az ambivalencia kritikus jelenségeit és a kívánatosnak adott hangsúlyával előreviheti, segítheti megvalósulását*.

Nem becsülném le tehát a politikai és – hadd tegyem hozzá – a jogász kreativitás jelentőségét napjaink átalakulásában. Az a feladat, amely a politika előtt áll, azaz a tekintélyuralmi politikai rendszer átalakítása és olyan politikai rendszer felépítése, amely képes a modernizáció folyamatának további kibontakozásához szükséges tényezők, köztük a kreativitás, a szükséges adaptáció és az ebből adódó fejlődés biztosítására az élet minden területén, a magyar társadalom sorsa szempontjából túl nem becsülhető feladat. A kreativitás azonban politikai tartalmában sem, itt sem és ezúttal sem a valóságos viszonyoktól elszakított képzelet, bár a képzelőerő a kreatív gondolkodásban és tevékenységben nagyon is fontos elem. A valóságos viszonyok kötőerejét sokan hangsúlyozták már tudósok és költők, közigazdászok és politikusok. Idézhetném a neveket: Machiavellitől Edmund Burke-ön át Schlesingerig (néhai Kennedy elnök tanácsadójáig), Wordsworth-tól Nietzsche-n át (aki kárhóztatta ezt a köteléket) Karl Popperig vagy éppen Friedrich Karl von Savigny-tól a legújabb jogszociológiai irodalomig. Ez a vonal is az európai örökség szerves és túlbecsülhetetlen része, és pedig a politikus és a jogász számára különösen fontos része.

Van kockázat is ebben a felfogásban. „Amikor a cselekvés legjobb módja nyílik meg, az alapjául szolgáló ismeretek korlátozottak vagy kétértelműek, amikor pedig hozzáférhetőek lesznek, az események befolyásolásának mértéke a legkisebbre fogyatkozik” – írja Kissinger. Ha ez nem is mindig valóság, inkább lehetőség, mégis arra mutat, hogy az ismerethiány kockázata esetenként vállalható, sőt vállalandó, s vannak helyzetek, amidőn Széchenyivel együtt mondjuk: „Minekünk is mozdulnunk kell, akár akarjuk, akár nem, 'nehogy hátrafelé nyomattassunk, lépjünk inkább előre!” S rögtön ezután következik, a *Hitel* utolsó bekezdésében: „Munkám tartalmából kiki azt fogja látni: hogy a „végsőségeket” s túlságokat gyűlölöm, s békítés barátja vagyok, szeretném a számos felekezetet egyesíteni, s inkább a *lehető jót* akarom elérni közép úton, mint a *képzelt jót*, melyet tán csak más világon lelendünk fel, levegő utakon.” (Kiemelés – K. K.)

A jogász hitvallása mindenkor csak ez lehet: minden ember jogának és szabadságának tiszteletben tartásából csak ez az álláspont következhet. Az egyes ember joga és szabadsága olyan kötelék és kötőerő, amely minden szépen hangzó és szárnyaló eszme s bármilyen érdeket kifejező hatalom (hadd hangsúlyozzam: nemcsak az uralkodó vagy államhatalom) számára sérthetetlen.

Kulcsár Kálmán

I A bv-bírói eljárás - nézőpontunkból*

Örömmel olvasom a Módszertani füzetekben megjelent írásokat** a büntetés-végrehajtási bíró tevékenységéről. Úgy tűnik, a szakirodalom és a jogi szabályozás egyaránt kissé mostohán bánik e témakörrel. Egyik sem foglalkozik vele jelentőségéhez mérten.

Kabódi Csaba vitaindító cikkében áttekinti a bv-bírók szerteágazó elfoglaltságát. Szól a bírói eljárás általános szabályairól, mely kiszakadt a büntető eljárás különleges eljárásainak köréből. Szűkebb a résztvevők száma, kisebb a kezdeményezés lehetősége, hiányzik a kontradikció, problematikus a jogorvoslati rendszer. Véleménye szerint az elítélt alávetett helyzetéből fakadó kiszolgáltatottságát a bv-bíró csak akkor ellensúlyozhatja, ha a bv-bírói eljárás valódi peres eljárássá válik. Javasolataival e megoldást kívánja szolgálni.

Palánkai Tiborné sok tapasztalat birtokában reagál a cikkekre. Jól látja azokat a gondokat, amelyek a bv-bírót, a büntetés-végrehajtást nyomasztják. Érzékelteti a situáció másságát, a bv-bírói eljárás egyénre irányultságát, prognosztikus jellegét, melyben döntő szerepe van – meglátása szerint – a bv-bíró felkészültségének, igényességének, élettapasztalatának, személyes tulajdonságainak.

A bv-bíró sokrétű munkájának csak egy részterületét ismerem közelebből. Végrehajtó intézetben dolgozom, és az itt elhelyezett fogvatartottak összetétele miatt elsősorban a feltételes szabadság elbírálása, a pártfogó-felügyelet elrendelése, a bv-fokozat megváltoztatása, fiatakorúak esetében pedig a szabadságvesztés fokozatának utólagos meghatározása során kapcsolódunk a büntetés-végrehajtási bíró munkájához. Tekintettel az ügyek nagy számára, ez a kapcsolat azonban rendszeres.

Kabódi Csaba tanulmányát olvasva úgy gondolom, hogy ma már a bv-bíró nem „kavics a parancsnok cipőjében”. A bv-intézet parancsnoka respektálja a bíróság döntését, ennek megváltoztatását csupán akkor kezdeményezi, ha újabb szabadságvesztésre érkezik jogerős értesítő, vagy elrendelik a fogvatartott előzetes letartóztatását. Ritkán fordul elő, hogy az elítélt a feltételes szabadság elrendelése és a szabadon bocsátás közben bűncselekményt, vagy súlyos fegyelmi vétséget követ el, ám ha ez megtörténik, a parancsnok benyújtja felülvizsgálati igényét. Az úgynevezett ellentétes döntésekről nincs dokumentáció.

*Időközben a Módszertani füzetek 1989/1-es számában megjelent dr. Tóth István reflexiója. Hozzászólásomból kitűnik, hogy véleményem összecseng az övével, noha az én nézőpontom a büntetés-végrehajtás alkalmazottjának nézőpontja. A nyomdai átfutási idő miatt Tóth István írására nem tudok részletekbe menően reagálni.

**Dr. Kabódi Csaba: Eljárás a büntetés-végrehajtási bíró előtt. Módszertani füzetek 1988/3. 16–23. o.
Dr. Palánkai Tiborné: Gondolatok a büntetés-végrehajtási bíróról. Módszertani füzetek 1988/4. 8–12. o.

Való igaz, amit Kabódi Csaba ír: „a bizonyítékok forrását” elsősorban a bv-intézet őrzi, a feltételes szabadság elbírálásához az adatokat, az információkat a bv-intézet szolgáltatja. De ez véleményem szerint helyes is, hisz az itt tanúsított magatartás (munkavégzés, viselkedés, beilleszkedési készség, a szabadulás utáni körülmények kialakítására tett lépések) az elbírálás alapja.

Megjegyzem, a feltételes szabadságra bocsátás kezdeményezésében nincs akkora szerepük a bv-intézeteknek, mint ahogy azt Kabódi Csaba véli. A feltételes szabadságra bocsátás ugyanis szigorúan szabályozott: *első szinten a Btk. 47. § (1), (4) bekezdése* tartalmazza, hogy mely esetben bocsátja a bíróság feltételes szabadságra az elítéltet, és mennyi a minimális időtartam, amit le kell töltenie, *továbbá felsorolja a Btk. 47. § (3) bekezdése*, hogy ki nem bocsátható feltételes szabadságra; *második szinten a módosított bv. tvr.*, az 1979. évi II. sz. törvényerejű rendelet; *harmadik szinten a bv-szabályzat*, a módosított 8/1979. (VI. 30.) IM sz. rendelet; végül *negyedik szinten a szakutasítás*, a módosított 101/1981. (IK 2.) IM sz. utasítás – által.

A fogvatartó szabályok pontosan előírják, hogyan kell a feltételes szabadság esedékességének napját megállapítani. További előírások határozzák meg, hogy az esedékesség előtt mennyi idővel kell az intézet parancsnokának az előterjesztést postáznia. Tehát inkább kezdeményezési kötelezettsége van az intézetnek, mintsem kezdeményezési lehetősége. Ez utóbbiról talán akkor beszélhetünk, amikor a bv-bíró mellőzi a feltételes szabadságra bocsátást, amikor újabb időpontra sem kéri vissza. Ebben az esetben az intézetnek múlik, hogy a fogvatartott magatartásától függően ismét előterjeszti-e annak feltételes szabadságra bocsátását.

A pártfogó-felügyelet kezdeményezésekor változatosabb a kép, ám bator bizonyos esetekben kötelezően előírják a pártfogó-felügyelet elrendelését. A Btk. 82. § (1) bekezdése alapján a feltételes szabadság éfedenyes elteltéhez az elkövetőt rendszeresen figyelemmel kell kísérni, hisz a feltételes szabadságra bocsátás elbírálása kapcsán minden ügy a bv-bíró elé kerül. Amennyiben a bv-intézet nem javasolja a pártfogó-felügyelet elrendelését, a bv-bírónak joga van ezt felülbírálni és elrendelni. Ez elő is fordul a gyakorlatban, mint ahogy az is, hogy a javaslat ellenére mellőzi a pártfogó-felügyelet elrendelését.

Probléma leginkább az ún. kitöltve szabadulókkal kapcsolatban merül fel. Ilyenkor azonban meg van kötve a bv-intézet keze is, mert a tvr. 93. paragrafusa csak kivételesen teszi lehetővé a pártfogó-felügyelet elrendelését. (Ez a szabadságvesztés-büntetést letöltöttekre és a szigorított őrizetből elbocsátottakra egyaránt vonatkozhat.) E rendelet azokat a személyeket érinti érdemben, akiket a törvény eleve kizár a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből. Így a többszörös visszaesőket, akik a végrehajtó szabadságvesztés után a végrehajtás befejezése előtt követtek el bűncselekményt, illetve akiket a bv-bíró nem engedett feltételes szabadságra renitens magatartásuk miatt. Bár könnyen belátható, hogy ezek az emberek fokozottan rászorulnak az ellenőrzésre, a felügyeletre, a segítségre; indokolatlannak tartom az elrendelés lehetőségének kivételességét.

Az elítélt jelenleg nem kezdeményezhet eljárást pártfogó-felügyeletének elrendelése tárgyában. De kialakult az a gyakorlat, hogy ha az elítélt szükségét érzi, a nevelőjéhez fordul, és a nevelő elkészíti számára az előterjesztést. A bv-bíró mérlegel és dönt. Az a tapasztalatunk, hogy sok esetben a rendőri fel-

ügyeletlől való félelem is motiválja az elítélteket a pártfogó-felügyelet kezdeményezésében.

Egyetértek Palánkainéval abban, hogy a bírói döntések helyessége összetettebb kérdés, minthogy „a bizonyítékok forrásait mások őrzik” kommentár elégséges magyarázatul szolgálna. Én létfontosságúnak tartom a bírói döntések alapos előkészítését. Mely tényezők akadályozzák ezt?

• A rövid időtartamú szabadságvesztés. Hisz ez esetben illúzió a személyiség megismerése, befolyásolása, felkészítése a szabadulásra. Különösen akkor, ha a fogvatartott hosszabb időt tölt előzetes letartóztatásban. Itt csak megemlítem, hogy az összbüntetési eljárás lefolytatása gyakran elhúzódik; sokszor már el is múlt a feltételes szabadságra bocsátás esedékességének ideje, és ezért soron kívül kell előterjeszteni az ügyet, hogy minél kisebb hátrány érje a fogvatartottat. Minden héten adódik több ilyen „azonnal szabaduló”.

• Az információhiány. Gönczöl Katalin évek óta szorgalmazza, hogy az ítélet indokolásába kerüljenek bele a nyomozás és az eljárás bírói szakában feltárt adatok, hogy ezek jussanak a bv-intézet tudomására. E téren csekély a javulás. Egyedüli pozitívum, hogy a nevelő is kap már egy példányt az ítéletkiadmányból. Ha ez tartalmaz is néhány információt, hozzá képest a szabadságvesztés-büntetés alatt sokat változnak általában előnytelenül, a fogvatartott családi körülményei, lakásviszonyai, elhelyezkedési lehetőségei. Gyakorta a semmiből kellene megfelelő körülményeket teremteni. A fogvatartott számtalan esetben tucatnyi munkáltatót, valamint hivatásos pártfogót keres meg, mégsem talál olyan munkahelyet, ahol alkalmazzák, illetve ahol lakást kapna. A volt állami gondozottak helyzete pedig szinte teljesen kilátástalan.

Ilyen esetekben milyen prognózis készíthető? Hogyan lehet felmérni a beilleszkedés esélyeit? Ha a bv-bíró valami miatt bizonytalan, elnapolja a meghallgatást és kiegészítő információt kér az intézettől. A módosított 108/1979. (IK 8.) IM számú utasítás esetenként lehetővé teszi, hogy az elítélt igazolást szerezzen leendő munkahelyéről. Amennyiben hosszabb időtartamú ítéletről van szó, a bv-bíró mellőzi a feltételes szabadságra bocsátást, és egy későbbi időpontra új előterjesztést kér. Ez tapasztalatunk szerint ösztönzőleg hat az elítéltre.

Az előkészítés – ahogy erre Palánkainé is utal – sok esetben nem mentes a formalizmustól. Formális például a szakutasítás 82. paragrafusának 2. b) pontja, mely szerint a parancsnok az intézeti tanács elé terjesztheti a feltételes szabadságra bocsátást vagy a szabadságvesztés kitöltése után szabaduló elítélt pártfogó-felügyelet alá helyezését javasoló nevelői véleményt. A magam részéről ezt csak hosszabb tartamú ítéletek esetén látom célravezetőnek.

A bv-bíró egyes bíróként jár el, és nem tárgyalást, hanem meghallgatást tart. Ez utóbbin nálunk részt vesz az elítélt nevelője és az igazgatási szolgálat képviselője. A bv-bíró szükség szerint betekint az elítéltről készült nyilvántartásokba. Leggyakrabban az elítélt fegyelmi anyagát nézi meg, latolgatva az elkövetett fegyelmi vétség súlyát.

Noha a szabadságvesztés végrehajtási fokozatának megváltoztatásával kapcsolatos ügyek száma nagyságrenddel kisebb, a kérdés maga azért fontos. A kezdeményezés feltételeit jogszabályok rögzítik. A hozzátartozók vagy a jogi képviselők által küldött kérelmek szaporodása az enyhébb fokozatba helyezés tárgyában – is felveti a problémát: nem lenne-e helyes lehetővé tenni, hogy a fogvatartott is kezdeményezhessen. Az egyes rezsimekben mások a mozgási

lehetőségek, más a kapcsolattartás módja, a nyitottság foka, a jutalmazás, illetve fenytés rendje, valamint a feltételes szabadságra bocsátás lehetősége. Ezért a szigorúbb fokozatba helyezés előtt különös körültekintéssel jár el a bíróság. Többször előfordult, hogy eltekintett a fokozat megváltoztatásától, mert az jelentős hátránnyal sújtotta volna az elítéltet.

Egyesek szerint a bv-intézet parancsnoka – mint hatósági személy – alkalmas lenne a feltételes szabadságra bocsátás eldöntésére. Perspektivikusan el tudom képzelni, hogy bizonyos személyi, tárgyi feltételek megvalósulása esetén a büntetésvégrehajtás alkalmassá tehető e feladatra. Az államigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatakor ezek a döntések is a bíróság elé kerülhetnének. Mindez valószínűleg egyszerűsítene, gyorsítaná az eljárást.

De mint jogász, mint egy totális szervezet dolgozója megnyugtatóbbnak tartom, ha a függő helyzetben levő fogvatartott személyi szabadságát érintő kérdésekben a bíróság dönt. (Igy a büntetésvégrehajtást kisebb felelősség terheli.) Természetesen a jogorvoslati rendszert tovább kellene fejleszteni, lehetővé téve a fellebbezést az első fokú bírói döntés ellen is.

Arról nem vagyok meggyőződve, hogy a bv-bíró hatáskörét oly módon kellene bővíteni, hogy az kiterjedjen a bv-intézetek működése feletti felügyeleti jogosítványokig is. E vonatkozásban rokonszenvesebb számomra az új alkotmány kidolgozása kapcsán felmerült ún. főfelügyelői tisztség bevezetése a büntetésvégrehajtásnál. Bár sok érv szól az ügyészi felügyelet fenntartása, továbbfejlesztése mellett is.

Az új alkotmány kidolgozása, a büntetőjog reformja során minden bizonynyal előtérbe fog kerülni az elítéltek jogi helyzete. Véleményem szerint a vita-indítóban felvetődött kérdésekre ezzel összhangban kell a helyes megoldást kitalálni.

Véghné dr. Müller Anikó

A fogvatartottak munkáltatásával összefüggő kérdések

A társadalmi beilleszkedést átfogó társadalompolitikai intézkedések és széles körű szociálpolitikai intézményrendszer hivatottak elősegíteni. Erre az elsődleges preventív rendszerre épül a másodlagos kezelési rendszer, amelynek célja már nem a jelenség létrejöttének, hanem újratermelődésének megakadályozása.¹ E szekunder körbe tartozik a büntetőjog, a büntetésvégrehajtás is, amelynek csupán egyik eszköze a fogvatartottak munkáltatása.

A tárgykörben indult kutatás hipotézise az volt, hogy a fogvatartottak munkáltatása révén keletkező viszony szerves része a büntetésvégrehajtási jogviszonynak, ezért nem helyeselhető a munkajog szabályainak rá való adaptálása. Ugyanakkor szemben ezzel a feltevessel a munkajog általános rendelkezéseinek az alkalmazását írja elő az érvényben levő jog. A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi II. számú tvr. 45. §-ának (1) bekezdése szerint „Az elítéltek a munkavégzéssel kapcsolatos jogaira és kötelezettségeire a munkajog általános rendelkezései az irányadóak a büntetésvégrehajtás sajátosságai-ból fakadó eltérésekkel.”

Am a kutatás során hipotézisünk tévesnek bizonyult és kitűnt, hogy a hatályos jog idézett rendelkezése összhangban van a bűnmegelőzésről és az elítéltek kezeléséről tartott első ENSZ-kongresszus elfogadott ajánlásaival. Ezek többek között kimondják, hogy „a börtönmunka irányítása és szervezése – amennyire lehetséges –, hasonlítson a szabad munkához, hogy ezáltal lehetővé tegye a foglyok számára a normális gazdasági élet feltételeihez való alkalmazkodást.”²

Nyilvánvaló, hogy nem beszélhetünk a munkajogi és a büntetésvégrehajtási szabályozás teljes azonosságáról. Indokolt az eltérés pl. a munkáltatás keletkezésében, megszűnésében, a fegyelemsértés esetén alkalmazott hátrányokban, az előnyök és kedvezmények körében stb. A szabályoknak az a része, amelynek célja a dolgozó védelme az alá-fölé rendeltségi viszonyban, valamint a munkakörülmények veszélyeivel szemben, az jelentős mértékben adaptálható. Érdeemes lenne például a jogszabályt úgy módosítani, hogy az elítéltek munkavégzéssel kapcsolatos vitáiban a munkaügyi bíróság járjon el.

A fogvatartottak munkáltatásával összefüggésben felmerülő egyik legfontosabb kérdés az, hogy fenntartható-e mai gazdasági viszonyaink között

¹ Szabó András: Deviancia és bűnmegelőzés. A társadalom védelme és a bűnözés megelőzése. A nemzeti tudományos konferencia anyaga. Visegrád, 1984. május 15–17. Szerk.: Vigh József.

² Az ENSZ első kongresszusa a bűnmegelőzésről és az elítéltek kezeléséről. Genf, 1955. augusztus 22–szeptember 3. (Ezen belül lásd a börtönmunkáltatásra vonatkozó ajánlásokat!)

az elítélt joga „a társadalmilag hasznos munka végzésére és ennek díjazására”. Meggyőződésünk, hogy a büntetésvégrehajtás céljainak elérése érdekében biztosítani kell a munkáltatás lehetőségét, sőt kötelezettségét is.³ Vagyis ki kell alakítani:

- a folyamatos munkavégzés fizikai megszokottságát, hogy az a szabadulás után ne jelentsen nehézséget, hanem magától értetődő legyen a szabaduló számára. (Egy szociológiai felmérés szerint a vizsgált visszaeső személyeknek csak 17,2%-a rendelkezett állandó munkahellyel.)

- a permanens munkavégzésnek mint a megélhetés természetes alapjának beépítését a tudatba, hisz a szocializálódás során az elítélt személyekben sem a példaadás, sem a nevelés útján nem alakult ki ez a tudat.

- a közösséghez való alkalmazkodás képességét, azt, hogy a kollektív lét szokássá váljék. (A szociológiai vizsgálatba bevont visszaeső elítéltek közül többen sosem éltek igazi közösségben, széteső család, munkakerülő rokonok vették körül őket.)

- a munkáltatás fontos feladataként kell megjelölni, hogy az elítélt a büntetésvégrehajtás tartama alatt garantálni tudja saját létfenntartását munkával.

Az elítéltek munkavégzési kötelezettségének elvét fogalmazzák meg a már említett ENSZ kongresszus ajánlásai is. Ezek szerint a büntetését töltő elítéltektől meg kell követelni, hogy – orvosilag megállapított fizikai és szellemi alkalmasságának megfelelően – dolgozzék. „A munkát nem szabad büntetésnek tekinteni, hanem úgy kell felfogni, mint a fogoly rehabilitációjának, munkaképessége kifejlesztésének, valamint a tétlenség és a rendzavarás kiküszöbölésének egyik eszközét.”

Ahhoz, hogy a munkavégzés a fent megjelölt minimális célon túli hatást váltsa ki a fogvatartottakból, ahhoz jelentős előrelépéseket kellene tenni a munka jellegének, illetve tartalmának megválasztásában, a szakmai képzés, valamint az ösztönzési rendszer kialakításában. A munka lehet ugyan személyiségformáló tényező, de nem mindegy, hogy milyen munkát és azt milyen körülmények között végzi a személy. „En a munkát kényszertevékenységnek tartom, amelyet kívülről szabályoznak. Semmiképpen nem hoz teljes kielégülést önmagában, legfeljebb akkor, amikor az emberek a kasszához mennek” – írja valaki. „A teljesítménynek önmagában kell örömet okoznia, miközben csinálják” – mondja Mérei Ferenc egy interjújában.⁴ Márpedig viszonyaink e területen nem kielégítőek.

A büntetésvégrehajtás munkáltatásfejlesztési koncepciója feltárja a jelenlegi hiányosságokat, azok okait, és javaslatokat fogalmaz meg az előrelépés érdekében. A gazdasági helyzet ma nem kedvez a nagy horderejű fejlesztésnek. Azonban a kis lépéseket, amelyek nem függenek a gazdasági környezettől, minél sürgősebben meg kell lépni. Minden bizonnyal javítani lehetne az ösztönzési rendszert pl. a teljesítményhez kötött bérformák kialakításával, a több pihenőidő adásának lehetőségével, a szükségleti cikkek vásárlására fordítható összegek emelésével.

Amíg a szakmunkásképzés akadályai nem háríthatók el, tanfolyamokat lehetne indítani egyszerű betanított munkákra, amelyekre igényt tart a szabad

³ *Patera Antal–Tavassy Tibor: A visszaesések intenzitásának kriminológiai vizsgálata. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok XII. kötet.*

⁴ *Hernádi Miklós: „Nekem nincs absztrakt mondanivalóm” Beszélgetés Mérei Ferencsel. Magyar Tudomány, 1987. 7–8. szám*

Budapesti Faipari Vállalat

élet. Vácott példamutató módon ívlánghegesztést tanítanak és targoncavezetői, valamint fűtőtanfolyamot szerveznek. Hasonló képzéssel járul hozzá a szabaduló elítéltek beilleszkedéséhez Szeged és Sopron is.

A hivatkozott ENSZ kongresszus is foglalkozik e kérdésekkel és a következőket állapítja meg: Olyan körülmények között és olyan környezetben kell börtönmunkát végezni, amelyek felkelthetik a munka iránti érdeklődést, a szorgalmat. „Kívánatos, hogy megállapítást nyerjen, mely munkafajták a legmegfelelőbbek a börtönök számára az elítéltek rehabilitációja szempontjából.”

A börtön-munkaprogramokban különös figyelmet kell fordítani azon foglyok szakmai képzésére, akik ebből profitálhatnak, és szemmel kell tartani a fiatal elítélteket, hogy – azoknak a módszereknek és normáknak megfelelően, amelyeket az országban elfogadnak – képessé tegyék őket az intézetten kívüli személyekkel azonos minősítésre, hogy megszerezhessék ugyanazt a bizonyítványt vagy diplomát, ha ez lehetséges, mint amit normális körülmények között szerezhettek volna. A szakmáknak változatosaknak kell lenniük, hogy a munkaerőpiac igényeihez, a foglyok készségeihez, ismereti szintjéhez, valamint hajlamaihoz alkalmazkodjanak.

Végül röviden foglalkoznunk kell a munkáltatáshoz csupán közvetve kapcsolódó kérdéskörrel, a társadalombiztosítás problémáival is.⁵ Az ENSZ kongresszus ajánlásai e témával kapcsolatban állapítják meg: gondoskodni kell arról, hogy a foglalkozási balesetekért kompenzálják az elítélteket, mégpedig hasonlóan kedvező feltételek mellett, mint amilyeneket a szabad munkások számára biztosít a jog. „Emellett a foglyoknak a lehető legnagyobb mértékben részt kell venniük az országban létező társadalombiztosítási programokban.”

Hatályos társadalombiztosítási szabályaink a fogvatartottakat több szempontból is hátrányosan érintik. A legkedvezőbb helyzetben a javító-nevelő munkára, valamint a szigorított javító-nevelő munkára ítélték vannak, akik „biztosításban állóknak” minősülnek, akiknél a társadalombiztosítási ellátás feltételei teljesen megegyeznek a munkaviszonyban állókéval. Az ellátás mértéke azonban már alacsonyabb. E két büntetési nem esetén, ha dolgozik a fogvatartott, a büntetés időtartama alatt, akkor ez utóbbi szolgálati időnek minősül a nyugellátás szempontjából.

Az előzetes letartóztatásban levő szabadságvesztésre és szigorított őrizet-re ítélt személyek nem tartoznak a „biztosításban állók” közé, tehát nem jogosultak társadalombiztosítási ellátásra. Am kivételesen ezeket a fogvatartottakat is megilleti egy-két kedvezmény. Az anyasági és betegségi ellátások közül a fogvatartottak, illetve hozzátartozóik csak bizonyos, állampolgári joggal járó juttatásokat kaphatnak, ilyen például a temetési segély.

Az anyasági segély szabályozásában némi ellentmondás mutatható ki. A társadalombiztosítási törvény szerint ugyanis csak annak jár anyasági segély, aki terhessége alatt legalább egyszer részt vett terhességi orvosi vizsgálaton és a biztosítás folyamán vagy annak megszűnését követő 180 napon belül, táppénz, baleseti táppénz, terhességi-gyermekágyi vagy gyermekgondozási segély folyósításának ideje alatt szül. Kizáró rendelkezést ez esetben nem tartalmaznak a szabályok, tehát a fogvatartott nőnek is alanyi joga van az anyasági segélyre, ha a feltételek vele kapcsolatban is fennállnak.

⁵ Pál Lajos: A büntetőbírói ítélet társadalombiztosításának jogkövetkezményei. Kézirat, 1988.

Ugyanakkor a Büntetésvégrehajtási Szabályzat végrehajtásáról szóló 101/1981. (IK 2.) IM számú utasítás 481. §-a szerint anyasági segély csak kérelemre és mérlegelés alapján folyósítható a szülő nő számára. E rendelkezés több pontatlanságot is tartalmaz. Az igazságügy-miniszter egyrészt társadalombiztosítási kérdésben nem alkothat szabályt, másrészt társadalombiztosítási jogosultságot nem korlátozhat. Erre a szabályra nincs szükség! A társadalombiztosítási normák ugyanis egyértelműen rendezik ezt a kérdést: ha a szülő nő jogosultsága megállapítható, akkor számára alanyi jogon folyósítandó az anyasági segély, ha pedig e jogosultság nem áll fenn, úgy a társadalombiztosítási szabályoknak megfelelően méltányossági alapon kaphat segélyt.

A másik kivételes kedvezmény, hogy a fogvatartottat üzeni baleset esetén baleseti ellátás (baleseti táppénz és baleseti nyugellátás) illeti meg. A baleseti táppénz mértéke azonban alacsonyabb a munkaviszonyban állókénál. Már említettük, hogy rendkívül hátrányos az a rendelkezés, amely szerint az előzetes letartóztatás, a szabadságvesztés és a szigorított őrizet tartamát nem lehet a szolgálati idő kiszámításánál figyelembe venni.

Halmazott hátrányt eredményez a társadalombiztosítási törvénynek az a rendelkezése, hogy annak, akinek egyhuzamban öt évet meghaladó megszakítás van a szolgálati idejében, csak akkor lehet beszámítani az előzetesen megszerzett szolgálati idejét, ha még legalább öt évi szolgálati időt szerzett a megszakítást követően magának. Erre azonban idős, beteg szabadulók csak ritkán képesek, ezért jogosultságukat a nyugellátásra gyakran elvesztik. Alapvető, gyökeres változást csak normatív megoldás hozhat. És itt képzelhető el a két kulcskérdés – az ellátásra jogosultság és a szolgálati idő számításával kapcsolatos problémák megoldásának – összekapcsolása.

Az elítéltek zöme a népgazdaság számára is hasznos munkát végez büntetése alatt. Így mindenképpen méltánytalan, hogy a kiszabott szankció letöltése után is súlyos hátrányokat szenvedjen, akár a keresőképtelenség, akár a nyugellátása megállapításánál. Az állam szociálpolitikai funkcióinak, a betegek, öregek társadalombiztosítás útján való támogatásának ezekben az esetekben is érvényesülniük kellene. Azaz jogszabályban kellene elismerni a fogvatartott, illetőleg a szabadult keresőképtelen személy társadalombiztosítási ellátásra való jogosultságát és szolgálati időnek kellene betudni a szabadságvesztés munkavégzéssel töltött időtartamát is. E „jogkiterjesztés” – tekintettel arra, hogy az elítélt munkavégzéséhez kapcsolódna – ösztönző befolyással bírna a foglalkoztatására is.

Dr. Hágelmayer Istvánné

A büntetővégrehajtás törvényességével kapcsolatos időszerű problémák

A büntetésvégrehajtás hatékonyságának egyik alapvető feltétele a törvényes működés elősegítése, a jogszabályok érvényesülésének szolgálata, valamint a szabályozás fejlesztése. Mindezek a fontos társadalmi, politikai szempontok elsődleges érdekei a bűnüldöző és igazságügyi szerveknek.

A büntetésvégrehajtásban a törvényesség tartalmilag azt jelenti, hogy a büntetésvégrehajtási szervek mindent megtesznek a büntetés és a büntetőjogi intézkedés céljának megvalósítása érdekében, azaz rendeltetésszerűen ténykednek. Törvénysértésről tehát akkor beszélünk a büntetésvégrehajtásban, ha a jogszabály rendelkezéseinek be nem tartása veszélyezteti az adott büntetés, büntetőjogi intézkedés céljának megvalósítását.

A büntetések és a büntetőjogi intézkedések végrehajtása során a törvénysértés hatása sajátos és több irányú lehet. A törvénysértések előidézhetik a büntetőbírósi határozat végrehajtásának késedelmét, megakadályozhatják az állam büntető igényének érvényesülését, ugyanakkor a büntetés célján túllépő hátrányokat okozhatnak az elítéltek. A személyes szabadsággal összefüggő törvénysértések azonnali intézkedést igényelnek minden konkrét esetben. A gyakorlati munka nap mint nap újabb és újabb megoldásra váró feladatokat, megválaszolást igénylő kérdéseket vet fel.

Éves viszonylatban sikerült valamelyest csökkenteni a hosszabb ideje előzetes letartóztatásban lévő személyek számát. A bv-intézetek és az ügyészségek között állandó a kapcsolat az előzetes letartóztatottak fogvatartásával kapcsolatos problémák megoldása miatt. Amíg az ügyészek havonta vizsgálják a befogadás törvényességét, az ügyészi rendelvények és a bírósági értesítések szabályszerűségét, addig a bv-intézetek igazgatási szolgálatai rendszeresen felhívják a figyelmet a hibás rendelvényekre és bírósági értesítésekre, az előzetes letartóztatás meghosszabbításának lejárt előtt pedig sürgetik az előzetes letartóztatás meghosszabbítását, a rendelvényt.

Ha az előzetes letartóztatottal szemben bírósági értesítés érkezik a jogerős szabadságvesztés-büntetés végrehajtására, akkor az előzetes letartóztatást meg kell szakítani és a büntetést végre kell hajtani. Ilyen esetben általában nem szűnik meg az előzetes letartóztatás, hanem – a jogerős büntetés letöltése után – tovább folytatódik.

Az ügyész köteles figyelemmel kísérni az ügyet és a jogerős büntetés letöltése után megtenni a szükséges intézkedést. Ez nem okoz gondot, ha az előzetes letartóztatás megszakítására és a jogerős büntetés végrehajtására nyomo-

zati vagy bírói szakban kerül sor. Probléma akkor van, ha az ügyész közben vádat emel, és az előzetes letartóztatás kérdésében nem foglal állást, nevezetesen nem intézkedik az előzetes letartóztatás megszüntetése iránt, illetve nem indítványozza annak fenntartását. Utóbbi esetben a bíróságok nem döntenek az előzetes letartóztatás fenntartásának kérdésében.

Az ügyész által elrendelt, illetve meghosszabbított előzetes letartóztatás pedig az első fokú bíróságnak a tárgyalás előkészítése során hozott határozatáig tart. A végrehajtó bv-intézet ilyen esetben a fogvatartottat a szabadságvesztés letöltése után sem engedheti szabadon, mivel ahhoz ügyészi rendelvény vagy bírósági értesítés kell.

A Bv. Szabályzat 142. § (1) bekezdése egyértelműen úgy rendelkezik, hogy az előzetesen letartóztatott szabadítása az ügyész, illetve a bíróság rendelkezése alapján történik. Tehát, ha a jogerős szabadságvesztés-végrehajtás érdekében a bv-intézet megszakítja az előzetes letartóztatást, és közben vádemelésre kerül sor, az ügyész a vádemeléssel egyidejűleg köteles az előzetes letartóztatás kérdésében is intézkedni, és erről azt a bv-intézetet értesíteni, ahol az ügy gyanúsítottja a jogerősen kiszabott szabadságvesztés-büntetését tölti. Ennek elmaradása az előzetes letartóztatás indokolatlan megszüntetéséhez vagy törvénysértő fogvatartáshoz vezethet.

A szabadságvesztés-büntetés foganatba vételének üteme hasonló a korábbi évekéhez. 1988-ban 31 342 elítélt szabadságvesztés-büntetését jegyezték elő végrehajtásra, ebből az év utolsó napján 4441 ügy, azaz az esetek 14,2%-a maradt folyamatban. A külföldön tartózkodó 269 elítéltet nem számítva a hátralék aránya tehát 13,3%-ot tett ki. Az elítéltek fegyelmezetlenségén kívül ezt a számot kedvezőtlenül alakíthatja a halasztás helytelen, valamint a behívás nem előírászerű gyakorlata.

Például előfordult, hogy a bíróság bv-irodája nem kapott az elítéltről értesítőt, így nem intézkedett a végrehajtás érdekében. Viszont előfordult már az ellenkezője is. A közelmúltban két olyan elítélt töltötte már több mint egy hónapja szabadságvesztés-büntetését, akiket a bíróság csak felfüggesztett szabadságvesztésre ítélt, de az értesítést rosszul állította ki. A bv-intézetek lelkiismeretes tevékenységét igazolja, hogy már nem egy indokolatlan fogvatartás megszüntetését kezdeményezték.

Szintén gondot okoz több bv-intézetnél, hogy a polgári bíróságok egy része még nem tesz különbséget az elítéltnak küldött idézés és a bv-intézetnek címzett megkeresés között. Ez utóbbiba elfelejtik beleírni, hogy elő kell állítani az elítéltet. Tanácstalan a bv-intézet, amikor az új családjogi törvény szerinti meghallgatásra a bíróság peren kívüli eljárásban ún. határnapot tűz ki, nem tudja, hogy előállítsa-e az elítéltet vagy sem.

Ez a meghallgatás szerves része a bontópernek, az első békítő tárgyalás helyett vezették be. Vagyis nem peren kívüli, hanem peres eljárásként kell felfogni. Az elítéltet, ha a meghallgatáson jelen kíván lenni, elő kell állítani. Bármennyire négy szemközti, illetve hatszemközti meghallgatásról is van szó, a legsúlyosabb büntetést töltők esetében jelen lehet az ő is. Ezt a bv-intézet dönti el, ebbe a bíró nem szólhat bele.

A bv-intézetek betartják a kényszergyógyításra kötelezettek ügyeiben a kivizsgálás előírt határidejét. Kérdés, hogy azt az elítéltet, aki – a Bv. Tvr. 29. § (1) bekezdése b). pontja alapján – átmeneti csoportba helyezendő, viszont állapota a gyógyító-nevelő csoportban tartást indokolná, maradhat-e

ez utóbbi helyen? Véleményem szerint igen, ha a fogvatartott számára biztosítjuk az átmeneti csoport többletjogait.

A külföldi állampolgárokat 1988. január 1-jéig a feltételes szabadság kedvezményéből a Btk. 47. § (3) bekezdésének d) pontja automatikusan kizárta. Ezt a bíróságnak az ítélet rendelkező részében nem is kellett külön kimondania, hiszen vele járt a kiutasítás mellékbüntetéssel. Ezekben az ügyekben a bv-intézeteknek nem is kellett javasolniuk a feltételes szabadságot. A Btk említett pontját az 1987. évi III. törvény 42. §-ának (2) bekezdése azonban hatályon kívül helyezte. Ez azt jelenti, hogy 1988. január elseje után a kiutasítás önmagában nem teszi lehetetlenné a feltételes szabadságra bocsátást. Ezért ilyen ügyekben a bv-intézeteknek az illetékes bv-bíróhoz kell a döntés végett fordulniuk.

A bv. intézetekben nehézségeket okozott a Bv. Szakutasítás 483. § (2) bekezdésének végrehajtása. Eszerint „a szabadulás idejére tartalékolni pénzt csak akkor lehet a pénzbüntetés megfizetésére felhasználni, ha a fennmaradó összeg a szabadulást követő napokra a szabaduló létfenntartásához – segélyezés nélkül – elegendő”. Holott a Bv. Szabályzat – mint magasabb rendű jogszabály – már a korábban hatályos 74. § c) pontjában egyértelműen meghatározta annak az összegnek a minimális mértékét, amelyet az elítélt szabadulása idejére tartalékolni kell.

A bírósági végrehajtásról szóló 1979. évi 18. számú tvr. végrehajtási rendelete a következőképp módosult. „Minden más követelést megelőzően, a jogszabályi korlátozásokra tekintet nélkül le kell vonni az adós eltartásával kapcsolatos költséget, továbbá az adós saját szükségletére fordítható és szabadulás idejére tartalékolni összeget.” A miniszteri rendelet ezen előírásával már nincs összhangban a Bv. Szakutasítás 448. és 449. §-a.

A 445. § is – mint az elítéltek keresményére kiadott letiltások teljesítéséről szóló fejezet első rendelkezése – arról szól, hogy a fogvatartott jövedelmére vonatkozó letiltás teljesítésénél a Vht, Vhr., az adó- és illetékjogszabályok rendelkezéseit kell figyelembe venni. A Bv. Szabályzatot módosító 4/1988. (VI. 15.) IM számú rendelet 14. §-ának a Bv. Szabályzat 74. §-a helyébe léptetett rendelkezése értelmében is az elítélt keresetének letiltása az általános szabályok szerint történik. A külön jogszabályban meghatározott adó, a tartási költség, a fenyítésként alkalmazott bércsökkenés, a személyes szükségletre fordítható, valamint a szabadulás idejére tartalékolni összeg levonása megelőzi a polgári végrehajtást.

Alláspontom szerint a miniszteri rendeletek és a Bv. Szakutasítás közötti összhang megteremtéséig a miniszteri rendeletnek megfelelően kell eljárni, vagyis pénzbüntetés esetén is tartalékolni kell a szabadulás idejére az első munkabér kifizetéséig a megélhetéshez szükséges összeget. Tehát többet, mint amennyit a Bv. Szakutasítás előír. Helyes lenne az említett, vitatott összeg nagyságát évente felülvizsgálni.

Évek óta tart a pártfogó-felügyelet hatálya alatt állók számának emelkedése. 1988. december végén 9111 személy állott pártfogó-felügyelet alatt. Az utóbbiak közül 3221 elítéltet feltételes szabadságra bocsátottak, 179 fogvatartottat pedig ideiglenesen elbocsátottak a szigorított őrizetből. A szabadságvesztés-büntetést és a szigorított őrizetet végleg letöltött személyek száma pedig 1528 volt. A többieket vagy próbára bocsátották vagy felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték. A szigorított őrizetből ideiglenesen elbocsátottak szá-

ma, – úgy tűnik – csökken, a büntetésüket végleg letöltötték és a pártfogó-felügyelet alatt állóké ugyanakkor – nő.

Várhatóan mind gyakrabban fordul elő olyan eset, amikor az elítélt el akar helyezkedni, de nem tud. A jelenlegi gazdasági körülmények között nem életszerű az a magatartási szabály, amely napokban határozza meg a pártfogolt elhelyezkedésére szánt időt. Hisz e követelménynek manapság nem lehet eleget tenni. Többek álláspontja szerint nem lehet az utógondozást a vállalatok nyakába varrni; e fontos társadalompolitikai kérdést szociálpolitikánk részévé kell tenni.

A gyakorlatban kérdésként merül fel, hogy képviselheti-e az IMEI a válóperes tárgyaláson azt a betegét, akinek belátási képessége hiányzik, de gondnokot még nem rendeltek ki hozzá, noha ideiglenes kényszergyógykezelését már elkezdték. Véleményem szerint az IMEI-től jelen lehet valaki, bár a polgári perrendtartás képviselői joggal nem hatalmazza fel. A perbeli képviselet eltér az érdekképviselettől. Ez utóbbit az IMEI köteles ellátni. Mindaddig megilleti ez a jogosultság, és egyben terheli ez a kötelezettség, amíg a gondnokot nem rendelik ki.

A tárgyaláson az IMEI képviselője a beteg érdekében nyilatkozhat, az ügy anyagi természetű vonatkozásaiban tiltakozhat is. A bontóper azon részén természetesen nem lehet jelen, amelyre nézve a bíróság zárt tárgyalást rendel el. Vagyis abban nem dönthet, hogy a házasságot felbontsák-e vagy sem. (Ez a gondnok feladata!) De megóvhatja a beteget hátrányos anyagi döntésektől, pl. ha lakáshasználati jogcímét az általa elkövetett cselekmény miatt rossz-hiszeművé akarják változtatni.

A törvényesség további erősítése érdekében hatékony kooperációra van szükség a bv-intézetek, a bíróságok, az ügyészségek, a végrehajtás irányítói, valamint a végrehajtásban közreműködő szervek között...

Dr. Vókó György

I A deprivációk megélése a börtönben

Jelenleg három büntetésvégrehajtási fokozat működik a magyar büntetésvégrehajtásban. Emellett két olyan intézkedést találunk – a szigorított őrizetet és a szigorított javító-nevelő munkát –, amelyek megfosztják a fogvatartottat személyes szabadságától. E megfosztás azonos erejű a szabadságvesztés-büntetésnél alkalmazott szabadságmegvonással. Természetesen a különböző kategóriákban más és más az izoláció foka, a felügyelet szigora, a mozgás szabadsága.

Felvetődik a kérdés, hogy ezek az eltérő végrehajtási módok különbözőképpen hatnak-e a személyiségre? Feltételezem, hogy a heterogén rezsimekben elhelyezett elítéltek – akik a kriminális veszélyesség szempontjából is valószínűleg eltérnek egymástól – másként reagálnak a börtönhatásokra, különösen a megfosztásokra, másként alakul attitűdjük, értékrendjük, másként integrálódnak az elítélt szubkultúrába, és ezzel együtt viselkedésük is elütő lesz.

Az általam felkutatott hazai szakirodalmak csak épp érintik ezt a problémát. Egy olyan művet találtam, dr. Boros János Agresszivitás a börtönben című munkáját, amely kifejezetten e megfosztásokat elemezte. E tanulmányban említi Boros az USA-béli Sykest¹, aki a deprivációk öt olyan sajátosságát sorolja fel, amely véleménye szerint többé-kevésbé minden börtönünkre jellemző. Ezek: a szabadság hiánya, a kényelem hiánya, a szolgáltatások szűkössége, a heteroszexuális kapcsolatoktól való megfosztás, az autonómia korlátozása, a biztonságérzet hiánya.

A szabadság hiánya, elvesztése a legnyilvánvalóbb deprivációja a börtönéletnek. Hatása kettős: egyrészt az elzárás a mozgástér és a családi-baráti kapcsolatok korlátozásával jár, másrészt az elítéltek személyiségét, önértékelését („én”-képét) negatívan befolyásolja. Az ún. elsőbűntényes elítélt elveszettnek érzi státuszát, úgy véli, ezentúl mindig viselnie kell az „egyszer már ült” bélyeget. Ha a családja nem érezteti vele, hogy elítéli tettéért, ha nem fordul el tőle, ha nem rekeszti ki, akkor is állandó szorongásban él mindezek miatt.

A kényelem hiányát és a szolgáltatások szűkösségét az elítélt elszegényedésként, a társadalmi degradáció újabb bizonyítékaként éli meg. A javaktól, a minőségtől való megfosztottság hatására a fogvatartottban erősödik a negatív önértékelés, amit a legtöbben úgy próbálnak kompenzálni, hogy meg nem engedett üzletelésbe kezdenek.

A heteroszexuális kapcsolatoktól való megfosztás az előzőleg rendezett szexuális életet élő elítéltet kínozza a legjobban. A frusztráció mértéke a szexuális szükséglet csökkentésével enyhíthető. A szexuális szükséglet reduk-

¹ Sykes. G.: The Society of Captives. Princetown Univ. Press. 1958. In: Boros János: Agresszivitás a börtönben. IM Bv. Szakkönyvtár, 1980.

ciója ellen azonban több tényező is hat. Egyrészt szexuális, valamint pornográf tartalmú könyvek, újságok, képek, színes női aktfelvételek, amelyekhez legálisan hozzájut az elítélt. Másrészt megfigyeltem, hogy maguk a fogvatartottak is írnak pornográf „regényeket”.

A heteroszexuális depriváció az elítélt önbecsülésének egyik lényeges elemét, a férfiasságát kérdőjelezi meg. Az ilyen jellegű depriváció megszüntetésére különféle módszereket alkalmaznak az elítéltek. Például nyugtatókkal csökkenthető a szükséglet erőssége, de önkielégítéssel, esetleg homoszexuális kapcsolat létesítésével is gyengíthető. Az agresszív elítéltek erőszakos módon létesítenek nemi kapcsolatot a náluk gyengébb, magukat megvédeni nem tudó elítéltekkel. A szexuális erőszak elszenvetésének lehetősége, melynek áldozata bárki lehet, a fenyegetettség, a bizonytalanság érzését kelti az elítéltekben.

A totális intézmények (kórház, laktanya, börtön) működése eleve magában hordozza a „beutaltak” *autonómiájának korlátozását*, amely kivált egy védekezési reakciót. Goffman², akinek elmélete több ponton érintkezik Sykesével, azt állítja, hogy az elítélteket a szigorú börtönrezsimben igencsak korlátozzák önrendelkezési jogaik gyakorlásában. Viselkedésüket szinte a legapróbb részletekig meghatározzák a különféle rendeletek és szabályzatok.

A situáció, amelyben élnek, felmenti őket bizonyos döntések meghozatala alól, amelyeket a szabad társadalom felnőtt és érett tagjai számára nap nap után biztosít. Ez a Krebs³ kifejezésével élve „szélszentes leülés” magától értetődő módon károsítja a személyiséget. Az alárendeltség, melyet az elítélt börtönbüntetésének során átél, „a társadalom felnőtt és érett tagja” státusz elvesztését jelenti számára. Ezzel együtt énképe is negatív irányba tolódik. Erősödik benne az önállótlanág, csökken a kezdeményezőképeség, romlik a kommunikációs készsége, és így tovább.

A fogvatartottak heterogén összetételű kényszerközösségekben (erőszakos és nem erőszakos, vagyon elleni, nemi erkölcs elleni, alkalmi és hivatásos bűnelkövetők, elsőbűntényesek és visszaesők) élnek együtt, ez pedig a *biztonságérzet hiányát* váltja ki belőlük. Az ilyen csoportokhoz való alkalmazkodás még a nagy börtöntapasztalattal rendelkező visszaesők számára is komoly erőpróbát jelent.

Az új elítéltet társai azonnal beugratják, hogy meg tudja-e védeni magát. Ha gyengének bizonyul, a nála erősebbek könyörtelenül kihasználják. Állandó feszültség forrása, hogy az elítélt anyagi, szexuális és személyi integritása nincs biztosítva. A társak kipróbálása, a vezérszerepért folytatott versengés a fiataloknál fogvatartottaknál a legkegyetlenebb. A félelmet, feszültséget az is növeli, hogy a próbának soha nincs vége. Ugyanakkor a próbákat sikeresen kiálló, győztes elítélteknél nagyfokú énképerősödést és státuszemelkedést vehetünk észre.

A következőkben vizsgáljuk meg, hogy a bemutatott deprivációk együtt milyen típusú elítéltekre hatnak, vagyis, milyen fő típusokra oszthatjuk a heterogén elítélt-populációt. Nyilvánvaló, hogy másként élnek meg a deprivációs hatásokat pl. az elsőbűntényesek, illetve a visszaesők, az egészségesek, illetve a

² Goffman, E.: A totális intézetek karakterisztikájából: a rabok világa. A felügyelet és a rabok kapcsolata. 1961. In: Csetneky László: Alkalmazkodás a börtönkörnyezethez. Alkotó Ifjúság tanulmánykötet, IM 1981.

³ Krebs, A.: Einheitsstrafe aus der Praxis des Strafvollzugs gesehen. Zeitschrift für Strafvollzug 13., 1964. In: Csetneky László: Alkalmazkodás a börtönkörnyezethez. Alkotó Ifjúság tanulmánykötet, IM, 1981.

neurotikusok. György Júlia⁴ szerint a törvénytörő, bűnöző személyek általában antiszociális beállítottságúak. Nézete szerint minden antiszociális életvezetés mögött ott rejlik a pszichés működés zavara, a személyiség deformáltsága, a szocializáció elégtelen volta. Úgy véli, a szabadságvesztésre ítélt fogvatartottak jelentős hányada sérült személyiség.

Az elsőbűntényesek, a rövid időre ítélt esetében azonban még nincs szó kóros elváltozásról. A hosszú szabadságvesztésre ítélték, és főleg a visszaesők között – tapasztalataim szerint – jelentős számban fordulnak elő neurotikus, szociopata, vagy alacsony szinten rögzült személyiségű elítéltek, akiknek viselkedése eltér az elfogadottól és „másságuk” szembetűnő. Ezek a fogvatartottak izgágák, verekedők, feljelentéseket gyártanak, másokat pervezítésekra bírnak rá, öngyilkosságot kísérelnek meg, a munkában, a feladatok teljesítésében képtelenek helytállni, a rendet és fegyelmet megszegik, engedetlenségre és lázadásra hajlanak. Ugyanakkor extrém módon konformisták, és így megközelíthetetlenek.

Arra a kérdésre tehát, hogy a deprivációk milyen típusú elítéltekre hatnak, csak differenciált választ lehet adni. Mindenesetre György Júliával egyetemben úgy gondolom, hogy sok köztük a személyiségzavaros, noha pl. a gondatlan elkövetők zöme egészséges lelkiállású. A kriminális személyiségzavarosokat Popper Péter⁵ nyomán a legnagyobb létszámú, jellegzetes személyiség hátterű típusnak tartják. 1966-ban Brehm⁶ A pszichológia reaktancia elmélete című tanulmányában az alábbiakat írta: „Ésszerű feltételezni, hogy ha egy személy magatartási szabadságát csökkentik, vagy csökkentéssel fenyegetik, akkor motiváltan izgatott lesz. Ez az izgatottság valószínűleg a szabadság bármely további elvesztése ellen, illetve arra irányul, hogy újra létrehozza az elvesztett, vagy fenyegetett szabadságot.”

Az elvesztett szabadság restaurálására alakul ki, a deprivációk enyhítésére szerveződik a Boros János emlegette börtönszocializáció. Ez utóbbi az intézmény formális struktúrája mellett létrehozott informális struktúrától függ. A fogvatartottak nagyobb része megfigyeléseim szerint kimarad az informális csoportosulásokból, semleges pozíciókat foglal el. Egy informális csoport működéséhez közös cél, közös értékek és normák szükségeltetnek, valamint a státusz és a szerep differenciálása. A börtönélet deprivációi frusztrálják az elítélteket, csökkentik önértékelésüket, amit azok igyekeznek helyreállítani. Ennek érdekében olyan értékeket és normákat hoznak létre, amelyeknek képesek megfelelni. Céljuk, hogy magatartásuk szociális visszajelzése társaik részéről pozitív legyen. Ez kedvezően hat önértékelésükre, énképükre.

Az elítélt nem törődik azzal, hogy a célul tűzött normák helyesek-e vagy sem, számára az a fontos, hogy a csoport előtt bizonyítsa rátermettségét. A csoporton belüli státuszokért természetesen meg kell küzdeni, az informális státuszhierarchia erőszakos alapon szerveződik, valakit, valakit le kell győzni. Az agresszív megoldást a kintről hozott tapasztalatok sugallják, ebben főként az erőszakos bűnelkövetők az irányítók. A magas informális státuszú rab számára a csoporthoz tartozás egyértelműen nyereséges, a depriváció csökkenése és az énkép helyreállítása miatt. Az alacsony státuszú rab számára más ténye-

⁴ György Júlia: Az antiszociális személyiség kialakulása. Medicina, 1967.

⁵ Popper Péter: A kriminális személyiségzavar kialakulása. Akadémia Kiadó, 1970.

⁶ Brehm, J. W.: A Theory of Psychological Reactance 1966. In: Csetneky László: A pszichológiai ellenállás természetéről. Módszertani Füzetek 1988/1.

zők – elsősorban a valahová tartozás igénye, a státuszemelkedés lehetősége, és ezzel az énkép erősítésének esélye – motiválják a csoporttagságot.

Alacsony státuszba főleg az elszenvedett agresszió által lehet jutni. Az elítélt, ha védelmet kér a felügyeletről, társai besúgónak minősítik, és árulását megtorolják. Ha valamelyik fogvatartott ki akar lépni az informális csoportból, akkor megvetés, elutasítás lesz az osztályrésze. Sajátos helyzetbe kerül tehát, miután a szabad társadalom eltaszította, most a rabtársadalom is elejti, visszavágja. Az ilyen elítélt az informális struktúra legalján rendszeres verbális, illetve fizikai támadássorozatnak van kitéve. A magasabb státuszú elítéltek bár kizsákmányolják az alacsony státuszúakat, egyben meg is védik őket, más, nem a csoporthoz tartozó elítéltek agressziójától.

Láttuk tehát, hogy az elítéltek a büntetésvégrehajtási intézetekben sajátos szituációkba kerülnek. Egyrészt alkalmazkodniuk kell az intézet rendjéhez, az ott szolgálatot teljesítők elvárásaihoz, másrészt el kell sajátítaniuk a bentlakók normáit, a társak szubkultúráját. Ebből persze nem következik, hogy minden elítélt tagja valamilyen informális csoportnak. Tapasztalataim szerint a fogvatartottak egy része kívül marad ezeken a csoportosulásokon, semleges pozíciót foglal el, vagy csupán alkalomszerűen vesz részt olyan akcióban, amelyekből hasznot remél.

A börtönszituációban tehát az elítéltek eltérő magatartást tanúsítanak, melynek mentén kategorizálhatók. Négy alapvető csoport különíthető el: az együttműködőké, akik megférnek az intézeti dolgozókkal, elfogadják a formális rendszert; a szembenállóké, akik az informális rendszer részei, tagjai; a kétlakiaké, akik mindkét rendszerrel kollaborálnak és végül a fékezhetetleneké, akik senkihez sem hajlandók igazodni.

Az *együttműködők* közé főképp az elsőbűntényesek, valamint a visszacsúszó elítéltek egy szűk csoportja tartozik, akik munkájukkal bizonyos védettséget, tekintélyt vívtak ki, akik megbecsült státuszt szereztek a hierarchiában. Ide sorolhatók az írkok, a zárkafelelősök, a brigádvezetők, a házimunkások, a raktárosok stb. Ők igyekeznek visszailleszkedni a társadalomba, pozitív hatást gyakorolnak a többi elítéltre, és segítik a nevelők tevékenységét.

A *szembenállók* leginkább visszacsúszó elítéltek, akik súlyos, többnyire agresszív jellegű bűncselekményeket követtek el. A kötelező normáknak nem vetik alá magukat, megpróbálják azokat kijátszani. Hasonló típusú elítéltekkel barátkoznak, olyanokkal, akik már bűnösöknek tartják magukat, és törekednek minél jobban megfelelni a szerepnek, sőt ideológiát gyártanak a bűnözés szükségességének igazolására. A bv-intézet rendje, fegyelme ellen együtt lépnek fel lázadásra, szökésre vagy legalábbis a felügyelet bosszantására együtt szőnek terveket. Elítélttársaikkal szemben is agresszívak, aki nem tudja magát megvédeni, azt könyörtelenül kihasználják.

A *kétlakiak* kapcsolataikban, megnyilvánulásaikban látszólag megfelelnek a normáknak. Általában jó szociális háttérből jöttek, ezért alkalmazkodóképesebbek. Várhatóan be tudnak majd illeszkedni a társadalomba. A bv-testület tagjaival és elítélttársaikkal egyaránt megférnek, céljaik érdekében bárkivel együttműködnek. Közben biztosak abban, hogy senki nem lát keresztül rajtuk. Az informális rendszerben ők a helyezkedők, az ügyeskedők, a mindentudók.

A *fékezhetetlenek* gyakran kriminális személyiségzavarban, neurózisban, szociopátiában vagy más jellegű személyiségzavarban szenvednek. A bv-inté-

zetbe jutásuk után hamar kiderülnek magatartási rendellenességeik. A közösségbe nem tudnak beilleszkedni, konfliktusaikat nem képesek megoldani, és ez további magatartászavart (impulzív, rövidzárlatos, illetve paranoid reakciókig terjedő cselekvésektől egészen az öngyilkosságig) vált ki belőlük. A hierarchia alján foglalnak helyet és céltáblái a többi elítéltné. Legtöbbször már a verbális agresszió hatására jelenetet rendeznek. Gyakran kerülnek a hierarchiában magasabb státuszú elítélt védelme alá, aki saját céljainak megfelelően irányítja őket.

Az informális csoportok révén főleg a hierarchia alsó fokán elhelyezkedőkre jelent veszélyt a börtön. Az ilyen elítéltek arra kényszerülnek, hogy kiszolgáltatott helyzetükön változtassanak. Ez természetesen ritkán sikerül. A személyiségromboló hatások heveny lelki zavarokat és káros viselkedésformákat (önkárosítást, homoszexualitást, agresszivitást stb.) okozhatnak. A börtönértékrendben az agresszivitás persze igen előkelő helyet foglal el, hisz az esetek legnagyobb részében általa lehet hatalomhoz jutni. Ez utóbbi megszerzése nemcsak cél, hanem eszköz is. Ha az egyén egy vagy több rabtársával szemben fölérendeltségi viszonyba kerül, ha a börtön engedélyezett magatartási szabályain túl plusz cselekvési szabadsághoz jut, és ezáltal nagyobb függetlenséget nyer, akkor ez enyhíti a börtönbe kerüléssel járó státuszvesztéséget.

Az erőszak több fajtáját figyeltem meg a bv-intézetekben, egybevéve azokkal, amelyeket a már említett Boros János féle tanulmány⁷ részletesen ismert. Az alábbiakban néhányat röviden elemeznék. A *homoszexuális erőszak* hasonló formában zajlik, mint a heteroszexuális. A kezdeményezés lehet egyéni vagy csoportos. A támadókat nemcsak a szexuális kielégülés, hanem az áldozat feletti hatalom is motiválja, mert ez utóbbit az értékstruktúra elismeri, jutalmazza. Amikor az egyén szexuális integritásának megőrzése érdekében agresszív, vagyis ha megvédi magát, akkor is emelkedik a státusza az informális hierarchiában.

A *gazdasági erőszak* azt jelenti, hogy az adós nem akarja vagy nem tudja törleszteni az adósságát, a hitelező pedig erőszakhoz folyamodik. De alkalmazhat erőszakot az adós is, ha nem akar fizetni, ez esetben kényszeríti a hitelezőt, hogy semmisítse meg az adósságát. Magasabb státuszú elítéltek fenyegetéssel szoktak bizonyos anyagi javakat eltulajdonítani. A motiváció itt is a hatalom erősítése, a státusz növelése.

A *provokáció* céljai is hasonlóak. A sértésre adott válasz, a megtorlás, a sértett által megválasztott helyen és időben történik. Beugratás, provokáció nemcsak egyének, hanem informális csoportok között is előfordulhat. A retorzió szabályai hasonlóak... Az informális csoportok versengenek a nagyobb befolyásért. A küzdelmet az erőszak dönti el. Ilyenkor keletkeznek az ún. lépcsőn megcsúszott, fűrdőben elesett, nekiment az ágyynak – típusú sérülések.

Az intézeti dolgozók elleni erőszak nem jellemző, de azért ritkán meg-esik. A tapasztalatok szerint ilyen cselekményt főleg kóros elmeállapotú elítéltek követnek el valamilyen frusztráció hatására. Főleg a *pszichopata fogvatartottak* lázadoznak örökké. Agresszivitásuk feltűnési vágyból, az egyéni érdek minden áron való érvényesítéséből magyarázható. Többnyire beérik verbális agresszióval, ám ha ilyen esetekben elutasítják őket, akkor fizikai erőszakhoz is képesek folyamodni. Mindegy számukra, hogy a szembenálló fél elítélt vagy bv-dolgozó.

⁷ Boros János: Agresszivitás a börtönben. IM Bv. Szakkönyvtár, 1980.

A deprivációs hatások (ide sorolom a börtönszocializációt is!), az elítéltek legfontosabb típusai, az alkalmazkodás eltérő formái és a viselkedészavarok áttekintése után azt a vizsgálatot szeretném bemutatni, amelynek segítségével konkrét adatokat szereztem a vázolt problémakörben. Az volt a hipotézisem, hogy a többszörös visszaesők (annak ellenére, hogy gyorsan szocializálódnak a börtönben, hogy könnyen védekeznek a deprivációs hatások ellen) személyisége kóros elváltozást szenved. Ugyanakkor az elsőbűntényesek (akik nehezen alkalmazkodnak a formális-informális normákhoz, akik deprivációs szintjüket magasnak érzik) személyisége nem utal kóros elváltozásra. Azt is feltételeztem, hogy a fogvatartottak deprivációs érzése a börtönrezsimek szigorának változásával együtt mozog majd.

Hipotézisem igazolására 200 férfi elítéltet vizsgáltam meg. Ebből 52 fogházas, 50 börtönös, 49 fegyházas fokozatú elítélt volt, 50 pedig ún. szigorított őrizetes. Vizsgálati módszerként a Boros János készítette deprivációt és börtönszocializációt mérő kérdőíveket és pontozó skálát alkalmaztam. A deprivációs kérdőív a Sykes által meghatározott öt megfosztástípusra kérdez rá. Egy tipikus válasz: „nincs lehetőségem arra, hogy egyedül maradjak a feleséggel vagy egy lánnyal, ha megkívánom.” A börtönszocializációs kérdőív tizenöt kritikus börtönszituációt térképez fel. Például: „mit tenne akkor, ha barátját erőszakkal homoszexuális kapcsolatra akarnák rábírní?”

A vizsgálatban résztvevők bemutatása

A fogház fokozatú elítéltek (52 fő) nem sorolhatók a köznapi értelemben vett bűnöző kategóriába. Bűncselekményüket nem antiszociális beállítottság, hanem bizonyos negatív személyiségtulajdonságok (pl. felelőtlenység, önismerethiány, alkoholos állapot stb.) motiválják. Ezek persze nehezen változtathatók meg, amit a visszaesők magas száma is bizonyít. Az elsőbűntényesek viszonylag könnyen elviselik a megfosztásokat, hiszen családi kapcsolataik kevésbé sérültek, és a rövid tartamú eltávozások gyakorisága jótékony hatással van rájuk. Többszörösen visszaeső társaik jelentik számukra a frusztrációt, akik jól kiépített informális rendszer segítségével igyekeznek kihasználni őket.

A börtön fokozatú elítéltek (50 fő) heterogén összetételű, hisz a büntetés miatt kiszabott szabadságvesztésnek a börtön az általános fokozata. Az ide utaltak személyiségét helytelen értékítéletek, túlzott anyagiasság, az indulatok robbanékony levezetése, alacsony toleranciaszint jellemzi. Többségük a bűncselekmény elkövetése előtt normális életmódot folytatott. Műveltségük átlagosnak, családi kapcsolataik rendezettnek mondhatók. A deprivációkat nehezen tűrik, főleg a családi-baráti kapcsolatok hiánya kelt bennük feszültséget. Tapasztalatlanságuk miatt gyakran válnak az informális rendszer áldozataivá.

A fegyház fokozatú elítéltek (48 fő) nagyobb része többszörösen visszaeső, megrögzött, konok bűnöző. Életmódjuk, gondolkodásuk kóros személyiségtorzulásra utal. A társadalom jogi és erkölcsi követelményeivel szándékosan és tudatosan szembehelyezkednek. A bűnözés szinte életformájukká vált. Feltűnően sok köztük az olyan ember, aki nem képes életközösséget kialakítani senkivel. Családi kapcsolataik formálisak és rendszertelenek. Nem kevés köztük az alkoholista. Életfelfogásuk bornírtan önző, csupán pillanatnyi igényeik kielégítése érdekli őket. Jól ismerik, „megszokták” a bv-intézet belső életét,

a családot fogvatartott-társaik alkotják számukra, itt lelnek gyermek- és ifjúkoruk régi ismerőseire. Mivel a fegyház a legszigorúbb büntetésvégrehajtási forma, itt jön létre a legszervezettebb szubkultúra. A hierarchiában elfoglalt helyekért kemény harcot vívnak, ami sűrűn előforduló fegyelmi felelősségre vonással társul a küzdelem agresszív jellege miatt.

A szigorított őrizetes elitéltek (50 fő) olyan többszörös visszaesők, akik ellen a határozott tartamú szabadságvesztés mellett, relatíve határozatlan tartamú biztonsági intézkedést is alkalmaznak. A szigorított őrizet időtartamáról a bíróság konkrétan nem dönt; leghosszabb tartama 5 év, legrövidebb tartama 2 év lehet. Ezekben a bűnözőkben erős és tartós a társadalomellenes beállítódás, életmódjuk, gondolkozásuk, erkölcsi értékrendjük kórosan torzult. Családi kapcsolataik szétbomlottak, nem ritkán több családtag is szabadságvesztés-büntetését tölti. Anyagi viszonyaik rendezetlenek, műveltségi színvonaluk az átlagnál alacsonyabb. Idegrendszerük megviselt, nagy részük gyógykezelés alatt áll.

A vizsgálatban részt vevő szigorított őrizetesek öntevékeny csoporttagok, tehát a körleten ők látják el a szolgálatot. A fogvatartottak így nem a felügyelővel, hanem az általuk választott közösségvezetővel állnak szemben. A csoport élén a közösségvezetők tanácsa van, mellettük pedig különböző – kulturális, szabadidős, egészségügyi stb. – csoportok működnek. Ezek az elitéltek jól alkalmazkodnak a bv-intézethez, valószínűleg kialakult megoldásaik vannak a deprivációk csökkentésére. Feltételeztem, hogy a depriváció és a börtönszocializáció ebben a mintában lesz a legnagyobb.

A deprivációs kérdőív tanulságai

A kérdőív igazolta megfigyeléseimet, a depriváltság érzése a szigorított őrizeteseknél a legerősebb, majd sorrendben a fegyházások, a börtönösök és a fogházások következnek. A felmérés azt mutatja, hogy a depriváltság érzése a bv-intézetben eltöltött évek alatt növekszik. (A szigorított őrizetesek pl. kétszer annyi esetben kaptak fenytést, mint a börtönösök vagy a fegyházások.) A szigorított őrizetesek és a fogházások között azonban nincs matematikailag szignifikáns eltérés. Vagyis az egyes fokozatok között a megfosztások vonatkozásában nincs elég különbség.

A szabadság elvesztését a fegyház fokozatú elitéltek élik át a legjobban, noha visszaesők, és már megszokták a börtönéletet. Valószínűleg az állandó felügyelettől, az utasításra cselekvéstől, a státusz-süllyedéstől szenvednek leginkább. Közel azonos értékű volt a szigorított őrizetesek eredménye. Ez azzal magyarázható, hogy az őrizetes már nem érzi magát rabnak, hisz öntevékeny csoportban él, külső munkahelyen dolgozik, rövid tartamú eltávozásra mehet, tehát a deprivációk jobban kínozzák. A börtönösök értékei megközelítik az előbb említett két csoportét. Lényeges eltérés csak a fegyházások és a fogházások között volt, bár a két fokozat közötti különbség nem igazán nagy. A fogházásoktól alacsonyabb értéket vártam volna.

A kényelem és a szolgáltatások hiányát a szigorított őrizetesek viselik el a legnehezebben, mivel ők már nem elitéltek. Komoly különbség az őrizetesek és a börtönösök között van, hiszen ez utóbbiak a megfosztást könnyebben élik meg, mint gondoltam. Talán azért, mert nem akarnak berendezkedni a börtön-

ben; hanem alkalmazkodnak a lehetőségekhez. Bent csak az a fontos, hogy teljen az idő, alapvetően kinti életük problémái foglalkoztatják őket. Az őrizetesekek és a fogházások között a legfeltűnőbb a különbség, holott maguk a rezsimsek sok azonosságot mutatnak az őrzés szigorában, a kedvezmények körében stb.

A heteroszexuális kapcsolattól való megfosztás a börtönösökből vált ki komoly konfliktust, hisz annakelőtte ők éltek rendezett családi és szexuális életet. Közel azonos értéket mutatott e téren a fegyházások és a szigorított őrizetesekek pontszáma, akik valószínűleg megtalálták már a szexuális kielégülés benti formáját. A fogházások lényegesen könnyebben viselik el ezt a deprivációt, mint a másik három csoport. Bizonyára a rövid büntetési idő, valamint a gyakori eltávozási lehetőség miatt.

Az autonómia korlátozása váratlan eredményt mutat, ugyanis a mért megfosztáson belül a szigorított őrizetesekek pontszáma a legmagasabb. Úgy tűnik, az öntevékenység nem jelent akkora szabadságot, mint képzelnénk. Úgy látszik, a csoporton belül kialakult szabályok, normák nem a csoport által elfogadott irányba haladnak. Valószínűleg az öntevékeny szervezet kényszerűbb kontrollt jelent az elítélt számára, mint a fogházásoknál a felügyelet jelenléte. Az öntevékeny csoportban több segédfelügyelő szolgál, a pihenőidőt töltők is együtt élnek a fogvatartottakkal: így a felügyelet többszörös. Az elítélt autonómiája korlátozásaként éli meg e helyzetet, mivel szinte minden lépéséről, ténykedéséről tudnak – nem viselhet álarcot. A segédfelügyelők jólinformált-sága a visszaélés lehetőségét is magában rejtí.

Sokkal kisebb értéket mutat a fegyházások pontszáma, holott ez a legszigorúbb fokozat, a depriváció elvileg itt a legnagyobb. Ugyancsak szokatlan eredményt hoz a börtönösök pontszáma. Kiderül, a depriváció őket viseli meg a legkevésbé. Úgy tűnik, igaz a feltevés, hogy a hosszabb szabadságvesztésre ítélt gyorsabban alkalmazkodik a börtön rendjéhez, kikapcsolja magát, ráhangolódik a kincstári életre. A fegyházások és a fogházások pontszáma között alig van különbség, meglepően magas az utóbbiak által feltüntetett érték. Tehát az autonómia hiánya a fogházásokat erősebben kínozza.

A biztonságérzet hiánya – ami utal a börtönön belüli agresszivitásra és az informális csoportok erősségére – viszonylag megnyugtató értéket, a többi deprivációs értéknél lényegesen alacsonyabbat mutat. A vizsgált csoportok pontszámai közel azonosak, furcsa, hogy a fogházások értékei a legmagasabbak...

Összegezve elmondható, hogy a visszaesők lényegesen nehezebben tűrik a deprivációkat, mint a nem visszaesők. A sorozatos szabadságvesztések között véleményem szerint nem telik el annyi idő, hogy az egyébként is sérült személyiség regenerálódni tudjon. Ennek következtében az elítéltet rendszeresen érik olyan hatások, amelyek negatívan befolyásolják személyiségét, egészen addig, amíg kóros mértékű személyiségváltozást nem indítanak el bennük.

A börtönszocializációs kérdőív konklúziói

A kérdőívvel kapcsolatban az volt a hipotézisem, hogy a többszörös visszaesők magasabb pontszámot érnek el, mint a kevesebbszer elítélt személyek; vagyis, hogy az ítéletek számának gyarapodásával növekszik a börtönszocializáltság

mértéke is. Várakozásomnak megfelelően a többszörös visszaesők pontszámai és a ritkábban elítéltek pontszámai között szignifikáns eltérést találtam. A legmagasabb pontszámot a szigorított őrizetesek érték el. Bár az őrizeteseké és a fegyházások eredményei között nincs komoly különbség, a pontszámok arra engednek következtetni, hogy az elítéltek börtönszocializációja nem fejeződik be a fegyházfokozatban, hanem tovább emelkedik a szigorított őrizet alatt. Vagyis ez a fajta szocializáltság, a fogvatartottak védekezése a formális hálózat ellen annak ellenére gyarapszik, hogy az őrizetes elítélteknek, hasonlóan a fegyházásokhoz, viszonylag kevés deprivációt kell már elviselniük.

A fegyházások és a börtönösök pontszámai között nincs szignifikáns eltérés, noha a börtönösök előzetesen csak fele annyi időt töltöttek elzárva, mint a fegyházások. Ebből arra lehet következtetni, hogy a szabadságvesztés-büntetésüket töltők hamar alkalmazkodnak a belső értékekhez, hamar elfogadják azokat. Megítélésem szerint ez abból ered, hogy a nem többszörös visszaesők együtt dolgoznak a többszörös visszaesőkkel. S ez a helyzet lehetővé teszi, hogy az utóbbiak megfertőzzék az előbbieket. Így a körleten való elkülönítés hatástalan marad, célját veszti.

A fegyházások elítéltek szocializációs pontszámai meghaladják a börtönösökét. A fegyházások között ugyanis viszonylag sok a többszörös visszaeső, aki jól ismerve a bv-intézetet, informális hálózatot képes létrehozni társaival. Hipotézisem tehát beigazolódott. Egyenes összefüggés van a visszaesés és a börtönszocializáció között. A legkisebb pontszámot a börtönösök kapták, hisz náluk a legtöbb az elsőbűntényes, őket követték a fegyházások, fegyházások és a szigorított őrizetesek. A börtönszocializáltság nem fejeződött be a fegyház-büntetéssel, hanem tovább emelkedett a szigorított őrizet alatt is.

* * *

A börtönkörnyezethez való alkalmazkodás, az ún. börtönszocializáció a deprivációk csökkentésének módjai az elítéltek egyfajta védekezését jelentik. A bemutatott helyzetek néhány tipikus viselkedésformára hívják fel a figyelmet. Ezek a gyakorlatban számtalan variáció formáját ölthetik. A felmérés megmutatta, hogy hiába sikeres a többszörösen visszaeső elítéltek alkalmazkodása, nagyon sokszor párosul kóros személyiségvonások felbukkanásával. A vizsgált elítéltek a bv-intézet formális struktúrájában élnek, a büntetésvégrehajtás céljainak megfelelően alkotnak csoportokat, személyiségük állapotára ritkán terelődik a figyelem. Ahhoz, hogy a fogvatartottak személyiségében ne következzenek be kóros elváltozások, tovább kellene csökkenteni a károsító tényezőket – fókuszba állítva a személyiséget.

Surin András

I A szegedi tűzvész tanulságai

1988 a megváltozott körülmények, a nehezedő feltételek ellenére csendes, szenzációmentes évnek indult az Alföldi Bútorgyár életében. Ezt az 1987-es év is megalapozta, mely a vállalat fennállásának legeredményesebb, minden vonatkozásban kiemelkedő éve volt. A szabályozók kedvezőtlen változása (pl. termelői árak átindexelése, a bérek bruttósítása) ellenére töretlennek ígérkezett a fejlődés.

A vállalatnál folyó kiegyensúlyozott munkát 1988. július 28-án reggel emberéleteket követelő rendkívüli esemény zavarta meg. A riasztórendszer tüzet jelzett a kárpitos üzemben. Az intézet vezetése és a személyi állomány riasztásával egyidőben a tűzoltók és a mentők is értesültek az eseményről. A bútorgyár önkéntes tűzoltói, valamint a közelben dolgozó elitéltek már a hivatásos tűzoltók megérkezése előtt elkezdtek az oltást, és nekiláttak a veszélyben levők kimentésének. A mentők 10 órakor, a tűzoltók 10 óra 15 perckor voltak a helyszínen.

Tíz órakor az intézet parancsnoka helyetteseivel együtt a helyszínre érkezett és utasítást adott az ablakrácsok kifeszítésére, a kárpitos üzemben rekedtek kimentése érdekében. A méteres lángokkal égő üzemben nemcsak a hőmérséklet volt elviselhetetlen, hanem az olyan, – emberre rendkívül veszélyes – felszabadult gázok is, mint a foszgén és a cian.

A tűz kipattanásakor 142 fogvatartott és 6 művezető dolgozott a műhelyben. A rendkívüli esemény bekövetkeztékor szerencsére nem tört ki pánik. Lényegtelenné vált a hovatartozás, csak a mentés, a tűzön felülkerekedni akarás játszott szerepet. Hihetetlen helytállással, fegyelmetten próbálták kitépni a rácsokat.

A tűzoltók beavatkozása ellenére a tűz egyre terjedt, a füst egyre nagyobb és vastagabb lett. Pusztult a bútorok anyaga, a szivacs, a fa, a gép, egymás után robbantak fel a nagy vastagságú üvegtáblák. A hódmezővásárhelyi, a makói és a szentesi tűzoltók is szegedi társaik segítségére siettek.

Időközben a fogvatartottak bevonultak a körletre, megkezdődött a létszámellenőrzés. A zárást követően megállapították, hogy egy elítélt hiányzik. Az oltási munkák során a tűzoltók először Szalay Árpád bv. törzsszázalóst hozták ki még élve a kárpitos üzemből. Sajnos az orvosok csak a halál beálltát tudták megállapítani. Jelentős erők igyekeztek felkutatni Kovács H. Gábor bv. százados főművezetőt és az eltűnt fogvatartottat. A hatalmas lángtenger és az áthatolhatatlan füst, gáz igencsak akadályozta a mentést. A tűzoltóság másodikként Kovács H. Gábor holttestére bukkant.

Ezt követően a mentők kettésével, hármásával indultak a szegedi kórházak és klinikák felé. A tűz következtében tizennyolc elítélt, három polgári

Légzőkészülékben indul a kutatócsoport

A mentők már nem segíthettek...

alkalmazott, egy hivatásos állományú dolgozó, valamint egy tűzoltó került füstmérgezéssel és égési sérüléssel kórházba.

Az intézet parancsnoka 10 óra 45 perckor jelentette a rendkívüli eseményt és a megtett intézkedéseket a büntetésvégrehajtás országos parancsnokának, a Csongrád megyei Pártbizottság titkáranak, a Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság vezetőjének és a Katonai Ügyészségnek.

A tűzoltók 12 óra 05 perckor lokalizálták a tüzet és megtalálták az eltűnt fogvatartott holttestét is. A két hősi halott hozzátartozóit a parancsnok helyettesei személyesen tájékoztatták. Ezt követően az intézet vezetői kihallgatták a kárpitos üzemben dolgozó elítélteket. Akik olyan egybehangzóan adták elő a történeteket, hogy le lehetett vonni azt a következtetést: szándékos gyújtogatásról szó sem lehetett. A későbbi vizsgálat is megerősítette e tényt. A rendőrség szakértők bevonásával nyomozást rendelt el a tűz okainak feltárására.

A városban gyorsan híre kelt a bűtorgyári tűznek, a helyi újságok pletykáizú híresztelésekkel egészítették ki tudósításaikat. A „jól értesültek” tudni vélték, hogy több elítélt megszökött, hogy sok ember meghalt és a tragédiát áramszünet okozta, mert az elektromos zárral ellátott ajtókat nem lehetett kinyitni. Pusmogtak üzemképtelen aggregátorról, és mendemondák terjedtek a személyi állomány, a mentők, a tűzoltók tehetetlenségéről...

A felmerült kérdésekre az intézet parancsnoka válaszolt: a fogvatartottak – az egy tragikusan elhunytat kivéve – hiánytalanul megvannak. A mentésben és oltásban résztvevők pedig segítőkész és példamutató magatartást tanúsítottak az elítéltekkel együtt. A tűz keletkezésekor valóban áramszünet volt. Az ajtók nem olyanok, mint más bűtorgyárakban, de ezek az elektromos zárral ellátott ajtók is nyithatók kulccsal, és a menekülést garantáló ajtó nyitva is volt. A telepített aggregátor csak áramszünet esetén, a vészvilágításhoz biztosít energiát. Tűznél egyébként sem szabad üzemeltetni.

Az állomány hősiek helytállása miatt többen kaptak kitüntetést és jutalmat. A fogvatartottak közül ketten kiemelkedő és példás segítőkészségükért kegyelemben részesültek, két elítélt büntetését pedig hasonló okokból megsérték.

A tüzesetet követően a helyszínre érkezett a büntetésvégrehajtás országos parancsnokának helyettese. Az intézet parancsnoka jelentést tett a kialakult helyzetről és a meghozott intézkedésekről. Az országos parancsnok helyettese viszont tájékoztatta a vállalat vezetését a Parancsnokság által nyújtható segítségről. Ezzel egyidőben jóváhagyta az elkészült intézkedési tervet, és feladatul tűzte ki a fogvatartottak munkába állítását 1988. október 1-jével.

A kidolgozott és jóváhagyott intézkedési terv végrehajtása azonnal megkezdődött. A vállalat személyi állománya mindent megtett annak érdekében, hogy az új munkahelyek a kitűzött határidőre elkészüljenek. A régi épület első emelete ugyanis teljesen kiégett, a tetőfödém tönkrement, a tűzfalak megdőltek. A kieső termelő terület meghaladta az 1800 négyzetmétert, melynek hiányát megérezte az egész vállalat. Tehát a kárpitos szalagokat három másik üzembe kellett áttelepíteni.

A termékek közül a székgyártás már augusztus 15-én beindult. Szeptember 1-jén megkezdődött az ülőgarnitúrák gyártása, és felújították az egyik poliuretán habszabásgépet. Október 1-jétől pedig a tűz előtti összes termék gyártása megindult. Ma a tűz előtti kárpitos termék mennyiség 85 százaléka jön le a szalagokról. A termelési érték kiesés azonban így is eléri a 65–70 millió forint

Tombol a tűz, fojt a füst

Hűtés az utcáról

tot. Már a tűz oltásával egyidőben megkezdődött a károk felmérése. A szakértők ezt 80 millió forintra becsülték.

Az engedélyek beszerzése után az életveszélyes tetőfödém-elemek leemelésével megkezdődött a kárpitos üzem részleges bontása. A decemberben elkészített tervdokumentáció alapján indult be a végleges helyreállítás. Az érvényben levő szerződések a kivitelező vállalatot arra kötelezik, hogy a helyreállítási munkákat 1989. augusztus 15-ére fejezze be. Az épület gépészeti és technológiai szerelését – a költségek csökkentése érdekében – a vállalat saját kivitelezésben végzi el. A helyreállítási és szerelési munkálatok együttes összege meghaladja a 63 millió forintot. Ebből 20 milliót az országos parancsnokság bocsát a vállalat rendelkezésére, a biztosító pedig 28,8 millió forintot térít meg.

Az év közben lefolytatott és befejezett vizsgálatok szerint a tűz esetleges keletkezési okaként az igazságügyi szakértő a készülékek zárlatát, a szigetelés sérülését, az elosztó tábla meghibásodását, a kábeltörést, a kondenzátorrobbanást jelölte meg. A keletkezési okok közül többet is lehetségesnek tartott, de megnyugtató tárgyi és egyéb bizonyítékot egyikre sem talált.

A rendőrség és tűzoltóság szakértője a feltételezett okok közül a fénycső armatúra kondenzátorának robbanását tartotta a legvalószínűbbnek. Figyelemmel a vizsgálat teljes anyagára, a kihallgatott tanúk vallomásaira, egyetlenegy szakértői vélemény sem utalt szándékos, illetve gondatlan bűncselekményre.

Az újjáépülő üzemet a legkorszerűbb tűzoltórendszerrel látjuk el a rekonstrukció során. Ez biztosítékot nyújt arra, hogy ilyen – a katasztrófafilmeik tragédiáját felülmúló – rendkívüli esemény nem fordulhat még egyszer elő az Alföldi Bútorgyár életében.

Nagy István

Az őrzésbiztonság technikai rendszereinek fejlesztése*

A büntetésvégrehajtás 1986–1990 közötti időszakra szóló középtávú kutatási terve az őrzésbiztonsági rendszerek értékelését, fejlesztési lehetőségeinek a ki-munkálását is programjába sorolta. Ez eddig még soha nem képezte átfogó vizsgálat tárgyát, holott az utóbbi években jelentős előrelépés tanúi lehettünk. Nem történt meg az ismeretek, információk csokorba gyűjtése sem.

Mindez jelzi a tárgykör vizsgálata során mutatkozó nehézségeket: a jelen-tésekhez körülményesen lehetett hozzáférni, a publikációk közt támpontot nyújtó leírások elvétve találhatók, a nyugat-európai országok által alkalmazott biztonságtechnikai rendszerekről pedig szinte nincs is minősíthető adatunk. Még arról az országéről sincs, amely büntetésvégrehajtására olyan gyakran hi-vatkozunk, amelyikről azt hisszük, hogy mindent tudunk róla. (Svédország) A kutatás során derült ki, hogy a Belügyminisztérium sem rendelkezik hasz-nálható információkkal.

A tanulmány elkészítésének hármasképe volt:

1. A rendkívül szűk körben és elszórtan fellelhető – sokak által ei sem érhető – információk csokorba gyűjtése, a fejlett tőkés és a bennünket körül-vevő szocialista országok adatainak osztályozása, hogy áttekinthetővé váljanak az eltérő megoldások, az általánosítható irányvonalak és egyúttal össze lehessen őket vetni saját törekvéseinkkel.

2. A tanulmány ismerteti, elemzi a magyar büntetésvégrehajtásban ez idő tájt alkalmazott őrzésbiztonsági rendszereket. Az eddigi működés tapasztala-tai alapján összegzi a különböző rendszerek előnyeit és hátrányait, szól az inté-zettípusok szerinti alkalmazás és beszerzés lehetőségeiről.

3. Az ismeretekre, a tapasztalatokra és az eshetőségekre támaszkodva fel-vázolja az őrzésbiztonsági rendszerek fejlesztésének lehetséges útját, az alkal-mazható és alkalmazandó technikai rendszereket. Ugyanakkor nem titkolt célunk, hogy az összegyűjtött információk általános tájékoztatást nyújtsanak a téma iránt érdeklődőknek, hogy a szakmai továbbképzéseken – szélesebb körű ismeretek birtokába jutva – táguljon testületük tagjainak szellemi hori-zontja.

A témát körüljárva megállapíthatjuk, hogy Észak-Amerikában és Nyugat-Európában széles körben elterjedt a technika alkalmazása. Az intézeteket kö-

*Az őrzésbiztonsági rendszerek fejlesztése című értekezés elkészült. Ezt az év elején a biztonsági, a nevelé-si, valamint az anyagi- és technikai osztály vezetőiből és munkatársaiból álló bizottság elfogadta. Rövide-sen nyomdába küldjük a kéziratot, és így a tanulmány valószínűleg még 1989-ben eljut az intézetekhez és az iskolákhoz.

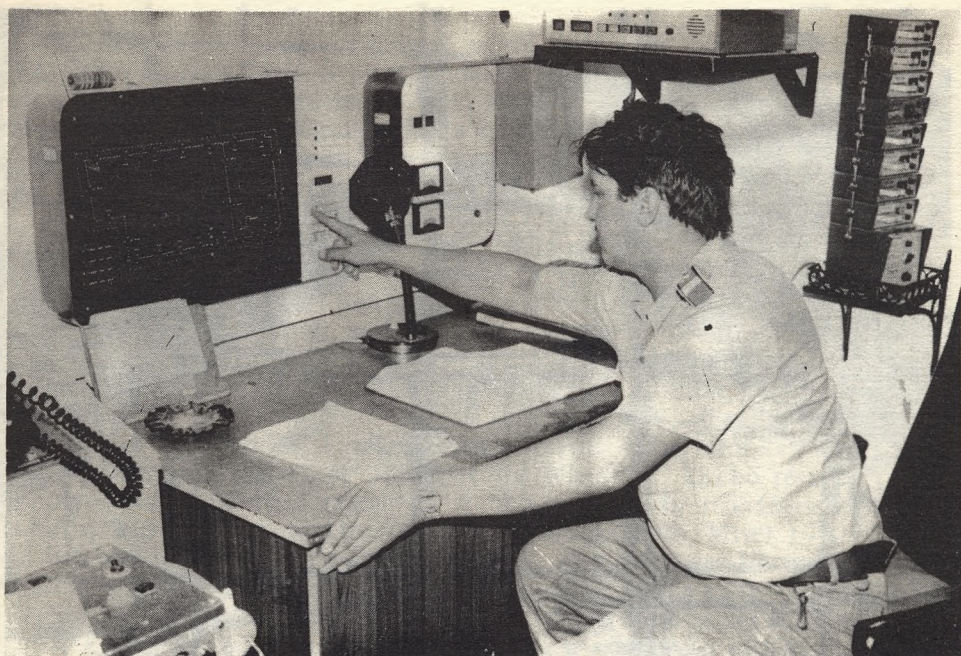
rülvevő bástyafalakra és kerítésrendszerekre különböző jelzőberendezéseket szereltek fel, amelyek a biztonsági sávba történő behatolás esetén riasztják az őrséget. Alkalmaznak infrahálót, elektromos térerőt létrehozó vagy radar-elven alapuló ún. előjelző riasztórendszereket. Ezeket a mozgást érzékelő berendezéseket zárt láncú ipari televíziókkal kombinálják és így lehetővé válik azoknak a területeknek a megfigyelése is, amelyek egyébként – a börtönök építészeti sajátosságaiból fakadóan – áttekinthetetlenek. A jelzések a központi ügyeletre futnak be, gyakori segítőeszköz a számítógép. A rendkívüli események elhárítására egy-egy intézetben különböző mennyiségű karabélyt vagy más – lőfegyvert és könnygázgránátot kilövő – fegyvert tartanak.

A tanulmány foglalkozik az Amerikai Egyesült Államok és Ausztria őrzésbiztonsági rendszereivel és speciális megoldásokat emel ki Spanyolország, Svédország és Svájc büntetésvégrehajtásából. Természetesen sokkal többet tudunk, sokkal jobban ismerjük a szocialista országok büntetésvégrehajtási rendszerét. Kivéve a román, a bolgár és a más földrészen fekvő szocialista országok büntetésvégrehajtási struktúráját. Általánosságban elmondható, hogy a szocialista országok lépéshátrányban vannak az őrzésbiztonsági rendszerek kiépítettsége tekintetében, még mindig a hagyományos őrzés és objektumvédelem a meghatározó. Figyelemreméltó azonban néhány NDK-beli, csehszlovák és szovjet törekvés.

Magyarországon a nehézségek ellenére mára olyan technikai eszközöket szereltek fel, építettek be, amelyek hatékonyan segítik az őrzést. A jelenleg alkalmazott rendszerek hagyományosak és korszerűek, kül- és beltériek, vezetékesek, illetve vezeték nélküliek. Például az elektromos működtetésű zárka- és ajtózárrendszerek, az OV-rendszerek, a vezetékes őri riasztóberendezések, valamint az ügyeleti és kezelőpultok hagyományosnak mondhatók, és alapvetően belső védelmi feladatokat látnak el. Fokozzák az őrzés biztonságát, csökkentik az érintett területen dolgozók fizikai és pszichikai leterheltségét, lehetővé teszik az épületek kijáratainál, valamint az épületek egyes szakaszainál a be-, illetve kilépés ellenőrzését, szükség esetén egyes épületszakaszok biztonságos lezárását.

A korszerű őrzésbiztonsági rendszereket és eszközöket funkciójuk szerint két fő csoportba sorolhatjuk: kültériekre- és beltériekre. Fejlesztéseink során videokamerákat, kapacitív-, mikrohullámú- és infraérzékelők kombinációját szereztük be kültérre, a belteret pedig videokamerákkal, vezetékes és vezeték nélküli személyi riasztókkal, ultrahangos és infraérzékelőkkel építettük be. A vezetékes és vezeték nélküli hírközléstechnikai rendszerek csoportjába a különböző távbeszélő eszközök és hálózatok, valamint az URH-rádiók tartoznak. A vezeték nélküli hírosszeköttetés a büntetésvégrehajtás – saját frekvenciáján üzemelő – négycsatornás fix és mobil URH készülékeivel, ún. hasábrádióval valósul meg. A testület rádióhíradását pedig a BM már meglévő URH rádióhálózatában sikerült kialakítani.

A tanulmány leszögezi, hogy a következő években megvalósítandó őrzésbiztonsági rendszereknél továbbra is figyelembe kell venni az adott intézet speciális helyzetét és funkcióját, építészeti adottságait, eltérő műszaki-technikai viszonyait, a személyi feltételeket, és az anyagi lehetőségeket. A kiépítendő rendszerrel szemben kritérium kell legyen a korszerűség, a megbízhatóság, a bővíthetőség, a szabotázsvedettség, a könnyen kezelhetőség és a minimális

Az őrzésbiztonsági rendszer kijelzőtáblája – Tökölön

karbantartási igény, továbbá az, hogy illeszkedjen meglévő rendszereinkhez, szükség esetén együtt tudjon azokkal működni.

A büntetvégrehajtásnál nem folyik kutatásfejlesztés, ehhez nincsenek meg a szükséges személyi, tárgyi és pénzügyi feltételek. Ilyen körülmények között arra kell törekednünk, hogy elsősorban az országban kifejlesztett és bevált rendszereket, rendszerelemeket, illetve eszközöket alkalmazzuk. Ez több szempontból előnyös. A beszerzés kevésbé körülményes, rövidebb határidők szabhatók ki, nem merülnek fel valutagondok, nem lehet korlát semmiféle államközi szerződés, a javítás, a karbantartás, az alkatrész-utánpótlás pedig könnyebben megoldható. Ezek után jöhetnek szóba azok a konstrukciók, amelyeket szocialista országok gyártanak, és hajlandók nekünk eladni.

Az ország helyzetét ismerve nem táplálhatunk túlzott reményeket arra vonatkozóan, hogy a tőkés piacról jelentős berendezéseket tudunk vásárolni. Igyekezetünk csupán egy-egy technikai eszköz beszerzésére, avagy a meglévők bővítésére, pótlására irányulhat. Technikai rendszereink egységesítése egyébként is megkívánja, hogy intézeteinket maximálisan három-ötféle őrzésbiztonsági rendszer védje. Ez a határ, amelynél még komolyabb gond nélkül garantálható az alkatrész-utánpótlás, a szakembergárda stb...

Munkánk során arra a következtetésre jutottunk, hogy technikai rendszerrel még nem védett intézeteink részben kapacitív, részben rádiófrekvenciás, részben mikrohullámú és térérzékelős jelző-riasztó rendszerrel óvhatók a leghatékonyabban. Ehhez azonban még az is kell, hogy a rendszerek telepítése kombináltan történjen videotechnikával. Hisz ez megszünteti egyrészt a

A kerítés melletti biztonsági sáv egy szakasza

riadócsoport felesleges mozgását, másrészt, amikor a rendszert egy személy sérti meg, lehetővé válik – bizonyos határok között – az egyén mozgásának és tevékenységének megfigyelése.

Az NDK-ból beszerezhető kapacitív jelzőrendszer bástyafalra telepíthető, viszonylag olcsó, működését nem zavarják az időjárás viszonyok, karbantartási igénye pedig minimális. A mikrohullámú rendszer hazai gyártmány, sok helyet nem kíván, biztonságosan zár kis területeket, az időjárás viszonyoktól függetlenül működik, relatíve szintén olcsó, karbantartási igénye csekély. Végezetül a rádiófrekvenciás térérzékelő magyar termék, nem függ az időjárástól, olcsó és nagy terület zárására alkalmas. A Magyar Néphadsereg nyírteleki bázisán kikísérletezett rádiófrekvenciás jelzőrendszer nagy jövő előtt áll, hiszen telepíthető falba, falon kívül és földbe is. A kísérletek jelenleg Nyíregyházán és Tökölön folynak.

A mezőgazdasági munkáltatást végző intézetek egyes szálláskörletei, munkahelyei olyan területi adottságokkal rendelkeznek, ami alapja lehet a szolgálati kutyák őrzésvédelembe való bevonása kiterjesztésének. Ennek csak akkor van értelme, ha megvalósítjuk a körkörös őrzést, ugyanis egyes kiemelt szakaszok védelmével csupán részeredmények érhetők el. (Igy nem csökkenthető az örök létszáma, esetleg még növelni is kell!)

A megyei intézeteink külső védelmi rendszerét kevésbé költséges megoldásokkal is hatékonyabbá lehet tenni. Néhány fix és forgószámolyos videó-kamera telepítésével jelentősen fokozható. A videórendszer kiépítésén túl célszerű egy-egy frekvenciált terület védelmét technikai eszközzel megoldani. Ilyen lehet például a kapuk, a bíróságokhoz vezető ajtók infratechnikával történő biztosítása – a hivatali munkaidő után. A rendkívüli események szaporodása miatt azonban egyre indokoltabbnak tűnik a komplett jelzőrendszerek kiépítése is.

A belső területeknél – véleményünk szerint – folytatni kell a zárláncú televíziórendszerek kiépítését nagyrészt fix telepítésű, kisebb részben forgószámolyos kamerák alkalmazásával. A beltéri kamerák szükségessége szinte kivétel nélkül minden objektumunkban megindokolható. Mivel 1990-re zöm-mel befejeződik a nagy intézetek fejlesztése, és a jelző-riasztó rendszerekhez képest a videórendszerek telepítése sokkal olcsóbb, reális esély van arra, hogy a technikai eszközök használata általánossá váljon a kilencvenes évek közepéig.

A következő évek legfontosabb feladata a személyek védelmének erősítése lesz. E célt szolgálja – a számunkra most elérhető közelségbe került – ún. Erika típusú rendszer. Ennek lényege, hogy a körleten és a munkatermekben szolgálatot teljesítő bv-dolgozó zubbonyának zsebébe riasztókészüléket teszünk. Az innen jövő – a takarófedél megnyomásával történő – jelzést a rendszer érzékeli, meghatározza a riasztás helyét és a riasztó személyét, majd hang- és fényjelzéssel automatikusan riaszt.

Miután büntetésvégrehajtásunkban erősödik az igény egyfelől félig nyitott, másfelől szuperbiztonságú börtönök létrehozására, érdemes elgondolkodni a memóriakártyás beléptető rendszer kialakításáról. De megvalósíthatónak tűnik a zárkaajtók számítógéppel irányított kártyarendszeres nyitása-zárása is. (Tanulmányunkban ezek előnyeit és hátrányait részletesen elemeztük.)

* * *

Összegzésül: a hír- és biztonságtechnikai eszközök, rendszerek alkalmazásának, jövőbeni fejlesztésének lehetőségei jelen időszakra alapvetően kialakultak. A megoldás fő módozatai, irányai azok lehetnek, amelyek már ma működnek, amelyekkel kapcsolatban már ma kedvezőek a tapasztalatok. Ugyanakkor továbbra is figyelemmel kell kísérenünk a hazai és külföldi ajánlatokat, fejlesztéseket, mert csak az új eszközök megismerésével és a már alkalmazott berendezésekkel való összehasonlítás által tudunk optimális döntést hozni. Noha a hír- és biztonságtechnikai eszközök, rendszerek alkalmazása rendkívül sokat segíthet az egyes intézeteknek, valamint a büntetésvégrehajtási testület egészének „az emberi tényező” szerepe az első helyen áll még a biztonság nézőpontjából is.

Dr. Németh Gyula

A büntetésvégrehajtás tűzvédelmi helyzete

Az elmúlt év októberében az Országos Parancsnokság vezetői értekezletén áttekintettük a bv-intézetek és bv-vállalatok tűz elleni védekezésének helyzetét. Az írásban előterjesztett jelentés az 1982–1987 közötti időszak, valamint 1988 első három negyedének tűzvédelmét ismertette. A vitára bocsátott anyag fontos témái az alábbiak voltak.

1. A büntetésvégrehajtás tűzvédelmi helyzetének megítélését több speciális jelenség befolyásolja. Ezek egyike az a több szintű jogi szabályozás, amely túl az országos érvényű előírások tömegén, számos egyedi, sajátosan bévés jellegű intézkedést tartalmaz. Több szabvány és előírás, épp emiatt a bévés jelleg miatt nem alkalmazható, így például nem lehet kialakítani a helyiségek kifelé nyíló ajtóit, és nem tudjuk érvényre juttatni azt az előírást, miszerint a menekülési útvonalakban nem lehetnek zárt ajtók. Holott az említett előírások a tűzvédelem „alaptételei”.

A tűzvédelmi helyzet értékelését az a tény is motiválja, hogy a büntetésvégrehajtás épületei, az alkalmazott gépek, berendezések és technológiák zömmel korszerűtlenek, fejlesztésükhöz sem elegendő terület, sem elegendő anyagi eszköz nem áll a rendelkezésünkre. Különös jelentőséggel bír az a probléma, hogy még a függetlenített munkakörben dolgozó tűzvédelmi vezetők/előadók többsége is kénytelen egyéb feladatokat is ellátni.

2. A büntetésvégrehajtás tűzvédelmének ellenőrzési rendszere: a parancsnokokból, főmérnökökből, tűzvédelmi szakemberekből és hatóságokból tevődik össze. A vezetésvizsgálat, a vállalatfelügyeleti ellenőrzés, a céllenőrzés és az utóellenőrzés keretében egyaránt értékelték a tűzvédelem helyzetét. A vizsgált időszakban minden bv-vállalat és bv-intézet, valamint vállalati telephely ellenőrzése megtörtént. (A tárgyalt időszakban 40 vállalatnál és 81 intézetben tartottunk központi ellenőrzést.)

A kontroll tevékenység kiemelt mozzanata a 3193/1986. Mt számú határozatból fakadó ellenőrzési kötelezettségek teljesítése. Az intézmények vezetői soron kívül felülvizsgálták az irányításuk alá tartozó szervezet tűzvédelmi tevékenységét, a személyi és tárgyi feltételek biztosítását, a tűz elleni védekezés jogi szabályozásának helyi megoldásait, végül a tűzvédelmi fegyelmi helyzetet. A tapasztalatok alapján készült el az Igazságügyi Minisztérium beszámolója. Megállapítottuk, hogy nem volt szükség rendkívüli intézkedésekre, de több olyan hiányosságot tapasztaltunk, amelyet az intézmények vezetői saját hatáskörükben rendezhettek. Az Mt-határozat végrehajtásáról tájékoztattuk a BM Tűzoltóság Országos Parancsnokságát.

3. A büntetésvégrehajtási intézetek tűzvédelmi szempontból az alábbi módon csoportosíthatók: országos bv-intézetek; bv-vállalatok; célgazdaságok;

megyei bv-intézetek; szigorított javító-nevelő munkát végrehajtó intézetek. Ez a felsorolás azt jelenti, hogy az adottságok, a lehetőségek, a körülmények miatt az országos bv-intézetek tudják a legjobban és a szigorított javító-nevelő munkát végrehajtó intézetek a legkevésbé teljesíteni a tűzvédelmi követelményeket. Ezek a következők:

- megbízólevél és munkaköri leírás;
- a részlegek tűzveszélyességi osztályba sorolása;
- az általános tűzvédelmi utasítások betartása;
- a helyi, speciális tűzvédelmi rendelkezések végrehajtása;
- a tűzriadóterv megléte;
- a tűzoltókészülékek és tűzivízcsapok ellenőrzésének dokumentálása;
- a raktározás és tárolás előírásainak betartása;
- villámvédelmi mérések jegyzőkönyvei – a hibák kijavításának feltűntetésével;
- villamos szabványossági mérések elvégzetése és dokumentálása;
- intézkedési tervek a hibák korrigálására;
- pótmérés vagy szerelői nyilatkozat;
- folyamatos tűzvédelmi oktatás.

Miután minden intézetben és vállalatnál mások a helyi adottságok, nem léphettünk fel velük szemben azonos elvárásokkal. De az előzőekben felsoroltakat általában megköveteltük.

4. Az intézetekben a tűzvédelmi vezetők/előadók megbízólevele általában rendben van. Néhány helyen azonban a megbízólevél nem előírászerű. Nem a parancsnok írta alá, nincs keltezve, nem névre szóló, nem rögzíti pontosan azt a tevékenységet, amire kiadták. A megbízóleveleket a hatályos IM Tűzvédelmi Szervezeti és Működési Szabályzat (117/1985. (IK. 8.) IM számú utasítás) szerint kell elkészíteni.

A megbízólevelek vizsgálatát az tette szükségessé, hogy a tűzvédelmi vezető/előadó több esetben nem tudott hatásosan és főleg gyorsan – intézkedni, alacsony rangja miatt. Például a szolgálati ágak vezetőit nem utasíthatta. Természetesen nem célunk a szolgálati rendszer felrúgása. De a megbízólevélben pontosan rögzíteni kell, hogy milyen utasítási, felelősségrevonási-jutalmazási, javaslatvételi joga van a tűzvédelmi szakembernek, és ezzel mikor, kikkel szemben élhet. Így elkerülhetők lesznek a félreértések, hisz a tűzvédelmi vezető a mindenkor parancsnok vagy a főmérnök közvetlen alárendeltje, ha tűz üt ki.

5. A tűzvédelmi előadók munkaköri leírásainak csak általános része felel meg a hatályos jogszabályban foglaltaknak. Feltétlenül szükséges a helyi speciális körülmények írásos rögzítése, hogy mikor, milyen beosztásban, milyen díjazásért, milyen színvonalon kell ellátniuk ezeket a kötelezettségeket. A főállású – függetlenített – tűzvédelmi vezetők/előadók esetében pedig az a fő probléma, hogy munkaköri leírásuk sok esetben nem szabja meg egyértelműen, milyen szinten felelnek vállalati dolgozóként az intézet költségvetési részének tűzvédelméért, vagy fordítva, milyen felelősség terheli őket mint intézeti dolgozókat a vállalat oltalmáért a tűz ellen.

6. A tűzvédelmi tevékenység alapja az intézet tűzveszélyességi osztályba sorolása. Az intézetek – általában – a mérsékelt tűzveszélyes úgynevezett „D” osztályba tartoznak. A felülvizsgálat során megállapítottuk, hogy a korszerűtlen, elavult besorolásokat újjal cserélték fel, s ezek legtöbbször már meg-

felel az Országos Tűzvédelmi Szabályzat előírásainak. E teren csupán az okoz gondot, hogy a gyakori rekonstrukciók, átépítések szükségessé teszik a besorolások folyamatos ellenőrzését és korszerűsítését, az anyagok naprakész állapotban tartását.

7. A tűzveszélyességi osztályba sorolás után készíthető el a létesítmény, illetve létesítménycsoport tűzvédelmi utasítása. Az általános – vállalati, intézeti – utasítások megfelelő színvonalúak. A helyi utasítások viszont, amelyek az általánostól eltérő eljárásokat tartalmaznak, nem minden helyiségre készültek el, vagy azokat nem mindenütt függesztették ki. Holott a „C” vagy annál kockázatosabb tűzveszélyességi osztályba tartozó helyiségek esetén ez kötelező. Törödni kell azzal is, hogy a helyiségek jellegének megváltozása, a tárolt anyagok csökkenése vagy növekedése maga után vonja a tűzvédelmi rendelkezések módosítását.

8. A tűzriadó tervek elkészítésével, elhelyezésével és gyakoroltatásával kapcsolatban több probléma jelentkezett. A hatályos jogszabály szerint csak „C”, vagy annál tűzveszélyesebb létesítményben kötelező elkészíteni. De a büntetésvégrehajtás sajátos körülményei miatt ajánlatos minden intézetben kidolgozni ezt a tervet. Helyenként a tűzvédelmi előadó nem is tudott a tervről, elkészítésébe be sem vonták. Több esetben pedig egymástól függetlenül csinált tűzriadó tervet a biztonsági szolgálat és a tűzvédelmi szervezet úgy, hogy elképzeléseiket nem is egyeztették. Ez az eljárás megengedhetetlen, mert tűz esetén ellentétes parancsok kiadásához, és ezen keresztül katasztrófához vezethet. Néhány intézetben nem találtak a tervek mellékletét képező – naprakész – szintenkénti helyszínrajzot. A büntetésvégrehajtásnál e tervek titkos dokumentációk, tárolásukról a TŰK-szabályok szerint kell gondoskodni. Gyakran merül fel az a probléma, hogy senki nem intézkedik a tűzvédelmi terv gyakoroltatásáról, noha azok alapos ismerete nem nélkülözhető egy esetleges tűzoltásnál.

9. A kézi tűzoltókészülékeket és a tűzcsapokat nagyjából rendszeresen ellenőrzik. Nagy figyelmet fordítunk ennek felülvizsgálatára, mert a bekövetkezett tüzek oltásánál az előbb felsorolt adminisztratív szabályozás nem nyújt elegendő segítséget. Felmérést készítettünk az intézetekkel az alkalmazott kézi tűzoltókészülékekről. Az összesítés megtörtént, az eredmények értékelése – az állami tűzoltóság szakértőinek bevonásával – folyamatban van. A részletes nyilvántartás az előzetes vizsgálatok eredményét bizonyította. Az intézetek tűzvédelmi szakemberei úgy vélik, célszerű volna szerződést kötni egy nagyvállalattal, mely garantálná az összes bv-intézet és bv-vállalat valamennyi kézi tűzoltókészülékének ellenőrzését, karbantartását és cseréjét, valamint gondoskodikna az új készülékek beszerzéséről és rendszerbe állításáról. A vizsgálatok alapján a jelenleg felszámított áraknál így kedvezőbb díjtételeket érhetnénk el.

10. A raktározás, tárolás kérdésköre kapcsán előre kell boesítani, hogy körülményeinkből adódóan – a 100 éve épült szűk börtönök, a körülépített intézetek stb. miatt – nagyon nehezen tudunk eleget tenni a szabványok előírásainak. Ez a megállapítás elsősorban a vállalatokra vonatkozik. Több helyütt azonban a rendelkezésre álló raktárkapacitással sem gazdálkodnak okosan. Gondot okoz továbbá, hogy szűkös anyagi lehetőségeink nem teszik lehetővé korszerű raktárak kialakítását, ezek a nehézségek pedig majd minden esetben tűzvédelmi problémákat vetnek fel. Ilyenkor a dohányzási fegyelmet a jogszabályok rendel-

kezésénél is jobban meg kell szigorítani, és ez a büntetésvégrehajtás területén nem könnyű feladat.

11. A létesítmények villámvédelmi felülvizsgálatát a szabvány előírta időközökben általában elvégeztetik. Ez a kijelentés érvényes a villamos szabványossági mérésekre is. Mindkettőt célszerű lenne – ha az időpontokat össze lehetne hozni – az érintésvédelmi mérésekkel azonos időben csináltatni, de ez a legtöbb esetben nem sikerül. A villámvédelmi hiányosságok esetében a javításra nem lehet határidőt kitűzni, ezeket azonnal el kell végeztetni. Sokszor jelent problémát, hogy a mérések során feltárt fogyatékoságok megszüntetésére nem készítik el az előírt ütemtervet, vagy a munkák elvégzése után nem csinálják meg a szükséges pótméréseket, nem szerzik be a kötelező szerelői nyilatkozatot.

12. A fogvatartott elítéltek tűzvédelmi oktatása rendszeres, kisebb dokumentációs hiányosságoktól eltekintve kielégítő. Az oktatási anyaghoz hozzá lehet jutni, az oktatók többsége lelkiismeretesen végzi feladatát. A zárkán levő nem foglalkoztatott elítéltek tűzvédelmi oktatására a közeljövőben központi intézkedést fogunk kiadni.

A testületi tagok tűzvédelmi oktatása több kívánnivalót hagy maga után. Az IM Tűzvédelmi Szervezeti és Működési Szabályzata egyértelműen rendelkezik: minden dolgozót évente egy alkalommal tűzvédelmi oktatásban kell részesíteni, valamint munkába állításkor és új munkakörbe helyezés után is. Ennek ellenére a szolgálati ágak vezetői több intézetben nem részesülnek tűzvédelmi oktatásban. Ez az eljárás azért okoz komoly gondot, mert épp a szolgálati ágak vezetői azok, akik veszély esetén irányítják a testületi tagokat, és kiképzésük hiányában nem tudják szakszerűen ellátni ilyen irányú teendőiket. Néhány intézetben már a rendszeres évi kiképzési tervben szerepel a tűzvédelem, így a parancsnok, a helyettese(i) és a főmérnök kivételével mindenki kap tűzvédelmi oktatást. Ezt a gyakorlatot meg kellene honosítani minden intézetben.

13. A vizsgált időszakban évente kétnapos továbbképzést tartottunk Piliszentkereszten az IM Oktatási Központjában a bv-intézetek tűzvédelmi vezetői/előadói részére. A továbbképzésben fontos szabályozási kérdéseket vitattunk meg, a szakemberek tájékoztatták egymást az intézetek tűzvédelmi helyzetéről, a személyi és technikai feltételek meglétéről, valamint a felmerült problémákról. A konzultáción részt vettek a BM Tűzoltóság Országos Parancsnokságának és az Országos Munkavédelmi és Munkaügyi Főfelügyelőségnek a képviselői.

Befejezésül a BM Tűzoltóság parancsnokának általános helyettese tájékoztatta a résztvevőket az ország tűzvédelmi helyzetéről és a közeljövőben a Parlament elé kerülő tűzvédelmi törvénytervezetről. Megállapította, hogy erősen csökken a népgazdaságban (a büntetésvégrehajtás se kivétel!) a tűzvédelem céljaira fordítható pénzüsszeg. Ugyanakkor a tűzveszélyes technológia, a nagyobb mennyiségű anyagok tárolása potenciális veszélyt jelent, ezért a megrendelések teljesíthetősége érdekében az élet- és vagyónbiztonság szempontjainak figyelembe vételével igyekezni kell a tűzvédelmi beruházásokat legalább szinten tartani.

Mindenesetre igen fontos, hogy a büntetésvégrehajtási őrzés és a tűz elleni védekezés szakemberei egységesen gondolkodjanak. Ezen belül megoldandó:

- a menekülési útvonalak kialakítása, a fogvatartottak befelé menekítésének eltervezése;

- az elektromos zárral felszerelt, távolról működtethető ajtók nyitása;

- a tűzriadó közös gyakoroltatása;
- az elsődleges (vállalati tűzoltók, fogvatartottak stb. általi) beavatkozás lehetőségének megteremtése;
- az állami tűzoltóság azonnali behatolásának, tagjai személyes szabadságának a biztosítása.

Az Alföldi Bútorgyárban tavaly nyáron bekövetkezett tragikus tüzeset-hoz hasonló rendkívüli események megelőzése érdekében felkértük a tanácskozáson a BM Tűzoltóság Országos Parancsnokságát, hogy területi szervei bevonásával nyújtson segítséget egy, a bv-létesítményeket átfogóan érintő tűzvédelmi ellenőrzéshez. Ezt a teljes tűzvédelmi kontrollt az IM Büntetésvégrehajtás országos parancsnokhelyettese és a BM Tűzoltóság parancsnokának általános helyettese együtt rendelte el.

1988 utolsó két hónapjában – a területileg illetékes tűzoltóparancsnokság segítségével – az IM BvOP és a BM TOP elvégezte 12 bv-vállalat komplex ellenőrzését. Az intézetek felülvizsgálata 1989. május 31-én lezárult. A jelentések a két parancsnokságra beérkeztek. A kiértékelésre és az intézkedések meghatározására ezek után kerül majd sor.

Az ellenőrzés tapasztalatait, a BvOP és a BM TOP elvárásait a megyei intézeti jelentések értékelése után parancsnoki értekezleten fogjuk ismertetni, majd ezt követően Intézkedési Tervbe foglaljuk. Ezekről a tűzvédelem iránt érdeklődőket a későbbiekben tájékoztatjuk.

Dr. Csermely Péter

I Tanulmányút Lengyelországban

A magyar és a lengyel büntetésvégrehajtás parancsnokai által megkötött egyezmény alapján 1988 nyarán a nevelési szakterület három dolgozója (Beck Gyöngyi, Takács Péter és Varga Károly) társaságában Lengyelországba utaztam. Tanulmányutunk célja az általános tájékozódáson túl a Központi Kivizsgáló Intézet és az elítéltek osztályozásának megismerése volt. Csak zárójelben említem meg, hogy előzőleg ugyancsak négy főből álló lengyel küldöttség járt Magyarországon a nevelési osztály vendégeként, így a kapcsolatfelvétel már részben megtörtént.

Jerzy Pybarczyk nevelési osztályvezető és *dr. Maria Gordon* csoportvezető fogadott bennünket *Varsóban*. Elmentünk munkahelyükre, az Igazságügyi Minisztériumba, ahol a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokságának nevelési osztályán ismertették velünk az elkövetkező hét programját. A lengyel büntetésvégrehajtási rendszer általános kérdéseinek tisztázása után megtekintjük *Plockban* a visszaesők, *Poznanban* és *Wroclawban* az előzetesen letartóztatottak intézetét, majd *Korzielowyban* megnézünk egy enyhe rezsimű, női végrehajtó intézetet, *Nysában* pedig bepillantunk a hosszú időre ítélt fiatalok intézetébe.

Néhány szó a lengyel büntetésvégrehajtásról

A lengyel büntetésvégrehajtás 148 intézményében 1988. május 31-én 84 796 személyt tartottak fogva. Ezek közül 13 670 előzetes letartóztatott, 68 489 jogerős elítélt és 2 637 szabálysértő volt. Ha nemek szerint csoportosítjuk a fogvatartottakat, akkor 81 546 férfi és 3 250 nő elítélttel kell számolni. Egyébként az összes elítélt közel tíz százaléka fiatalok.

A 100 000 lakosra jutó fogvatartottak száma Lengyelországban a legmagasabb (az utána következő Törökországban ez az arány már csupán fele akkora!), ha az európai statisztikát nézzük. Kísérőink minden alkalommal megjegyezték, hogy ez az összehasonlítás csak azokra az országokra érvényes, amelyek publikálják a letartóztatottakra vonatkozó statisztikai adatokat.

A hetvenes évek Lengyelországában erőteljesen nőtt a bűnözés, 300 000-ről 500 000-re emelkedett az elkövetők száma. 1985-ben epizódikus törvényt vezettek be, amelynek értelmében bizonyos bűncselekményfajtákra (spekuláció, lopás, alkoholfőzés, illetve alkohollal való kereskedés) szigorított büntetést szabtak ki. Ezekben az esetekben a büntetésvégrehajtás körülményeit is megszigorították. A törvény 1988 júliusáig volt hatályban.

A bűnözés növekedésével gyarapodott a fogvatartottak száma is. 1986-ban 48 000-re nőtt az előzetesek száma, az összlétszám pedig elérte a 114 000-ret.

Ez azonos a háború utáni csúcshozott szintjével. A büntetésintézetekben megnőtt a zsúfoltság, háromemeletes ágyakat kezdtek alkalmazni.

1986-ban amnesztiát hirdettek meg. Ennek következményeképp 100 000 főre csökkent a fogvatartottak létszáma. Ezt már többé-kevésbé el lehetett viselni, hisz a lengyel büntetésvégrehajtás feszített befogadóképessége kb. 100 000 fő. A jogszabályok egyébként egy főre 6 m³ légheret és 8–10 m² alapterületet írnak elő, ám a kényszerhelyzet nem tette lehetővé betartásukat.

Kísérőink elmesélték, hogy a felszabadulás óta eddig tizenkét alkalommal volt amnesztia Lengyelországban. Minden esetben rövid létszámcsökkenés után újfent emelkedett a fogvatartottak száma. Ez az első eset, hogy az amnesztia után tartósan mérséklődik az elítéltek száma.

A lengyel büntetésvégrehajtás tevékenységét a Szejm által megszavazott bv-törvény szabályozza. Ezt 1969-ben léptették hatályba. Olyan alapvető kérdéseket szabályoz, mint a bv-intézetek fajtáit, típusait; bv-intézetek vezetését, felügyeletét; a reszocializációs folyamat eszközeit, s végül a bíróság szerepét a büntetésvégrehajtásban. Ezenkívül felhatalmazza az Igazságügyi Minisztériumot a büntetésvégrehajtással kapcsolatos alacsonyabb szintű jogszabályok kidolgozására és kiadására.

Vendéglátóink szerint az 1969-ben még korszerű jogszabályok mára elavultak, jelentős változtatásra szorulnak. A miniszterelnök 1987-ben létrehozott egy bizottságot a Btk módosítására. A munka során az Országos Parancsnokság illetékesei kidolgozták a bv-törvény továbbfejlesztését is. Sajnos ezt elvetették, és 1992-ig nem is óhajtják újratárgyalni a javaslatot, mivel először a büntető eljárásjogi törvényt, majd a büntető törvénykönyvet módosítják. A bv-törvény reformjára csak ezek figyelembevételével kerülhet sor.

1974-ben a büntetésvégrehajtás néhány kérdésének szabályozására ideiglenes IM-rendelet jelent meg. Ez azóta is hatályban van, bár 1981-ben részben módosították. A rendelet foglalkozik az elítéltek osztályozásával, a nevelési eljárásokkal, a nevelési bizottságok munkájával, az intézetek belső rendjével. A nevelési osztályvezető véleménye szerint ez a szabályozás megfelel az ENSZ minimum irányelveinek, de nem elég humánus, nem tesz eleget a kor követelményeinek. 1975-ben miniszteri rendeletet adtak ki a nevelőmunkáról, melyben meghatározták céljait, módszereit, a nevelési szolgálatok felépítését, az elítéltek személyiségének vizsgálatát, értékelését és az utógondozást. A nevelőmunka részletekbe menő szabályait a büntetésvégrehajtás országos parancsnoka írja elő – külön intézkedés keretében.

Az Országos Parancsnokság az IM szervezetéhez tartozik, és az egyik miniszterhelyettes felügyeli. Élén igazgató áll. Tavaly *Jablonovski* tábornok, idén június 1-jétől a varsói bíróság volt elnöke, *Romuald Soroko* tölti be ezt a pozíciót. Egyébként 70 évvel ezelőtt volt utoljára civil parancsnok a büntetésvégrehajtásnak. Négy helyettese van a parancsnoknak, az egyik közülük, *Stanislaw Wrona* ezredes irányítja, ellenőrzi a nevelési szakterületet.

A Parancsnokság tizennégy (szervezési, jogi, káder és személyzeti, politikai – oktatási, szociális – védelmi – nyilvántartó és foglalkoztató – gazdasági, ellátási – pénzügyi – műszaki, technikai – egészségügyi – beruházási és karbantartási – termelési és gazdasági – ellenőrzési – büntetésvégrehajtási) osztályból áll.

A büntetésvégrehajtási osztály megfelel a mi nevelési osztályunknak. Teendőik közé tartozik a nevelőmunka irányítása; az elítéltek osztályozása;

a munka, a tanulás és a kulturális tevékenység módszereinek kidolgozása és értékelése, a büntetésvégrehajtási bizottságok és a kulturális központok felügyelete; a fogvatartottak oktatása és szakképzése; a csökkent munkaképességűek, az alkoholisták, a narkománok speciális részlegeinek szakfelügyelete; a reszocializációs munka és az utógondozás ellenőrzése; végezetül pedig a tudományos intézetekkel való együttműködés. Legutóbb pl. két – az önkárosítókkal és a szubkultúrákkal kapcsolatos – kutatásban vett részt az osztály. Jelenleg az elítéltek szexuális karakterével foglalkoznak.

Az Országos Parancsnokság és a bv-intézetek között helyezkednek el az ún. területi vagy körzeti parancsnokságok. (14 ilyen van az országban!) Egy területi vagy körzeti parancsnokság fennhatósága alá több megye, 10–15 bv-intézet és kb. 6000–10 000 letartóztatott jut.

Magyarországhoz hasonlóan két alaptípusa van a bv-intézeteknek. Az egyikben az előzeteseket, a másikban a szabadságvesztésre ítélteteket tartják fogva. Ezenkívül megemlítendő az ún. társadalmi beilleszkedést elősegítő intézet, ahová ugyan bírói ítélettel kerülnek az elítéltek, de alapbüntetésükhöz hozzácsapnak plusz öt évet, ebből feltételeSEN szabadulhatnak. Igen hasonlóít az intézmény a mi szigorított őrizetünkhöz.

A végrehajtó intézeteket három csoportba lehet sorolni. Vannak elsőbűntényesek, fiatalkorúak és visszaesők fogvatartására szolgáló intézetek. (Külön helyezik el a többszörös visszaesőket, akiket negyedszer ítélnék végrehajtandó szabadságvesztésre.) A fiatalkorúak 17 és 21 éves koruk között élnek a számukra rendszeresített intézetben. Bár – tapasztalataink szerint – a felső határ igen rugalmas, megfelelő indok esetén jóval 21 éves kora után is itt tartható az elítélt. A fiatalkorúakon belül is elkülönítik az elsőbűntényeseket meg a visszaesőket. Itt az is visszaesőnek számít, aki előzőleg javítóintézetben volt.

Önálló intézetbe teszik a katonai bűncelekményt elkövetőket, a gondatlankokat és a személyiségzavarban szenvedőket. Ez utóbbiak részére két intézet van, egy a férfiaknak, egy a nőknek. Ezenkívül 17 börtönben van ún. speciális részleg (gyógyító-nevelő csoport). A három alaptípus (elsőbűntényes, fiatalkorú, visszaeső) előfordul zárt és félig nyitott változatban egyaránt. (1974-ig volt nyitott intézet is, ezt azonban megszüntették.) Mindez növeli a differenciálás lehetőségeit.

A bv-intézet parancsnokának feladatát a bv-törvény határozza meg. Egy személyi vezetés van, az elítéltekkel kapcsolatos minden kérdésben a parancsnok dönt. Az intézet szolgálati ágakból épül fel, akárcsak az országos Parancsnokság osztályai. Azzal a különbséggel, hogy itt nincs szervezési-jogi, személyzeti, politikai, beruházási, karbantartási és ellenőrzési szakterület.

A parancsnok mellett ún. büntetésvégrehajtási (nevelési) tanács működik. Tagjai: a nevelési, a biztonsági, a nyilvántartási osztály vezetői, a pszichológus, az iskolaigazgató és – ahol van – a kórházigazgató. A testület javaslatokat ter-

jeszt a parancsnok elé, döntéseket hoz az elítéltekkel kapcsolatban. A döntést minden esetben a fogvatartott jelenlétében hozzák meg, de legalábbis kihirdetik előtte.

A nevelési tanács az alábbi esetekben határoz:

– eldönti, hogy a fogvatartott milyen típusú, milyen szigorúságú (zárt, félig nyitott) intézetbe kerüljön (a bíróság Lengyelországban csak a speciális intézeti kezelést írja elő, a bv-fokozatba sorolást nem!);

- eldönti, hogy az elítéltet hová és mikor iskolázzák be, időnként pedig értékeli őt;
- eldönti, melyik felnőtt fogvatartott alkalmas arra, hogy a fiataloknál segédfelügyelő legyen;
- végül segít a parancsnoknak kérielt döntést hozni szigorú büntetéssel sújtható fegyelmi ügyekben, magas értékű – pl. eltávozással járó – jutalmak kiszabásakor, illetve a feltételes szabadságra bocsátás esetén.

A meglátogatott bv-intézetekben tapasztaltakról

Miután némileg tájékozódunk a lengyel büntetésvégrehajtásról, ellátogattunk egy-két bv-intézetbe. Először a Varsótól északnyugatra fekvő *Plock*-ba, a többszörös bűnelkövetők számára létesített börtönbe. Az intézet parancsnoka elmondta, hogy az épület egy részét 1804-ben, középső részét 1848-ban, harmadik részét pedig az I. világháború után adták át. Tehát nem nevezhető az épület korszerű intézetnek.

A többszörös visszaesőkön kívül fogva tartanak itt sima visszaesőket is, akikre plusz öt, a társadalmi beilleszkedést elősegítő intézetben letöltendő évet szabtak ki. A fogvatartottak maximális büntetési ideje egyébként 25 év. A pszichopáták, az értelmi fogyatékosok és a munkaképtelen elítéltek részére van az intézetben speciális részleg is. A büntetés célja itt is a reszocializáció, legfőbb eszközei pedig a munka, a tanulás és a kultúrálódás.

Az intézetben fémfeldolgozó vállalat működik. Minden munkaképes elítéltet foglalkoztatnak. Külső munkahelyekre csak tizenegy fogvatartott jár. A speciális részleg csökkent munkaképességű elítélteit kisipari rendszerben foglalkoztatják. Az oktatás négyosztályos, kétműszakos iskolában (szakmunkásképzőben és szakközépiskolában) folyik. Ebben 200 elítélt érdekelt. A rövid időre ítélt fogvatartottakat (évente 100–150 embert) betanított munka keretében hegesztésre képezik ki. Minden részlegben van kultúrterem, itt tartják a szakköri foglalkozásokat. Tévé, rádió, könyvtár segíti az elítéltek művelődését.

840 fogvatartott van az intézetben. A nevelők száma: 15. Ez azt jelenti, hogy kb. 55 elítélt jutna egy nevelőre, ha a nevelési szolgálatvezető, a kultúrnevelő és a pszichológus is végezne nevelői munkát. De mivel ők alapvetően más feladatokat látnak el, egy nevelőre 70 fogvatartott jut. Még ez az arány is kedvezőbb a hazai fegyházak nevelő-elítélt arányszámánál.

A közvetlenül parancsnoki irányítás alá tartozó speciális részlegben 70 elítélt van elhelyezve. A részleget egy pszichológus vezeti; van még egy pszichológus, egy nevelő, egy ápoló, egy felügyelő munkatárs, és időnként egy félállású pszichológus is besegít a csoportnak. *Maria Gordon* elmondta, hogy a személyiségvizsgálatok zömét az előzetes letartóztatottakat fogvatartó központokban pl. *Poznan*-ban és *Wroclaw*-ban végzik. A végrehajtó intézetekben inkább csak pszichológiai tesztekét csinálnak a reszocializációs program számára, hogy kiszűrjék a deviáns (értelmi fogyatékos, agresszív, autoagresszív és depressziós) fogvatartottakat, és a vizsgálat alapján beutalják őket a speciális részlegekbe.

Van két speciális intézet, ahol 250 személyiségzavarban szenvedő elítéltet kezelnek. Ide a pszichopáták, a neurotikusok, az epilepsziások, az alkoholisták és a narkománok kerülnek bírósági ítélettel. Az elmebetegeket – ha betegségük összefügg az elkövetett bűncselekménnyel – nem zárják börtönbe itt sem,

ahogy sehol a világon. Az intézetekben levő 17 speciális részlegben 1570 fogvatartott (azaz az elítéltek 2%-a) él. Ide azok az elítéltek kerülnek alapvetően, akiknek személyiségzavarát a szabadságvesztés-büntetés során diagnosztizálják.

Az elítéltek létszáma 1986 óta csökken, de a speciális részlegekbe utaltak száma nő. E tény következménye a Gordon-féle paradoxon: az elítéltek létszámának csökkenésével javulnak a fogvatartottak elhelyezési körülményei, a speciális részlegekben viszont megfordítva, romlanak a körülmények. Holott ide azért helyezték eredetileg az elítélteket, hogy jobb feltételek között folyják a reszocializációjuk.

A speciális részlegbe tehát két úton lehet jutni. Vagy bírósági ítélettel, vagy a végrehajtó intézet nevelési bizottságának javaslatára. Úgy tűnik, ez utóbbi esetben az intézetek megspórolják az ügykezelésnek azt a hosszadalmas módját, mikor felküldik az elítéltet egy központi kivizsgáló intézetbe, ahol jóváhagyják az általuk készített diagnózist.

A többszörös visszaesőket 1976 óta különítik el a többi elítélttől. Négy ilyen típusú intézet van, mindegyikben működik speciális részleg. Itt az alábbi módszereket alkalmazzák: egyéni, illetve csoportos pszichoterápiát, ún. foglalkozás-terápiát, farmakoterápiát és végül élnek a hagyományos bv-nevelés eszközeivel is. Az elítélt kezelési programjában fel van tüntetve az optimális módszer. A jogszabályok – mint már említettük – lehetővé teszik a parancsnok számára, hogy saját elképzelése szerint alakítsa a speciális részleg napirendjét. A zárkák berendezése, a foglalkoztatás, levelezés, látogatás mikéntje is az ő döntésétől függ.

Plockból Poznanba utaztunk, ahol megtekintettük az előzeteseket fogvatartó központi bv-intézetet és a körzeti parancsnokság itteni székhelyét. *Radkowiak* ezredes informált bennünket a körzet munkájáról. Elmondta, hogy ez a negyedik legnagyobb körzet az országban. Hat végrehajtó, tíz előzetes-intézet tartozik hozzá, meg kilenc külső munkahely.

7700 fogvatartottat őriznek itt, ebből 1200 előzetes, 6300 elítélt és 200 szabálysértő. A végrehajtó intézetekben ipari üzemek vannak. Például *Wronkyban* 600 elítéltet munkáltató fémfeldolgozó üzem működik. *Krciwaneczben*, a női börtönben ruhákat gyártanak, és ugyancsak itt van az elítélt anyák és gyermekek otthona. A gondatlan elkövetők szabadságvesztés-büntetését *Rawiczban* hajtják végre.

A poznani körzeti parancsnokság tíz osztályán dolgozó 52 munkatárs feladata a körzethez tartozó egységek munkájának szervezése és felügyelete. Háromévenként – egy komplex ellenőrzés során – az összes osztály áttekinti egy-egy intézet – tevékenységét. Két helyütt van speciális részleg. Több helyen folyik elítéltoztatás, több szakmában képeznek munkásokat, pl. lakatosakat, fodrászokat, varrónőket stb.

Az egyik meglátogatott bv-intézet parancsnoka *Muszialek* ezredes közölte, hogy intézete 900 elítéltet képes befogadni. Jelenleg 700 fogvatartottért (elsősorban előzetes férfiakért és 40 nőért) felel. Van az intézetnek egy detoxikáló alosztálya is a kábítószeresek részére. Az intézetben nem dolgoznak elítéltek, csak adminisztratív vagy fenntartási munkán. 310 fiatalkorú, 160 elsőbűntényes, 90 gondatlan elkövető tevékenykedik külső munkahelyen. Itt kétféle felügyelet dívik. Az egyik esetben 30 fogvatartott jut egy felügyelőre, a másik esetben elítélt csoportvezető őrökdi a munkavégzők felett. Az intézetből rit-

kán szöknek meg, a munkahelyekről gyakrabban. Tavaly például négy elítélt próbált soron kívül távozni.

Az intézet személyi állománya 350 ember, közülük 57 diplomás. Az intézetben folyó személyiségvizsgáló munkáról *Libarczyk* százados, a nevelési szolgálat vezetője számolt be nekünk. A kábítószereseket, a három évnél hosszabb időre ítélt fiatakorúakat és a szigorított őrizetéseket kötelező személyiségvizsgálatnak alávetni. Ebben pedig mindenki részt vesz, aki kapcsolatban áll a fogvatartottal.

Nagy a nevelők leterheltsége, dacára annak, hogy egy nevelőhöz maximum 60 előzetes tartozik. Ám ezek az előzetesek „az ártatlanság véelme” alapelv

szerint csak három hónapig vannak az intézetben. Így a vizsgálatok határidejének betartása nem könnyű. A pszichológus elbeszélget minden fogvatartottal, aztán vagy a bíróság, vagy a nevelő kérésére diagnosztizálja őket. Ugyanakkor beleszólhat a zárkatársak kiválasztásába, a kulturális munka helyi lehetőségeibe és az utógondozásba.

A lengyel pszichológusok szemlátomást kevés tesztet használnak. Alig alkalmazzák az Európában közismert személyiségvizsgáló eljárásokat, az ún. Rohrschach, MMPI tesztekét. Az elítélt rövid kérdőívet tölt ki, olyant, amelyek nincsenek a bűnözőkre jellemző speciális mutatói. A pszichológiai vizsgálat így javarészt beszélgetésre korlátozódik, ez pedig korántsem elegendő támpont pl. egy személyiségzavar diagnosztizálásához. Ugyanakkor azt is furcsálltuk, hogy nem tartanak csoportterápiát. Még a speciális részlegekben sem, ahol igencsak indokolt volna. A magyar büntetésvégrehajtás pszichológusai úgy tűnik előbbre tartanak lengyel kollégáiknál.

Visszatérve a kivizsgálásra: a nevelő befogadása után beszélget az előzetessel. Alapvetően abból a célból, hogy felderítse deviáns karakter-e. Igyekszik felvenni a kapcsolatot a fogvatartott hozzátartozóival, megpróbálja kinyomozni, visszafogadják-e szabadulása után. Ha az ítélet jogerőre lép, a nevelő javaslatot tesz az elítélt osztályba sorolására, arra, hogy milyen típusú intézetben töltse le büntetését, arra, hogy milyen oktatási formában vegyen részt. Javaslatát a pszichológusával együtt a nevelési bizottsághoz nyújtja be. Itt döntenek el, hogy melyik bv-intézetbe, milyen körülmények közé kerüljön a fogvatartott.

Tanulmányutunk következő állomása a *Poznan* melletti *Korziegłowy*ban levő női börtön volt. Itt elsőbűntényes, enyhített kategóriájú női elítéltek vannak. Az intézet eredetileg munkásszállónak épült, két éve vette át a büntetésvégrehajtás úgy, hogy a tulajdonos még ma is a Baromfifeldolgozó Állami Gazdaság maradt. 300 fogvatartottat képes befogadni az intézet. Jelenleg 180-an élnek itt négy nevelő felügyelete alatt. A zömmel négyágyas szobák három szinten helyezkednek el. Minden szobához tartozik egy kis előszoba gardroszekrényvel meg egy fürdőszoba W. C.-vel. Az elhelyezés gyengébb minőségű szállodai elhelyezésnek felel meg. Ilyen kulturált körülményeket a magyar bévé még nem tud biztosítani.

Persze az intézet belső életének szervezésében vannak még kihasználatlan lehetőségek. A fogvatartottak mozgása csak egy-egy lakószintre korlátozódik, az öntevékenységnek csupán a csírái bontakoztak ki, vagyis túlságosan kívülről irányított az itt élő elítéltek élete. Örvendetes azonban, hogy július 1-jével hatályba lépett egy új jogszabály, melynek értelmében az elsőbűntényes fiatakorúak, a nők, az egyedülálló anyák, a hatvan év fölöttiek és a gondatlan elköve-

tők szabadságvesztés-büntetésük egyharmadának letöltése után feltételesen szabadulhatnak.

Zárójelben megjegyezném, hogy *Varsó* mellett is van egy hasonló intézmény, sőt *Katowice*-ben egy harmadikat is terveznek. Ezt mindenki helyesli, mert költségkihatása nem túl magas. Nem kell új börtönt építeni, nem kell épületet vásárolni stb. Ugyanakkor van munkalehetőség az elítéltek számára, biztosítható a fogvatartottak keresete.

A tapasztalatcsere következő stációja a wroclawi körzeti parancsnokság négy megyével és tizennégy bv-intézettel. Ezek fele előzetes, másik fele végrehajtott intézet. Az elítéltek jobbjára többszörös visszaesők. A körzetben nők és fiatalkorúak számára nincs intézet. Az értelmi fogyatékosoknak viszont létrehozta egy speciális intézetet. Van egy speciális részleg kórházzal (tüdő-, sebészeti, belgyógyászati osztállyal) egybekötve.

A körzet 9000 embert tud befogadni. A jelenlegi létszám 8000, ebből 7000 elítélt. *Klodzko*-ban van egy 2500 elítéltet főleg ipari munkával foglalkoztató szigorított őrizetes intézet. Hét külső munkahelyen, kb. 2000 elítélt dolgozik. Az egyik legnagyobb előzetes intézet két megyét lát el. Hozzátartozik egy nyolcvanágvas, két osztályból (egy bírósági-pszichiátriai és egy kezelőpszichiátriai osztályból) álló szigorított őrizetes intézet.

Itt működik egy 42 főt befogadni képes kivizsgáló részleg. Két hónapig foglalkoznak az ide került elítéltekkel. A kivizsgálás négy pszichológus feladata. Az általuk készített vélemény három fejezetből épül fel. Az elsőben leírják, milyen társadalmi hatások játszottak szerepet a bűncselekmény elkövetésében, milyen a demoralizáció foka, mi a reszocializáció programja. A második fejezet célja az aktuális pszichés státusz feltérképezése. Választ kell adni arra, hogy értékeli az elkövető a bűncselekményét és miként viszonyul annak következményeihez, így pl. a bv-intézet szabályaihoz. A harmadik fejezetben kell megindokolni a speciális részlegbe utalást. A nehezebb eseteknél itt tesznek javaslatot az oktatás, a munkavégzés formájára, a látogatások gyakoriságára. Feltűnően kevés terápiás ajánlatot tartalmaz a vélemény.

Megjegyzendő, hogy itt *Wroclaw*-ban képezik tovább a nevelőket és a pszichológusokat. Az új dolgozókat felvételük után két hónappal kéthetes intenzív tanfolyamra iskolázzák be. Ez idő alatt meglátogatnak minden intézet-típust, igyekeznek megismerkedni az ott folyó munkával. Aztán minden évben egyhetes posztgraduális képzésben részesítik ugyanezeket az embereket. Kísérőink elmondták, hogy a lengyel büntetésvégrehajtásban 120 pszichológus dolgozik.

Utoljára *Nysába* mentünk, ahol megtekintettük a – 760 fogvatartottat befogadni képes – fiatalkorúak bv-intézetét. Ez idő tájt 609 elsőbűntényes, hosszú – 4 év feletti – időre ítélt 17–21 év közötti bűnelkövetőt tartanak fogva. Megtudtuk, hogy rugalmasan kezelik a felső korhatárt. Aki nem fejezte be az iskoláit 21 éves korára, az maradhat. De saját kérésére vagy az üzem javallatára is maradhat a fiatalkorú, ha van kedve és jól dolgozik.

Valamilyen pl. esztergályos, lakatos, hegesztő szakmát mindenki köteles – két év alatt – elsajátítani. Az üzemből egyébként bányagép-alkatrészeket gyártanak. Minden munkaképes elítélt dolgozik, senkit nem kell kényszeríteni. A fogvatartottak egy része, leginkább a cigány származásúak, nem fejezték be az általános iskolát. Kb. 50%-uk erőszakos bűncselekményért van elítélve. Az elítéltek 10%-a felnőttkorú segédfelügyelő. A személyi állomány 240 tagja-

ből 130 egyenruhás felügyelő, 100 civilruhás művezető és 10 civil tanár. A nevelési szolgálatnál dolgozó 17 munkaerőből 12 közvetlen kapcsolatban áll az elítéltekkel. Egy nevelőre 50 fogvatartott fiatalkorú esik.

Az elítéltek számára négy részleget alakítottak ki. A tanulóknak két részleg, a költségvetésben dolgozóknak és a szakmunkásoknak egy-egy részleg jut. Részlegenként három nevelő tevékenykedik. A 7000 fiatalkorúból csupán 3–4% van speciális részlegben. Alkoholista nincs köztük, de kábítószeres, értelmi fogyatékos és pszichopata, sajnos, van.

Háromhavonként öt nap jutalomszabadságot kaphat a fiatalkorú, ha ezt a bv-bíró engedélyezi. De ha nem jön vissza időben, a bíróság 2–7 nappal meghosszabbíthatja büntetését. A legsúlyosabb fenyítés a fiatalkorúaknál a 30 nap fogda. Elvileg hat hetet is kaphatnának, de ehhez a bv-bíró jóváhagyása szükséges. Szökés esetén a lengyel büntetésvégrehajtásban fiatalkorúra is lehet lőni.

* * *

Nysából visszamentünk *Varsóba*. Itt egy búcsúvacsorán elköszöntünk a büntetésvégrehajtás országos parancsnokságának helyettesétől, *Wrona* ezredes elvtárstól és a nevelési osztály dolgozóitól. Köztük *Jerzy Rybarczyk*tól és *Maria Gordontól*, akiknek a magas színvonalú vendéglátást és a tanulmányút kitűnő megszervezését köszönhetjük.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy rendkívül érdekes tanulmányúton vettünk részt. Sok hasznos dolgot tapasztaltunk, jó néhány módszer átvételét érdemes lenne megfontolni. Úgy vélem, a látottak, hallottak nagy részét használni tudjuk majd a büntetésvégrehajtás intézményrendszerének fejlesztésekor...

Dr. Boros János

Kármán Elemér a fiatalok bírása és pedagógusa (1876-1927)

Kármán Elemér a századelő magyar tudománytörténetének egyik tragikus hőse. Sorsát a tudomány új útjait választóknak kijáró idegenkedés, a forradalmi lendületet vállalókkal szembeszegezett úri, bürokratikus közöny és megvetés formálja masszív tragikumává.

Kármánt a korai halálát követő hosszú szellemi hibernációból egykori munkatársa, Ganó Vilmos szabadította fel az ötvenes évek végén,¹ rábízva az utókorra e nagy kincseket ígérő életmű rétegenkénti feltárásának örömét és hasznát. Az oeuvre-t jó néhány tanulmányból és egy átfogó, összefoglaló monográfiából könnyen megismerhetjük, de szerzőjük, a gondolkodó, érző, küszködő prometheuszi sorsú ember elé szinte áthatolhatatlan hálót szőtt a félévszázadnyi hallgatás.

Kármán emberi kontúrjainak felidézését az is bizonyítja, hogy alakjára kicsinyítő árnyékot vet az apa-óriás Kármán Mór szellemi nagysága. Ugyanakkor az sem használ a jogász-pedagógus emléke felidézésének, hogy a pedagógia-történet még ma sem rendelkezik olyan „skatulyával”, amibe ő beleillene.

A hatvanas, hetvenes években csudó – elsősorban Pál László nevével fémjelzett – kriminálpedagógiai kutatások fókuszában² – kellemes meglepetést és némi büszkeséget előidézve – ott áll a megtépzott sorsú Kármán Elemér, az első magyar kriminálpedagógus, robosztusan, most már illő talapzaton. Olyanon, amelyet a deviáns fiatalok mentéséért folytatott fel-fellángoló küzdelem egy-egy arra tévedt harcosa tiszteletadás nélkül nem kerülhet meg.

Alapélmények – kiindulópontok

Kármán kriminálpedagógiai nézetrendszerének mélyebb rétegeit minden bizonytalansággal apja szellemi jelenléte determinálja. Fő művében a hagyatéka előtt tisztelő fiú így vall, hogy „munkám alig is más, mint az ő pedagógiájának az erkölcsi nevelés pathológiai kérdéseire való alkalmazása, így ami a műben jó és helyes, az tőle való örökség és az esetleges tévedésekért engem illet a felelősség”.³ Nos, az apának személyes kisugárzásán, ösztönző jelenlétén túl abban is

1 *Ganó Vilmos*: Dr. Kármán Elemér az elfelejtett magyar kriminálpedagógus (1876 - 1927). *Gyógypedagógia*, 1959. évf. 4. szám

2 *Pál László*: Kármán Elemér kriminálpedagógiai hagyományai. *Magyar Pedagógia*, 1966. évf. 2. szám

3 *Kármán Elemér*: A gyermekek erkölcsi hibái és erkölcsi betegségei (Kriminálpedagógia) Budapest, 1922. Tudományos Könyvkiadó Vállalat, 4. oldal.

szerepe van, hogy európai látóköri, időközben törvényszéki büntetőbíróvá serdült fiú felleli Pestalozzinak és követőinek csodapalackját. A baj akkor kezdődik, amikor e palack szellemét egy csigaházába riadtan visszahúzó ország nyakára bocsátja.

Pedig Kármán pályájának első szakasza – a századvég gazdasági, kulturális fellendülést jósoló liberálkapitalizmusa – még felkarolja a kezdeményezéseket. Még van elegendő anyagi és etikai tartaléka, hogy reagálva a munkásság szervezett erejére, létrehozza az állam szociálpolitikai intézményrendszerét, amelyben előkelő szerepet juttat a gyermek- és ifjúságvédelemnek. E felszerkenő szociálpolitika azután jótékony nyomást gyakorol a kriminálpolitikára, amely most már kész kiengedni évszázados görcsös szorításából a kriminális gyermek- és fiatalokorúakat.

A fiatalokorúak büntetőjogának és büntetésvégrehajtásának átértékelését elősegítette a büntetőjog-tudományban bekövetkezett azon szemléleti változás is, amelyhez sürgető nyomatókat adtak az elméleti és gyakorlati szféra megoldásra váró, szinte egymásra torló új jelenségei. Az okokat a fiatalkori bűnözés növekvő volumene, a klasszikus büntetési rendszer alkalmasságából való kiábrándulás szolgáltatta. A determinizmus térhódítása a társadalomtudományokban a büntetőjog-tudományban is életre hívta a determinista felelősségtant, amelynek talaján hirtelen nagy fontosságúvá váltak azok az eszközök, amelyek képesek megváltoztatni a büntettest. E szemlélet hatására új megvilágításba került a fiatalokorúak büntetési rendszere: az 1908-ban meghirdetett I. Büntetőnovella szakított a klasszikus büntetési elvekkel és a fiatalokorúak megmentésére és nevelésére irányuló intézkedési rendszert tűzte ki célul.

E rendszer, melyet lelkes reformerek több évtizedes küzdelme emelt törvényerőre – minden kezdetlegessége és hiányossága ellenére – pedagógiai tartalmával forradalmi fordulatot hozott: a büntetőjog a bűnelkövető fiatalokorúakon már nem akart igazságot téve bosszút állni, hanem a cselekményekben kiütőköző társadalmi igazságtalanságot próbálta jóvá tenni a társadalom odafordulásával, nevelésükkel. Így teremtődött meg egy fiatal, pedagógiai érdeklődésű jogász számára az a küzdőtér, amelyet szakmabéli társainál sokkal gyorsabban képes felhasználni „vakmerő” kísérleteihez.

A fiatalokorúak bírása

A fiatalokorúakkal kapcsolatos büntetőjogi földcsuszamlás elsőként a bíróságokat érte el. Az új kriminálpolitika nem kevesebbet kívánt tőlük, mint azt, hogy múltbanéző tekintetüket a fiatalokorúak ügyeiben fordítsák el a tettről és irányítsák figyelmüket a tettes jövője felé. Ez pedig maga volt az ítélezés forradalma. A bírák úgy érezték, Iustitia helyét Pythia ragadja el, hogy a múltbéli ítélezésük kapaszkodóit elveszítve arra kényszerülnek, hogy a jövő bizonytalan és kifürkészhetetlen kontúrjaihoz igazodjanak. Ez azért is elborzasztotta őket, mert kezdett kiderülni, hogy a bűnöző ember – egyáltalán az ember – magatartásának mozgó mechanizmusa összehasonlíthatatlanul bonyolultabb minden más szerkezetnél. Kezdett kitudódnival, hogy senki sem tudja sorsának alakulását életviszonyainak uralkodó áramlataitól elszakítani, hogy a bűnöző gyermekember könyezete áldozataként vergődik a végzet csapdájában.

Kármán talán világosabban látja kortársainál, hogy itt bíróból nevelővé kell lenni, hogy nem a bűncselekményt kell kibogozni, hanem a fiatalokorú

elkövető egyéniségét, életviszonyait, környezetét kell megismerni, hogy erkölcsi fejlődése, jövőbeli magaviselete érdekében hathatós intézkedések szülessenek, Kármán azt is látja, hogy e szemlélet nagy, százados tradíciókat veszélyeztet: a bírónak ki kell kászálódnia jogra épített tekintélyfészkéből és le kell ereszkednie a valóság talajára, ahol a bűn terem. Azt is tudja, hogy a bíró itt e talajon védtelen, hogy meg kell tanulnia új módon viselkedni, új eszközökkel bánni. Hiszen eddig a tettehez keresett illő büntetést, a tette mögött lapuló tettes pedig vagy felbosszantotta, vagy szánakozással töltötte el. Most pedig egyszerűen szemtől szembe kell néznie vele és avafatlanul bele kell nyúlania olyan sorsokba, amelyeknek gyökerei a – többnyire szorongással lenézett – nyomornegyedek felé húzódnak. De Kármán azt is tudja, hogy a társadalom peremére sodródó gyermekek és fiatalok mentése olyan misszió, amely nemcsak az európai nagykorúságot bizonyítja, de egyike a hon jövője érdekében teendő nagy kulturális vállalkozásoknak is.

A magyar jogalkotás egyik merész tette 1913-ban, hogy a klasszikus büntetőbíró-gólemet felváltotta – az angolszász példa bátorító hatására – azzal az igazságszolgáltatással, mely ítélkezést, a nevelést és a végrehajtást is végigköveti tekintetével. Kármán is ott bábáskodik a fiatalok bíróságáról szóló törvény megszületésénél.

A fiatalok büntetőjogának átfogó reformja – Angyal Pál, Balogh Jenő, Finkey Ferenc és mások műve – immár törvényben. A büntetőjog önmagába zárkózása után évszázadok óta először kínálja fel lőállásait legálisan a pedagógia, a pszichológia segéderőinek a fiatalok kriminalitás elleni csatában. De rövid időn belül kiviláglik, hogy a szövetségesek euforikus egymásra találásának elmúltával, a hétköznapi aprómunkájában – a gyakorlati feltételek hiánya miatt – a reformgondolatok realizálódása lelassul. A fiatalok bírái nem tudnak szabadulni korábbi beidegzettségeiktől, nem szívesen ereszkednek le tekintélyük magasáról. A fokozatosan növekvő kriminalitás pedig könnyen felmenti őket a fiatalok bűnöző körüli pepecselés kötelezettsége alól. Nem igazán értik – nem is igen alkalmazzák – az új intézkedési rendszer előnyeit.

A szövetséges kriminálpedagógiának, az inadaptáltak lélektanának európai szintű művelői – Ranschburg Pál, Eltes Mátyás, Vértes József, Nemes Lipót – úgy szorulnak kényszerű elefántcsonttoronyba, hogy a patronázs-mozgalom lelkes, ám laikus hívein kívül nincs, akit megtermékenyíthetnének tudományukkal. A nevelőotthonok és -intézetek, a fiatalok fogházainak alkalmazotti állománya alapvetően nincs felkészítve az erkölcsi fogyatékosok új módszerű nevelésére. Tán a javítóintézetek negyedszázados múltjukkal befogadói lehetnének e tanoknak, de a tízes évek elején már nyomasztó módon ütközik ki az az anyagilag és erkölcsileg megalázó különbség, amely az intézetek lelkét adó családfőket sújtja néptanító kollégáikkal szemben. A fogházregulához szokott személyzet pedig dermedten lesi, hogy az igazságügyi kormányzat miféle úri módit szabadít rá megint a fiatalok pátyolgatásával.

A kísérletező tudós

Kármán Elemér mint a fiatalok bírja tovább tekint kortársainál. Pontosan látja, hogy a veszélyeztetett, bűnelkövető gyermek- és fiatalok mentésének ügye korántsem oldódott meg a törvényhozók nagylelkű gesztusával. Gyakorla-

ti célul tűzi ki: a „fiatalkorúak bíróságainak szervezésében oda kell hatni, hogy azok valóságos kriminálpedagógiai alapokon nyugvó nevelő intézmények legyenek”, elméleti célként viszont „a gyermekek és fiatalkorúak erkölcsi romlását és kriminalitását előidéző okok, továbbá az erkölcsi nevelés elemeinek és gyakorlati kivitele módszerienek kutatását”⁴ szabja meg.

A gyakorlat tehetetlen mozdulatlanságát ott kezdené eloldani, ahol azt a görcs leginkább szorítja: a hétköznapi apró munkájában. Ehhez azonban tapasztalatokra kellene szert tennie, követésre méltó példát sugárzó laboratóriumot kellene létesítenie. Az erősödő történelmi ellenszél nem kedvez terveinek. A császár és király épp olyan kanócot gyújt meg, amelynek végén elképzelhetetlen mennyiségű robbanóanyag vár pusztító munkájára. Kármán hirtelen a misszionáriusokat körülvevő értetlenségben találja magát. Elszántsága és híveinek maroknyi tábora segíti abban, hogy Erzsébetfalván az ottani fiatalkorúak bírósága mellett 1915-ben kriminálpedagógiai intézetet szervezzen.

Az „intézet” szerény körülmények között, de annál gazdagabb programmal kezdte meg működését. Kármán mint Hans Gross linzi mester intézeti modelljének hűséges követője a háborús inségtől szorongatott ország egyik eldugott szegletében, a hivatali bürokrácia ellenében alakítja lépésről-lépésre intézetének profilját. Befogadja a helyi bíróság hatásköréből a szociális gondozásban, nevelésben részesítendő elhagyott, a bűnözés veszélyének kitett gyermekeket, megfigyeli őket és szakvéleményt nyújt a bírónak; együttműködik a nyomozószervekkel, a patronázs-egyletekkel; esetvizsgálatok, adatfelmérések elméleti összegzésére törekszik, az igazságszolgáltatás, a nyomozó- és patronázs-szervek tagjainak képzéséhez tananyagot készít.

Megfigyelni, mérni, tanulmányozni a környezetet, a hivatal- és szakmabelieket közös gondolkodásra serkenteni, onnan szedni az elmélethez valót, aminél az a jobbításra szolgál: a valóságból a valóságért; megfékezni a lejtőn meginduló gyermekek rohanását, mi ez, ha nem minden – volt és leendő – kriminálpedagógus jánosvitézi tündérsziget-álma. Ahol a jogász, a pedagógus, az orvos, a pszichológus, a pártfogó úgy veszi koszorúba a sorsüldözött gyermekeket, hogy nem acsarkodik sem egymásra, sem a hitehagyott nyomorultra, hanem ellenkezőleg, egymást okítva és inspirálva keresi az erkölcsi betegségek ellen ható elixírt. Nos, Kármán szellemét, ha másért nem is, már e kis édenkertjéért érdemes felidézni és megőrizni.

„Elértük – írja –, hogy a fiatalkorúak elleni eljárás alakszerű garanciáit és formalitásait helyettesítettük azzal az együttes munkával, melyet a jogász, az orvos és a pedagógus együtt végez és a gyermek ügyét legjobb tudásuk és jóindulatuk szerint közösen beszélik meg, a felelősség így nem a bíró formális hatalmán és a szakértő tanúskodási köteletségén alapul, hanem a tudásnak és az igazságnak azon a hatalmán, amelyet a tapasztalat és az igazság keresése nyújt. Az eredményt azután leginkább az biztosította, hogy ebbe az őszinte érintkezésbe bele tudtuk vonni magát a gyermeket és azt a szülői családi kört, amelytől a gyermek sorsa függött és ismét a tudomány világossága mellett érhattük el azt, hogy a hatalom elé járulól egyén átlássa és megértse, hogy a hatalom valóban az ő egyéni javát akarja”.⁵

⁴ Kármán Elemér: A Budapesti Kriminálpedagógiai Intézet. Budapest, 1918. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 23. oldal.

⁵ I. m. 2. oldal

Kortársai Kármánt fantasztának tartották. A fenti idézet valóban értelmezhető a jövő üzeneteként is. Hogy miért nem a megvalósult jelené? Ennek okát a magyar kriminálpedagógia fájdalmas lemaradásában lelhetjük fel. Nem nehéz elképzelni, hogy e kis műhelyben megindult ismeretfelhalmozás, Kármán lelkes követőinek összefogódása milyen tapasztalati, szellemi tőkéhez juttathatta volna a gyermek- és ifjúságvédelem, valamint a fiatalok kriminalitása elleni küzdelem mai harcosait.

A Tanácsköztársaság kriminálpolitikusa

A háború örvényébe süllyedő ország pedig már figyelmeztet Kármán igazságaira. Jelzés a hadiárvák lassan százezresre duzzadó tábora, jelzés az éhező-didergő tömegek egyre harsányabb pacifizmusa (készülni kellene a békére, el kellene takarítani a romokat a lelkekben!) és szomorú jelzés a fiatalok bűnelkövetők számának gyors emelkedése.

Az amúgy is rendkívüli nyomás alatt álló fiatalok bíróságai a patnázs-erők másfelé fordulása miatt elvesztik értékes szövetségeseiket, s így a néhány év előtti lelkes elképzeléseket összeroppantja a történelmi teherpróba. A bíróságok nem képesek megkülönböztetett módon kezelni a fiatalok büntetőügyeit. A helyzet további romlását idézi elő a nevelő- és javítóintézetekből frontra irányított személyzet távozása; amely fenyegetően maga után vonja az egész intézményrendszer tartalmi leépülését, pedagógiai kiüresedését.

Kármán e helyzetben sem csügged, lankadatlan hittel agít a talpraállás mellett. Pedagógiai szemináriumot indít, ahol a gyermekeken segíteni akarók egyre többen tüntetik ki önbizalmat, erőt nyújtó érdeklődésükkel. Ám ebben a figyelemben már a forradalomba rohanó ország odafordulása lehető fel azok iránt, akik felvállalják az új eszmék terjesztését.

A felgyorsult történelem egyszeriben az események porondjára parancsolja Kármánt. A Tanácsköztársaság Igazságügyi Népbiztonságának gyermekvédelmi ügyosztályát bízzák rá, éppen azt, amelyik elgondolásait eddig rendre megfojtotta. A polgári származású Kármán úgy lép a politika küzdőterére, hogy világnézeti-szakmai felfogásán vajmi keveset kell módosítani: a „fantasztá” saját birodalmába érkezett.

A gyermekvédelem újjáteremtésében igazi forradalmárként lép fel, az osztálykülönbségek megszüntetésében látja „a testi, erkölcsi és értelmi nevelés kitagadottjainak felemelését... és ami mindeddig csupán karitatív jótékonyági módon ment, az igazi közös emberi nevelés útján valósul majd meg – írja – ahol a gyermekvédelem külön tisztje megszűnik és csupán gyermeknevelés lesz, mindenkire egyformán és állandóan kiterjedő”.⁶ Kármán azonban magától értetődőnek tartja, hogy e távoli, idilli állapot megvalósítását a karnyújtásnyira eső akadályok leküzdésével kell elkezdeni.

Kiindulópontja még ma is utópiának tűnik: az iskolának, a tanácsnak, az egészségügyi és népjóléti intézményeknek kell megállítani a fiatalokat az erkölcsi romlás útján. A lejtőre jutottakat pedig olyan kisegítő igazságügyi gyermekvédelemnek kell felkarolnia, amely képes szakszerűen és gyorsan visszavezetni őket a normál pedagógiai körülmények közé. Kármán mindent el-

6 *Kármán Elemér: Az igazságügyi gyermekvédelem programja. Proletárjog, 1919. 55. oldal.*

követ, hogy a gyermekvédők apparátusából száműzze a dilettánsokat, a szemforgatókat, hogy e munkát tudományos ismeretekre alapozza.

A kormányzótanács lelkesen hozzájárul, hogy a fiatalkorúak enerválódott bíróságait, a széthullott patronázsrendszer gyermekőrök, gyermekbizottságok váltsák fel. Nekilátnak a gyermekmentő és megfigyelő átmeneti otthonok hálózata kiépítésének. Kármán egy súlyos adósság törlesztésének terhét is nyakába veszi: az igazságügy hatáskörébe tartozó javító- és nevelőintézetek működésének jobbítását. Régi meggyőződése, hogy „ezeknek az intézeteknek a szervezése és vezetése, a kínálózó nevelési módok és erkölcsök hiányosak”,⁷ teljesen nélkülözik a pedagógiai cél tudatos átgondolását. Olyan differenciált intézethálózat létrehozását tartja szükségesnek, amelyben egymástól elkülönítve nevelhetők a más-más okokból elzüllött, illetve az antiszocialitás különböző fokain álló gyermekek. Kiábrándultan nyilatkozik a javítóintézetekről, mert azok büntető jellege nem szűnt meg, oda a fiatalkorúak internálva vannak.

Kármán nézetei alapján a kormányzótanács egy erőteljesen tagolt igazságügyi nevelőintézeti hálózat létesítését tervezi, amelyben – máig példaadó módon – sajátos kezelést kapnának a környezetükben erkölcsi romlásnak kitéve, a testi vagy szellemi fogyatkozásban szenvedő, illetve közveszélyes fiatalkorúak. Kármán szerint a bűnösök és züllöttek nevelésére semmiféle külön pedagógiai szabály nincs, csupán bizonyos eszközök pótlására és kiegészítésére van szükség. A gyermek érdeke nem az elkülönítés, hanem a rendes életbe való visszavezetés. Az izolálás a régi vérbosszú és a kiközösítés maradványa. „Csak ott indokoltak a külön igazságügyi intézmények, ahol a gyermek vagy fiatalkorú egész szociális életének átalakítása szükséges a hatóság rendező erejével.”⁸

E mának szóló üzeneteket nem kaphattuk kézhez, a történelem nem bizonyult becsületes közvetítőnek. A Tanácsköztársaság bukásával szemétdombra került a kármáni hagyaték, ott hányódott évtizedekig, karnyújtásnyira a devians fiatalkorúaktól. És senki sem akadt, aki lehajolt volna érte.

Az elfelejtett kriminálpedagógus

Kármán Elemér a húszas évek elején visszaszorul a maga alapította intézetnek egyre zsugorodó falai közé. Még egy kicsit hagyják bíbelődni, majd a Fővárosi Villamosvasút Társaság kiszemeli kocsivezetőinek alkalmasság-vizsgálatához a magyar kriminálpedagógia egykori sasfészkét és addig egyetlen laboratóriumát. A halálba menekülő Kármán magával viszi egyfelől a fiatalkorúak bíróságaihoz fűzött reményeket, másfelől a magyar társadalom lelkiismeretének éberségét, amivel addig a lejtőre csúszott gyermekek mentésének ügyét kísérte.

Míg a nyugati féltekén a már jól kiépített és bejáratott intézményrendszer szinte észrevétlenül dolgozza fel a gyermeklelkekben a háborús károkat, keleten egy új típusú pedagógia nagy alakját emelik csavargó-tanítványai a közép-korból a világ élvonalába, az újból úrvá lett Magyarország pedig irtózva tépkedi magából a haladás akárcsak rózsaszín tollait is.

A klasszikus büntetőjog sáncai mögé riadtan visszavonuló kriminálpolitika nem tud mit kezdeni a fiatalkorú bűnelkövetőkkel. Kármán kevéssel halála

⁷ *Kármán Elemér*: Az erkölcsileg fogyatékosok javító-nevelőintézeteinek pedagógiai reformja. A Gyermek, 1919. 90. oldal.

⁸ I. m. 93. oldal.

előtt így jajdul fel: „A nevelés csak akkor lehet eredményes, ha annak természeti és társadalmi feltételei nem szenvednek sérelmet jogi és politikai szempontok megóvása érdekében... dacára annak, hogy a mi törvényünk felszabadította a bírót a nevelésnek majdnem mindennemű korlátjától; azonban a hiányos pedagógiai felfogás és különösen a magukat világnézeteknek nevező egoisztikus és pártpolitikai irányzatok lehetetlenné tették a törvény célszerű végrehajtását”.⁹

A politikai hatalom buzgalmában mit sem törődik azzal, hogy a kézikor-bácsává tett büntetőjog ismét megkülönböztetés nélkül csap le felnőltre, fiatal-korúra. Hol vannak már a tisztességes szándékú reformtörekvések, az alávetett osztályok felemelésére irányuló kulturális vállalkozások. Mindezek kármáni hóborttá kompromittálódtak. „A fiatalkorúak erkölcsi nevelése és bűnözése az állampolgári gondolkodásban mellékes és kicsinyes kérdés – írja – és még mindig csak annyiban fontos, mint ahogy az a frankfurti árvaház 1676-i alapítólevelében indokolva van, hogy a rossz gyerekek zavarják a tisztességes polgárok egymással való beszédeit az utcán, az üzletekben és álmait puha ágyaikban.”¹⁰

Ganó Vilmos, a hűségés pályatárs szerint Kármán Elemér a magyar kriminálpedagógia Makarenkó nagyságú egyénisége volt, akinek minden sorából, minden tettéből nagy emberismeret, mély szeretet és igazi pedagógiai tapintat árad. Elérkezett az idő olyan talapzatot állítani szellemi öröksége számára, amely bevilágítja történelmi elmaradásunkat, ugyanakkor lankadatlan kutatásra ösztönzi a veszélyeztetett, bűnelkövető gyermek, illetve fiatalkorú reszocializációjával foglalkozókat.

Dr. Lőrincz József

⁹ *Kármán Elemér*: A fiatalkorúak javítónevelésének aktuális problémái. Jogtudományi Közlöny, 1926. 4. oldal.

¹⁰ l. m. 5. oldal

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. Boros János bv. őrnagy, az Országos Parancsnokság nevelési osztályának alosztályvezetője; **dr. Cser Gyula** bv. százados, a Rendőrtiszti Főiskola bv-tanszékének adjunktusa; **dr. Csermely Péter** bv. főhadnagy, az IM tűzvédelmi vezetője; **dr. Hágelmayer Istvánné** tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, munkajogi tanszék; **dr. Kálmán János**, a Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetségének osztályvezetője; **dr. Kulcsár Kálmán** miniszter, Igazságügyi Minisztérium; **dr. Lőrincz József** bv. alezredes, a Rendőrtiszti Főiskola bv-tanszékének vezetője; **Nagy István** bv. alezredes, az Alföldi Bútorgyár főmérnöke; **dr. Németh Gyula** bv. alezredes, a Fővárosi Bv. Intézet parancsnoka; **Surin András** bv. hadnagy, a Váci Bv. Intézet nevelője; **Véghné dr. Müller Anikó** bv. százados, a Pálhalmi Börtön és Fogház igazgatási szolgálatának vezetője; **dr. Vókó György** ügyész, a Legfőbb Ügyészség büntetőbíróági főosztályán.

KÖNYVEKRŐL, FILMEKRŐL

Vígh-Tauber-Madácsi: A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés kapcsolata

Nem szeretnék senkit sem elrettenteni a BM Könyvkiadó gondozásában tavaly megjelent tanulmánykötet elolvasásától, de úgy érzem, előre kell bocsátanom, hogy nem alkalmas könnyed időtöltésre. A nyolcvanas évek elején kibontakozott vitától ösztönözve láttak neki a szerzők a hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés összefüggéseinek tanulmányozásához. Kutatómunkájuk a Belügyminisztérium támogatásával indult, így fel tudták használni – megfelelő kombinációkban – az 1981. évi bűnügyi statisztikai gépi adatokat. Bár az említett adatok ma réginek tűnnek, alkalmazásukat kézenfekvővé tette, hogy annak idején a legfrissebbek voltak, a népszámlálás közelsége és a demográfiai adatbázissal való összehasonlíthatóság mellett.

A hátrányos helyzet megítélésénél Huszár István gondolatából indultak ki: azok a személyek, illetve családok vannak hátrányos helyzetben, akiknek lehetséges életmódja, szükséglet-kielégítési lehetőségei, életkörülményei lényegesen rosszabbak a társadalom többségénél. Az alacsony jövedelmet és fogyasztási szintet, a rossz lakáskörülményeket, az alacsony iskolai végzettséget és műveltségi színvonalat, a szakképzettség hiányát, a betegséget vagy rokkantságot, a gyermeknevelést veszélyeztető családi viszonyokat, az alkoholista életmódot, valamint az eltartottak, a gyermekek magas számát emelték ki, mint jellegzetes megnyilvánulási formákat. Alaptételként kezelték, hogy ezek halmozódása, a különféle hátrányok együttes előfordulása rendkívül súlyos helyzetet idéz elő egy családon belül.

A kriminológiai kutatások eddigi tapasztalatai azt mutatják, hogy az alsóbb néprétegek, az ún. depriváltak körében magasabb a kriminalitás aránya, mint az egyéb rétegekben. Az ország gazdasági helyzete pedig – leegyszerűsítve a kérdést – várhatóan tovább növeli majd a kedvezőt-

lenebb helyzetbe jutók számát. Mindebből egyenesen következik, hogy emelkedni fog a bűnözés tendenciája.

A cigányok népességen belüli arányukhoz képest átlagosan kétszer annyi bűncselekményt követnek el mint a nem cigányok, a büntetvégrehajtási intézetekben pedig még ennél is jóval magasabb a cigány elítéltek számaránya. A bűnözés és a hátrányos helyzet összefüggéseinek vizsgálta során a monográfia szerzői ezért fordítottak különös gondot annak a kérdésnek a tisztázására, hogy mivel magyarázható a cigányság e magas bűnözési aránya, és – hosszabb távon – milyen intézkedések segíthetik ennek csökkenését.

Mindezek előrejelzésével tekintjük át a kutatók célkitűzéseit! Választ kerestek arra, hogy:

– a hátrányos helyzet egyes ismérvei milyen intenzitást mutatnak egymáshoz viszonyítva;

– a hátrányos helyzetű elkövetők közül kik azok, akik örökölték a hátrányos helyzetet, és kik váltak életük folyamán azzá;

– milyen mechanizmuson, élesorson keresztül jutottak el a vizsgált személyek a bűncselekmény elkövetéséhez;

– halmozottan hátrányos helyzettel az elkövetők hány százaléka jellemezhető;

– a hátrányos helyzet ismérvei közül melyiknek van meghatározó hatása a halmozottan hátrányos helyzet kialakulásában;

– a cigányok magas bűnözési aránya mennyiben tudható be hátrányos helyzetűeknek;

– a hátrányos helyzet szempontjából milyen különbségek vannak az elsőbűntényesek és a visszaesők között;

– milyen intézkedésekkel lehet a hátrányos helyzet enyhítésén keresztül a bűnözés méreteit csökkenteni.

Az elemzés alapvetően az egységes rendőrségi és ügyészségi statisztika adatainak teljes körű, tehát valamennyi bűnelkövetőre

kiterjedő feldolgozásán alapul. Mivel a bűnügyi statisztika adatszolgáltatása az ismérvek tanulmányozása szempontjából korlátozott, ezt kiegészítendő speciális adatfelvételt készült a pártfogó felügyelet alatt álló személyekről.

A monográfia sorra veszi a bűnelkövetők különböző csoportjait: a hátrányos helyzet egy-egy faktora mintegy kérharmaduknál kimutatható. Ez az arány természetesen még magasabb lenne, ha további faktorokat is bekapcsolnánk. Megállapításaikhoz a szerzők hozzáteszik: a hátrányos helyzet szerepét még tisztábban lehetne értékelni, ha az ún. „előnyös”, illetőleg „átlagos” helyzetű társadalmi rétegek bűnözésével is össze tudnák hasonlítani. Az már ma is nyilvánvaló, hogy a hátrányos helyzet faktorainak halmozódása arányosan megnöveli a bűncselekmények elkövetésének valószínűségét. Jellegzetes képet nyújt a büntetettségi, az alkoholizmus, a segédmunka (vagy munkanélküliség) és a rossz lakáshelyzet együttes vizsgálata. E négy összetevő kölcsönösen kíséri egymást, egyik szinte vonzza a másikat.

A hátrányos helyzet azon tényezői közül, amelyek összefüggenek a bűnözéssel, a magas gyermeklétszám és a hiányos iskolai végzettség emelkedik ki. Négy vagy több gyermek léte egy családban olyan szociális faktor, amely önmagában alig fordul elő, szinte együtt jár az egyéb hátrányos faktorokkal, különösen az alacsony iskolai végzettséggel, az alacsony jövedelemmel, s így olyan létformát alkot, amely újraterelemi önmagát, és nagy számban szüli a bűnözést.

Az idézett megállapítás és a lakosság számának csökkenése miatt ideálisnak tekintett háromgyermekes családmódel között az ellentmondás könnyen felismerhető. Arról se feledkezhetünk el, hogy épp a legelmaradottabb társadalmi rétegek körében legmagasabb a születési arányszám, s így a tudatlanság, az alacsony kulturális szint, a szűkös, szegényes, gyakran nyomorúságos életviszonyok továbbfolytatódnak az utódok életében. Emiatt újra kellene gondolni a népesség reprodukciójára irányuló politikáinkat és a nagycsaládosok támogatásának szociálpolitikai rendszerét.

A hátrányos helyzet második legsúlyosabb faktora az alacsony iskolai végzettség. Ez egyrészt annak a dokumentumnak a hiá-

nyával jár együtt, amely szinte kötelező a „felnőtt társadalomba” való belépéshez, másrészt, mivel az általános iskolával nem rendelkezők jelentős hányada nem vagy alig tud írni-olvasni, a kulturálódásból, a köznapi érintkezés egy részéből is kirekesztődnek az ilyen félalnfabéta emberek. A probléma természetesen nem szűkíthető le a gyermek, a szülő és az iskola viszonyára. Ha a társadalom erkölcsileg és anyagilag nem ismeri el a nagyobb tudást, akkor helytelen tradíciókat konzervál.

Különös, de jól tükrözi az általános társadalmi viszonyokat, hogy nincs kimutatható összefüggés az elítéltek jövedelme és kedvezőtlen foglalkozásbéli helyzete között. A foglalkozásuk miatt hátrányos helyzetűek nem tekinthetők arányosan alacsony jövedelműeknek. A társadalmat jellemző fizetési és jövedelmi aránytalanságok jól érzékelhetők a bűnelkövetők körében is.

A fiatal felnőtt (19–24 éves) bűnelkövetők aránya a hátrányos helyzet több faktorában, így a foglalkozás, a jövedelem és a lakásvizonyok tekintetében is kiemelkedik. E tények kitapinthatóvá teszik, hogy a bűnözés egészen belül az e korcsoportba tartozók követnek el leggyakrabban bűncselekményeket. Kriminálisukat tudati állapotuk és társadalmi körülményeik determinálják, pedig sok tekintetben hátrányosabb helyzetűek, mint az idősebb korosztályok.

A tanulmány szerzői a büntetett előéletet általában nem tekintik hátrányos helyzetet eredményező ismérvnek, a visszaesést azonban igen. Ez utóbbi ugyanis gyakran jár együtt hátrányos foglalkozással, nehéz lakáshelyzettel, alkoholos életmóddal, vagyis a hátrányos helyzet a visszaesőknél rendszerint halmozottan fordul elő. A pártfogoltak körében végzett vizsgálatok arra utalnak, hogy a visszaesők egy része csak a bűncselekmény elkövetése után vált hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetűvé.

A kedvezőtlen családi viszony — mint jelentős kriminogén tényező — tekintetében a kutatók a csonka családra koncentráltak. Feltűnt nekik, hogy bár a cigány bűnelkövetők általában hátrányosabb helyzetűek, mint a nem cigányok, a családi összetartásban náluk kedvezőbb a helyzet, és kisebb a csonka családból származó fiatalok bűnelkövetők aránya. E tény elsősorban etnikai tradíciókkal magyarázható.

A bűncselekmény-csoportok közül a szerzők négy nagy kategóriát emeltek ki: az erőszakos, a társadalmi tulajdon elleni, a személyi tulajdon elleni és a közlekedési bűncselekmények csoportját. A hátrányos helyzet szempontjából három alapvető ismérvt (foglalkozás, iskolai végzettség, jövedelem) szerinti elemzés a hátrányosság mértékét tekintve a következő sorrendet eredményezte: személyi tulajdon elleni, erőszakos, társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények.

A közlekedési bűncselekmények más sajátosságot mutatnak: elkövetőik között alig van hátrányos helyzetű, s még kevésbé cigány. Ez az eltérés a cselekmények gondatlan mivoltából fakad. A szerzők arra a következtetésre jutnak, érdemes lenne fontolóra venni a gondatlan bűncselekmények teljes elkülönítését a szándékos bűncselekményektől, és a szankciók közül kiiktatni a szabadságvesztést.

Az iskolai végzettség alacsony szintje gyakori a vagyon elleni cselekmények mindkét csoportjában, de jellemző az erőszakos bűncselekményekre is, ami arra utal, hogy e tényezők determináló hatása a bűnözésre kiemelkedő.

A területi elemzés adataiból az derül ki, hogy ahol a bűnözés intenzitása magasabb az átlagosnál, ott több a hátrányos helyzetű elkövető. E nézőpontból az intenzív fejlődés szakaszába lépő települések, illetve városok a legveszélyeztetettebbek.

A hátrányos helyzetűvé válás folyamatának vizsgálata – statisztikai adatok hiányában külön felmérésre alapozva – lényegesen szűkebb körre terjedt ki, de így is lehetőséget nyújtott néhány következtetés levonására, korábban kiformált elméleti tételek megerősítésére. Az elemzésből kitűnik, ha jól sikerül az egyes életsorstípusok körülhatárolása, akkor azok egyben oksági típusokat is jelentenek. Az egyes bűncselekmények, de különösen a bűnöző életmód mögött gyakran tragédiák húzódnak meg. A bűncselekmény szükségszerűségének megértése természetesen nem jelenti a bűncselekmény helyeslését, de jelenthet adekvát intézkedésre, megfelelő ítélet kialakítására, preventív célok biztosítására irányuló törekvést.

A hátrányos helyzetűvé válás mechanizmusának a vizsgálata irányította a figyelmet arra a jelenségre, hogy sok esetben a bűnöző életmód megalapozójává válik az első bűn-

cselekmény elkövetése. Az elítéléssel járó stigma, a börtöntársak kriminogén hatása, a szabadulás utáni közöny, a társadalmi előítélet a bűnelkövetőkkel szemben mind-mind olyan tényezők, amelyek megnehezítik, sőt, gyakorta meg is akadályozzák a társadalomba való beilleszkedést. Különösen érinti ez az átlagos vagy annál jobb körülmények között élő személyeket, akik az elítéléssel társadalmi pozíciójukat elvesztik. Az egyébként is hátrányos helyzetűek zöménél a büntetettség nem jelent pozícióvesztést, ezért – bármennyire is igazságtalannak tűnik a törvény előtti egyenlőség szempontjából a fokozott individualizálás – az egyenlőtlenekre alkalmazott egyenlő törvény igazságtalan.

A vizsgálat eredményei összhangban vannak a deviáns magatartások terén tapasztalt törvényszerűségekkel. A halmozottan hátrányos társadalmi helyzet éppúgy szoros kapcsolatban van az alkoholizmussal, az öngyilkossággal, a pszichés zavarokkal, mint a bűnözéssel.

A cigány bűnelkövetők között a hátrányos helyzetűek aránya többszöröse a nem cigány elkövetőkének, és közöttük a hátrányosság mértéke is magasabb. E megállapításokkal lehet magyarázni, miért kétszeres a cigányok kriminalitása a nem cigányokénak, miért olyan feltűnően sok a cigány elítélt a büntetésvégrehajtási intézetekben. Magas bűnözési arányuk okait kétségtelenül társadalmi, szociális létfeltételeikben, illetve az ezek által meghatározott tudati szintjükben kell keresni. Ugyanakkor utalni kell a különbségre, ami az egyes társadalmi rétegeket a cigányságon belül is elválasztja.

A cigány bűnelkövetők többsége az etnikum hagyományos életformájával már felhagyott, de a társadalomba még se nem integrálódott, se nem asszimilálódott. Hátrányos körülményeik közül az iskolázatlanság a legjelentősebb tényező. A cigány gyerekeknek csupán a fele fejezi be az általános iskolát 16 éves koráig. Az előítéletek forrása nem más, minthogy az emberek többsége hajlamos e réteg saját hibájanak tekinteni az életkörülményekben és képzettségben mutatkozó elmaradottságot.

A bűnözés emelkedő tendenciájának megállítására, illetőleg csökkentésére irányuló elképzelések, javaslatok kiindulópontja az a már általánosan elfogadott tétel, amely szerint a bűnözés megelőzése nem a büntető fe-

lelősségre vonás feladata elsősorban, hanem a társadalmi, állami szervek kötelessége. Más szóval, csupán a társadalom kedvező fejlődése – pl. a létfeltételek javulása, a gyermeknevelés korrekciója, a felelősség fokozatos kiterjesztése – mérsékli a bűnözést.

A monográfia megállapításai – és az ezek-

ből levont következtetések – hatalmas adatbázisra támaszkodnak. E tényeket a szerzők bőségesen beépítették munkájukba. Az érdeklődők emellett jól használhatják a kötet függelékében táblázatokba foglalt közel kétfélszáz oldalnyi, rendszerezett – adathalmazt is.

dr. Cser Gyula

Mész András: Bebukottak*

„Filmek a polcról... Dokumentumfilm a fiatalkorúak tóköli börtönéből” – hirdeti csalogatóan a kitűnő plakát. Nagy üzleti balfogás ezt a filmet a Puskin mozi kamaratermében vetíteni. Bízvást elkeltek volna a nagyterem belépőjegyei. Moldovára mondom!... ki ne akarna megismerkedni a tegnap még tiltott gyümölcs ízével (mint hírlik, *Mész András* munkája a börtönök főparancsnokának személyes közbenjárására maradt évekig dobozban), kit ne vonzana a bűn és bűnözők rejtelmes, sötét világa? Ki ne ülne fel szívesen a szellemvasútra, ami izgató borzongást keltve viszi végig a „holtak házában”, a bűnhődés komor bugyrain?

Zötyögő rabomobil belsejét mutatják az indító képek, az autó bekanyarodik a rácsos kapun. Bemutatkoznak az interjú alanyai. Valamennyien fiatalok. Kit rablásban, kit emberölésben találtak vétkesnek; egyik a barátját, másik a nevelőjét szúrta le, akad, aki apját lőtte agyon. Felváltva mondják el a tettüket, amiért a börtönbe kerültek. Minden történet mögött drámai sors rejtőzik, az egyéni tragédiák szálait lassan, de biztosan szövögették a jelenkori Moirák: társadalmunk anomáliái. Megdöbrentő, torokszorító film lehetne...

De az a mozinéző, akinek izlését és bukszáját megcélozta a rendező, nem drámai cselekményre áhítozik. Szívesen betekint „az élet mélységei”-be, elszörnyülködik a lélek gyanús rezdülésein – de nem mer, nem akar szembenézni velük. Mint idegenvezető a turistát, elvezetik a tűzhányó lábához – hazatérve eldicsekedhet, mily közel járt a kráter széléhez –, de gondosan ügyelnek arra, meg ne pörkölődjön a felelősség, a katarzis tü-

zétől. Ezért mutatják be a hús-vér szereplőket marionettfiguraként, akiknek nincs életük, legfeljebb életrajzuk, „káderlapjuk”, akiknek nincs művésziileg ábrázolt bűnük, csupán ítéletkiadmányuk.

Pereg a film. Egy pizsam, egy ruha, egy pár bakancs; folyik az újonnan érkezett rabok felszerelése. Zuhanyozás. Munkahelyükre vonulnak a foglyok, előtte repülőtéren rendezésre hasonlító készülék jelzi, ha fém tárgy van a zsebükben. Létszámellenőrzés. A börtön személyzet háromszori megszámllással sem tudja eldönteni, tizenhárom vagy tizennégy főből áll-e a csoport, a néző pedig habozik, nevéssen vagy bosszankodjék, hogy a nyilvánvalóan megrendezett áldokumentum bejátszásával – stílszerűen szólva „palira akarják venni”.

Gyógyszerosztás képei, motozás a börtön folyosóján, sötét snittek a festőüzemrészéből, majd egy másik – világosabb munkahely, a nyomda expediáló-részlege. Mélyértelmű művészi jelkép: a rabok a Magyar Ifjúság példányait szortirozzák, csomagolják. Munkahelyi motozás, elvonulás a munkahelyről zárt sorokban. Ebédosztás. Séta. Katonás, feszes torna; az égbolton repülőgép gyakorlatozik – talán a szabadság szimbóluma?

Közben szöveg, szöveg és szöveg. A film alkotói nem bíznak a kamerában. Munkamódszerük a hangfelvétel: az egyik elítélt, a robosztus termetű segédfelügyelő felsorolja, hogy a pénz a börtönben is úr, az örök alkohollal üzletelnek, hogy megvásárolhatók a kedvezmények, hogy a pénztelen rab hamarabb kerül a fogdába, a fogdán vernek, az erőszak, az agresszivitás egyébként is úr e zárt világban. Szót ejt a vamzerekéről (spiclikről), a hamis tanúkról és a homoszexualitásról. A téma ilyen narrátori fel-

*A filmbírálat másodközlés. A Kritika 1989/6-os számából vottuk át. A szerk.

vezetése után egy-egy fogoly meséli el tapasztalatait. Ezután „jutnak szóhoz” a képek; snittek a körletről, a fogdáról, a tárgyi környezetről, a börtönélet napi mozzanatairól. Zsánerképek ezek, szerepük az illusztráció. Két kivétel akad: az egyik jelenet az új zárkatárs „beavatását”, megtörését mutatja. Kegyetlen verekedést, pontosabban verést látunk. Hollywoodnak is becsületére válna. Profi dokumentum, az érzékenyebb idegzetű nézők elfordítják tekintetüket – a verekedő fiúk is szinte profik, kaszkadőrökhöz méltóan vigyáznak egymás épségére a nagy hirig közepette. A másik képsor sem akármi (hadd érezze az a néző, hogy kap valamit a pénzéért!): a félig nyitvahagyott klozettajtó mögött férfifienek körvonalai, az ajtó előtt sliccüket gombolgatva sorakoznak a szexre vágyó fiúk. Annak, ki szíre-szóra el nem hitte volna, íme a bizonyíték, a nagy dokumentum: dívik a börtönben a homoszexualitás. Quod erat demonstrandum – ahogy egy matematikai bizonyítás eredményeként a konklúzió támasztja alá a hipotézis helyességét, itt a „dokumentumfelvételek” bizonyítják a narrátori szöveg igazságát.

A jó dokumentumfilm nem a tények, események kommentárja. Ahogyan Michelangelo szerint a kőtömbben benne van a szobor, és a szobrász feladata, hogy *lefaragja* a fölösleges részeket, úgy a valóságban is ott a művészi igazság – csak érteni kell a kiszabadításához. E célnak kell alárendelni a film és a video technikai lehetőségeit. Ha ez nem sikerül – alkotói tehetetlenség vagy világnézeti korlátok miatt, egyre megy –, akkor hiába a technika, hiába a tudományos valóságfeltárás igénye, nem a katartikus igazság bukkan elő a tények burkából, hanem az unalom.

Mész András filmjének elején néhányszor elfogott az ingerültség; miközben beszélnek a szereplők, elszakad a videoszalag, a legváratlanabb pillanatokban elsötétül a vászon, se hang, se kép. Igazán beszerezhetne a Puskin mozi – gondoltam – egy használható lejátszókészüléket! Jó pár percig tartott, mire rájöttem; nem a berendezés műszaki hibája, hanem az alkotó művészi technikája miatt bosszankodom. Miért éppen ott a vége egy-egy snittnak, miért épp ott van egy-egy vágás, ahol van – ki tudja? A refrénként háromszor is bevágott rövid vizuális allegória – egy fogoly álmában neurotikusan rázza a fejét –, tán saját életére, talán a börtönrezsimre, talántán a társadalom rendjére int nemet – hasonló okból nem struktúrálja az alkotást. Az esztétikai rendezőelvként funkcionáló pusztá egymásutániság nem teremtette meg a jelenetek valóságos összefüggését.

Nagy lehetőségek rejlenek a dokumentumfilmben. Sára Sándor és Gaál István *Cigányokja*, Zolnay Pál *Kelj fel és járj!*-ja vagy Jancsó Miklós *Vörös májusa* sok évvel ezelőtt megmutatta, hogyan lesz a tényközlésből remekmű. Mész András sajnos nem tudta kihasználni a témájában rejlő sok-sok lehetőség egyikét sem; talán mert minden tényt egyenrangúnak vélt, nem látta azok hierarchiáját. E rangsor nélkül pedig, Nietzsche idézve: „A szó szuverén lesz, kiugrik a mondatból, a mondat kiárad, elhomályosítja az oldal értelmét, az oldal az egész rovására kap életet, az egész nem egész többé. Az élet vibrálása a legkisebb képződményre szorul, a többi életszegény, az egész nem is él: összetett, kiszámított, mesterkéltn csinálmány.”

Kálmán János

KÜLDÖLDI TUDÓSÍTÓK BARACSKÁN

A Magyar Távirati Iroda június 20-a és 23-a között *a jogalkotás reformja Magyarországon* címmel nemzetközi szemináriumot rendezett a szocialista országok hírügynökségeinek munkatársai számára.

Az értekezlet résztvevői megtekintették a baracscai elítéltek szálláskörleteit és munkahelyeit is, valamint meghallgatták dr. Kun László vezérőrnagy előadását a magyar büntetésvégrehajtás jelenlegi helyzetéről és a jogi reform várható következményeiről.

ára: 10 Ft

MS